3(536) 2019

Kultuur ja Elu

HIND 3,50 €

EESTI MEES
saksa mundris – bolševismi vastu

Sallijaskond *versus* väärtus-konservatiivid

PORKUNI
vennatapulahing 1944

PÕRGUTORM
Natsi-Saksamaa hukk

Vabahärrad von Ungern-Sternbergid

Akvarelliparemik kogunes Haapsalus

„Valel poolel" võidelnud eesti mehed

Jaak Jõekallas – staaride säras

ISSN 0134-5605

Käsilased 2019. aastal

1991. aasta novembris kirjutas Jüri Pertmann ajalehes Memento: „Ja nüüd võime lõpuks tõdeda, et Lenini-Stalini loodud kommunistlik süsteem on ajalooareenilt lahkumas. On vaja anda lahkunule omapoolne hinnang. Kõigepealt peame küsima: KELLELE JA MILLELE toetus see režiim, mis okupeeris ja annekteeris meid 50 aastat? See on hädavajalik arutelu nii meile endile kui ka neile, kes seda süsteemi tões ja vaimus teenisid, kuid kes nüüd häbelikult vaikivad ja hoopis muud juttu teevad, justkui polekski olnud Eestis pool sajandit sõda ja vägivalda meie rahva vastu.

Selle sisuliselt salaorganisatsiooni tegelik võimustruktuur ootab alles lõplikku paljastamist. Kes olid (kom)parteilased ja milline oli nende tegevus eesti riigi ja rahva suhtes aastatel 1940–1990. Alates 1940. aasta juunist valitsesid Eestis ebaseaduslikult võimu haaranud isikud, kes nimetasid end kommunistideks. Nad kõrvaldasid ja hävitasid (võõrriigi repressiivorganite ja sõjaväe toetusel) kõik võimalikud võistlejad ja vastased. Nõukogude Liit okupeeris Eesti vabariigi ja liitis vägivaldselt oma koosseisu. Eestis kehtestati stalinlik vägivallasüsteem ja selle edukaks funktsioneerimiseks tuli värvata käsilasi kohaliku elanikkonna hulgast.

Esimesel okupatsiooniaastal 1940–1941 oli kommunistide tegevus ja roll selge kogu eesti rahvale, kaasa arvatud reeturid ise. 50 aastat hiljem oli aga neid parteilasi, kes oleksid andnud endale aru, et nad on oma riigi ja rahva reeturid, üsna vähe. Enamus eesti kommunistidest lohutas end kõikvõimalike õigustustega nii iseenda kui ka teiste ees."

Kuhu me 28 aastaga jõudnud oleme? Ajalooline hinnang EKP tegevusele on jäetud andmata, seisukoht kuritegeliku organisatsiooni kõigi nende liikmete suhtes, kes aitasid kaasa eesti rahva väljasuretamisele, on jäetud andmata. Endised palgalised kompartei funktsionäärid tegutsevad valdades, koolides, ülikoolides ja riigivalitsemise juhtorganites. Eesti ühiskonna uuenemist pole toimunud. Kommunistid on veenvalt tõestanud oma võimetust ühiskondlikus elus osalemisel. Seda näitas ka tänavu kevadel opositsiooni kukkunud reformarite ja sotside raevukad rünnakud uute valitsuse liikmete suhtes.

Puhastus jäi tegemata – „käsilased" on endiselt nn arvamusliidrid, nn ühiskonnategelased, nn eliit, kes nõuab oma orduvendadele võimu ja eriõigusi.

Tea Kurvits
peatoimetaja

juba 61 aastat

Ajakiri
"Kultuur ja Elu"
tõe jälil

Telli ajakiri koju

interneti teel –
Omniva (Eesti Post) e-teenindusest:
minuaajakirjandus.ee
või Eesti Posti postkontorites

14 € aastakäik (4 numbrit)

tellimisindeks 78166

www.kultuur.elu.ee

RAHVUSKULTUURI AJAKIRI
KULTUUR JA ELU
ILMUB AASTAST 1958

SISUJUHT

4 **Baltisakslaste traagika jäi teiste ajaloosündmuste varju.** Tänavu sügisel möödub 80 aastat baltisakslaste ümberasumisest. Mullu sügisel avas mõisaomanik Tõnis Kaasik Saka mõisas baltlaste lahkumisele pühendatud mälestusmärgi?

FOTO: ERAKOGU

12 **Balti Apell – esimene signaal okupeeritud kodumaalt.** 40 aastat tagasi pöördusid eesti, läti ja leedu vabadusvõitlejad maailma poole sõnumiga, nõudes MRP ja selle lisaprotokollide avalikustamist.

13 **Balti kett Lääne-Saksamaal.** 23. augustil 1989 toimus Musta Lindi Päeval Bonni kesklinnas välisbaltlaste Balti kett.

14 **Sõjamehed naljaninadele:** Keda te esindate? Möödunud suvel viis EKRE nn Lihula samba Lihulasse tagasi. Ühel õhtul, mõneks tunniks. Muidugi saime aru, et see on valimiskampaania üritus, aga ilus oli ikka.

15 **Sinimäed 2019 väliseestlase pilguga.** Esimene asi, mis seal silma torkas, oli suur keelumärk, mis ei olnud mõeldud mitte üksnes autodele, vaid ka inimestele.

17 **Sallijaskond *versus* väärtuskonservatiivid.** Meie põhjanaabritelt on ilmunud ehmatavalt aus ja ajakohane kirjeldus väärtusmaailmade kokkupõrkest tänapäeva Soomes.

20 **Tehisintellekti kratid –** kasvatame küll kasu, aga kas väldime väära?

24 **Sõnaühend „Nõukaaeg!" Kui kaua veel?** Mõtteid eesti keele aasta puhuks.

26 **Lõkkeloitsus lendlevad mälestused.** Meenutame Andres Haamerit – üht skautluse taas elustajat Eestis.

30 **Porkuni vennatapulahing 1944.** Porkuni lahing oli üks haruldasi lahinguid, kus mõlemal poolel võitlesid eestlased. Ühed Saksa vormis ja teised Punaarmee vormis.

34 **Põrgutorm. Natsi-Saksamaa hukk 1944–1947.** Punaarmee ja liitlasvägede korraldatud sõjakoledused, ajal kui saksa rahvus vaarus kuristiku äärel.

40 **Vaba ka vangis.** Dokumentaalfilm „Ma olen vaba" nõukogude ajal maha vaikitud heliloojast Vsevolod Zaderatskist.

42 **Mõistuse ja südamega.** Malle Pärna mõtteid elust, loodusest, jumalast..

46 **Komparteilased, KGB ja koputajad.** Meie hulgast lahkunud Jüri Pertmanni kirjutised on endiselt ajakohased. Avaldame katkeid tema mäelestustekogumikust *pro patria*.

62 **Jaak Jõekallas staaride säras.** Saame tuttavaks rahvusooper Estonia artisti ja kolme suurepärase raamatu autoriga.

68 **Vabahärrad von Ungern-Sternbergid.** Käime kuulsa suguvõsa radadel, mis on tükike ka meie maa ajalugu.

72 **Kindral von Bistram** sündis Eestimaal ning jõudis Vene keisririigi teenistuses välja kõrge jalaväekindrali auastmeni.

FOTOD: KRISTI KUUSE

74 **Euroopa akvarelliparemik** kogunes Haapsalus.

FOTO: ERAKOGU

KAANEL:
FILMI "1944" VÕTTED
FOTO: SCANPIX / ALDO LUUD

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
asukoht: Tallinn, Köleri 8, II k
postkast: 10502 Tallinn, pk 200
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • **www.kultuur.elu.ee**
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

INTERVJUU

Tõnis Kaasik

“Baltisakslaste traagika jäi teiste ajaloosündmuste varju

Koos mälestusmärgi avamisega toimus Saka mõisasaalis ka baltisakslastele pühendatud ajalookonverents. Fotol: Eha ja Tõnis Kaasik tänavad David Feesti (Nordost-Institut Lüneburg), kelle ettekande teema oli „Eesti ja Saksamaa vahel. Pankur Klaus Scheel ja baltisakslaste ümberasumine“.

FOTO: ERAKOGU

Tänavu sügisel möödub 80 aastat balt(isaks)laste ümberasumisest. 1939. aasta septembris lahkusid oma ajalooliselt kodumaalt sügavate traditsioonidega suguvõsad, kelle esivanemad olid siin elanud 800 aastat. Mullu sügisel avas mõisaomanik Tõnis Kaasik Eestimaa kirderannikul Lüganuse kihelkonnas Saka mõisas baltlaste lahkumisele pühendatud mälestusmärgi?

JAANIKA KRESSA

Mälestusmärk „Umsiedlung” on esimene ja seni ainus tähis endiste Liivi-, Eesti- ja Kuramaa aladel, mis tuletab meile meelde, et Maarjamaa on ka baltisakslaste põline kodumaa. Saka mõisa omanik Tõnis Kaasik tegi selle mälestusmärgiga kingituse 100-aastasele Eesti Vabariigile ja pälvis tiitli „Kultuurisõber 2018”.

Kuidas sündis idee mälestusmärk „Umsiedlung” oma maale paigaldada?

Tänu mõisahuvile olen palju sellele mõelnud, et kuidas küll nii läks, et terve subetnos lakkas olemast. Rahvas, kes 800 aastat oli siin elanud, kes jättis siia maha tohutu kultuuripärandi ja lausa maastikud, tuhanded pargid – kuhu nad läksid, milline oli nende saatus, see tekitas huvi.

Selgus, et seda minekut pole Eestis kuskil märgatud ega märgitud. Ka Lätis mitte. 800 aastat elanud rahvusvähemus lihtsalt kaob ära. Aga eks see oli ka aeg, mil üks ülekohus varjutas teise, kohe algas ju sõda, olid küüditamised. Baltisakslaste traagika jäi teiste ajaloosündmuste varju.

Kas olete kohtunud inimestega, kes Saka mõisast 80 aastat tagasi lahkusid?

Saka mõisa viimased võõrandamiseelsed omanikud olid Löwis of Menarid. Heiner von Löwis of Menariga, kes lahkus Eestist kaheaastasena, olen ma kohtunud palju kordi.

Selle perekonna põhilised mõisad olid Liivimaal, valdavalt Põhja-Lätis. Eestis kuulus neile Saka, läbi abielu omandati ka lähedalasuv Maidla mõis. See oli suur suguvõsa, palju nimekaid inimesi.

Kohtusin nendega esimest korda 2003. aastal Dresdenis. Nad korraldavad üle aasta ülemaailmseid perekonna kokkutulekuid. Me olime just Saka ostnud, meil oli nendega kontakt tekkinud ja nii kutsuti meid abikaasaga ka selle kokkusaamisele.

Saka viimane pärisperemees, Hermann Oskar von Löwis of Menar (snd 1863 Maidlas) läks pärast maareformi ära, ta suri 1935. aastal Saksamaal. Tema poeg Hermann Ferdinand (snd 1897 Revalis) aga jäi Sakka kuni lõpuni: ta lahkus kodumaalt 3. novembril 1939. Tean seda kuupäeva täpsusega, sest minuni jõudis foto, kus ta on laeva pardal koos naise ja pojaga.

Heineril, kes on sündinud 1937. aastal, oli Halles turismifirma, mis tõi siia baltlaste kultuurigruppe. Nad käisid siin ka enne, kui Saka mõis korda sai.

Mälestusmärk „Umsiedlung" rajaja Tõnis Kaasik koos abikaasa Ehaga, vasakul skulptor Seaküla Simson ning paremal arhitekt Kalle Rõõmus.

FOTO: ERAKOGU

siis. Päris viimased lahkusid aga 1941. aasta talvel. Ära minna ei tahetud, aga siia jääda enam ei saanud. Oli aga ka neid, kes läksid 1941. aasta veebruaris ära ja tulid juulis juba saksa mundris tagasi, nende hulgas oli ka eestlasi.

Mida see ümberasumine sisuliselt tähendas? Nad jäid ilma oma kodust ja varast, sõja lõppedes tuli naistellastel omal käel põgeneda Poolast rinde jalus läbi terve Saksamaa, paljud saadeti ikkagi Siberisse...

Nende varandus läks minema vastavalt riikidevahelisele kokkuleppele. Nad olid oma allkirja andnud, et said kompensatsiooni ja seetõttu ei saanud nad hiljem, Eesti taasiseseisvumise järgselt ka oma maju enam tagasi.

Kõik, mis maha jäi, pandi kirja. Valdavalt Poola koridoris anti neile alguses midagi vastu, võõras maja, mis oli poolakatest tühjaks tehtud, enam-vähem sama palju põllumajanduslikku maad, mis oli Eestis olnud. Seejuures ei olnud tol ajal hea toon küsida, et kuhu need inimesed, kelle kodu nüüd neile anti, olid viidud. Hiljem, põgenedes, midagi kaasa võtta ei saanud, uut elu tuli alustada nullist.

> **„Seda minekut pole Eestis kuskil märgatud ega märgitud."**
>
> — TÕNIS KAASIK —

Baltisakslaste vastane ülekohus algas juba varem, Umsiedlung oli ainult kirss tordil: kodumaale jääda oli eluohtlik.

Jah, eks esimesed märgid sellest olid 1905. aastal. Hiljem võeti maareformiga täielikult ära majanduslik baas, osa baltisakslastest lahkus juba

Mälestusmärgi avamisel viibisid nii tollane Saksamaa suursaadik Christoph Eichhorn kui ka esimene Saksamaa suursaadik taasiseseisvunud Eestis baltisaksa juurtega Henning von Wistinghausen.

FOTO:ERAKOGU

Põlvkond, kes siin sündinud, peab seda maad ikka veel oma kodumaaks...
Jaa, nii see on. Heiner von Löwis of Menar pidas meie mälestusmärgi avamisel selle kohta väga ilusa kõne.

See avamine toimus möödunud aastal nii vaikselt, midagi ei olnud kuulda...
Meie jagasime küll infot ja lootsime, et inimestel on selle vastu huvi. Saatkond suhtus mõistvalt. Avamisel oli ka baltisakslasi. Nende ajakiri Baltische Leben, kirjutas pika loo, pealkirjaga „Me oleme nüüd mälestusmärk".

Avamisega paralleelselt korraldasime koos Balti-Saksa Kultuuriseltsiga ka teadusliku konverentsi, kus peeti ettekandeid. Korraks oli meilgi küsimus, kas venitame mälestusmärgi avamisega nii kaua, et saab täis 80 aastat minekust, aga siis otsustasime, et teeme ta Eesti 100. juubeliaasta puhul. Avamine toimus 18. oktoobril 2018, mil 79 aastat tagasi lahkus Tallinna sadamast esimene laev repatrieeritutega.

See mälestusmärk on imeilus ja sobib Balti mere kaldale nii hästi!
Ideed sünnivad pikkamööda. Soov oli kogu aeg hinges, ühel hetkel hakkas kuju võtma, et see võiks olla just mälestusmärk. Tahtsime seda suurt perekondade traagikat kuidagi ära märkida. Mu abikaasa Eha pakkus välja, et see võiks olla lahkuv lind. Pöördusime Virumaal elava skulptori Seaküla Simsoni poole, sest meile tema looming meeldib, ta on teinud Kerese Narva, von Glehni Nõmmele, Koidula Saaremaale jne. Arhitektiks kutsusime Kalle Rõõmuse ja nii nad kahekesi siis tööd tegid. Kuna mälestusmärk tuli meie maa peale ja meie raha eest, siis polnud meil vaja ka mingit konkurssi korraldada.

Kas te olete pidanud kuulama ka seda 700 aasta peksu juttu?
Ei ole kohanud. Kui mõisaomanike ühendus kogunes mitu aastat tagasi Raikküla mõisa, siis keegi kohalikest oli küll öelnud, et näe, hallparunid kogunevad, aga küllap see oli naljana mõeldud. Ma arvan, et väiklus ja klassiviha Eestis ei domineeri.

Südamessemineva kõnega esines kaheaastasena Sakalt lahkunud Heiner von Löwis of Menar.

Olete Saka mõisast kirjutanud kena raamatu, millal see ilmus?
Raamat ilmus aastal 2014, tähistamaks 150 aasta möödumist praeguse Saka mõisahoone valmimisest. See on Saka mõisa taastamise lugu. Lugu sellest, kuidas 75 aastat militaarkasutuses olnud või mahajäetuna seisnud mõisakompleks kaunil Põhja-Eesti pankrannikul taassündis.

> **„Tahtsime seda suurt perekondade traagikat kuidagi ära märkida."**
>
> — TÕNIS KAASIK —

Milline oli teie esimene isiklik kokkupuude Saka mõisaga?
Olen õppinud geograafiat, minu eriline lemmikmaastik on pankrannik! Just Põhja-Eesti pankrannik ja joad olid need, mida viienda kursuse üliõpilasena pildistades sattusin Vene piirivalvega pahuksisse. Oli 1. mai 1971. Pidin diplomitöö jaoks viimased fotod tegema. Siis võeti mind kinni ja ma istusin „piiririkkujana" terve päeva püssimehe valve all Saka mõisa õuel...

Kirjutasin tookord oma diplomitöösse, et „Saka väärib paremat", mõtlesin sellega, et seal võiks olla puhkeasutus, sanatoorium või midagi sarnast. 30 aastat läks mööda, ühel päeval sirvisin Äripäeva ja juhuslikult nägin, et Saka mõisa varemed on avalikul enampakkumisel.

Millises seisus oli Saka, kui te ta ostsite?
Ta oli 15 aastat olnud täiesti mahajäetud, Ida-Virumaa vandaalid olid käinud sisse ja välja.

Mõisa taastamisele lisaks uurisite põhjalikult ka selle ajalugu?
Sakat on ajalooürikutes esimest korda mainitud Taani hindamisraamatus aastal 1241. Küla kuulus Narva foogtkonda. 1626. aastal läänistas Rootsi kuningas Gustav Adolf Saka mõisa Šoti päritolu Jörgen Lesliele, kolm aastat hiljem kinkis kuningas selle talle Norrköpingi õiguse järgi päruseks. 17. sajandi lõpus läks mõis kroonule, 18. sajandi alguses oli jällegi renditud Leslie'dele. 1748. aastal ostsid Saka mõisa Wrangellid, alates 1810. aastast oli mõis Löwis of Menarite käes. Praegune mõisahoone valmis 1864. aastal.

Saksamaalt sain ma juhuslikult teada, et von Leslie suguvõsa kohta on raamat välja antud, tellisin selle ja lasin eesti keelde tõlkida peatüki Sakast.

Renoveeritud Saka mõisa peahoone ja laudtee pangalt alla mere äärde.

> Parkide ja kultuuripärandi vastu on mul huvi olnud lapsest peale.
>
> — TÕNIS KAASIK —

Mis piirkonnast te pärit olete, kas teie lapsepõlvekodus räägiti mõisaajaloost ja mõisnikest?

Mu isa on pärit Viimsist ja ema Viinistust. Parkide ja kultuuripärandi vastu on mul huvi olnud lapsest peale. Tudengina see aina kasvas. Kui ma Sakas pildistasin ja kirjutasin, et see paik väärib paremat, siis mulle oli see noore mehena, 21-aastasena, oluline.

Mõisnikud polnud mu lapsepõlves kunagi kodune jututeema, pigem rääkisime metsavahtidest. See-eest oli mu abikaasa vanaisa Roela mõisas parun Wrangeli juures jääger ja nende peres räägiti Balti aadlist küll palju ja alati väga hea tooniga.

Saka mõisa varemetest pankranniku pärliks muutmine ongi olnud teie mõlema ühine au ja rõõm? Mõisapidamine on ilmselt missioon, millele tuleb peale maksta?

Meile on Saka armas koht, mida me pole kunagi äriprojektina vaadanud. Mõis on kulutamise koht, sellega ei teeni. Mälestusmärk on lihtsalt kingitus. Saka pärliks muutumisel on aga oma osa tema võimsal loodusel. Pankranniku serval pole Eestis ühtegi teist mõisa!

Oleme avatud olnud 15 aastat. Hakkasime peale ettevaatlikult. Nimetasime ennast 2004. aastal Cliff hotelliks. Ei julgenud siis veel mõisaks nimetada, sest Saka härrastemaja seisis jätkuvalt varemeis.

Sideliini tuli omal kaks kilomeetrit tuua. Puurkaev oli betooni täis valatud, vahetult enne kui müüki pandi. Pidime ise 140 meetri sügavusse uue puurkaevu rajama. Abihooned ja tootmishooned olid juba enne ametlikku enampakkumist erakätesse

Värske õhk ja kaunis loodus, toredad lood ja vanarahva eluolu

EESTI VABAÕHUMUUSEUM

Rocca al Mares kutsub külla!

10. november Mardipäev

14.-15. detsember Jõuluküla. Jõuluuskumused ja imed läbi sajandite

13. detsember - 13. jaanuar Pööriöine pulmapidu. Liikuv video- ja valgusetendus truudusest, ajast ja armastusest

Muuseum on avatud iga päev (v.a. 24., 25. ja 31. 12)

liikunud. Jäänud olid vaid mõisa peahoone varemed ja needki müüdi ilma maata, vaid erastamisõigusega. Maa tuli eraldi osta. Kui sõjavägi läks välja, olnud mõisal veel tammepuust originaaluksed ees ja mõisniku laud oli ka alles olnud. Selleks ajaks, kui meie ostsime, oli kõik juba minema viidud. Ballisaali keskel ilutsesid betooni valatud rööbaspuud. Ruumi oli kasutatud sõdurite spordisaalina.

Te muutsite jubeda piirivalve-kasarmu Saka Cliff Hotelliks, millel on väike imeline spaa, piirivalve koletorni seminaride tarvis kauniks meretorniks. Unistus suurest Balti Klindi külastuskeskusest aga ei täitunud. Miks?

Saka mõisaõuele võiks Inglismaa kombe kohaselt panna sildi: „No public money used" ehk „Avalikku raha pole kasutatud". Esialgu oli meil õrn lootus, et võiksime Saka mõisa peahoone renoveerimisel saada mingit tuge ka riigilt ja muuta see Balti Klindi Rahvusvaheliseks Külastuskeskuseks. Nimelt oli Eesti Vabariigi valitsus just lähetanud ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsiooni peakorterisse Pariisis taotluse arvata Põhja-Eesti pankrannik Balti klindi osana ülemaailmsesse kultuuri- ja looduspärandi nimekirja. Kuid taotluse hindajad nägid asju teisiti ja meie ees oli raske valik, kas jätta peahoone edasi lagunema või teha kõike edasi omal käel.

Kuidas sujus koostöö muinsuskaitsega?

Muinsuskaitsega saime hästi läbi, polnud mingeid konflikte, vaid väga hea koostöö. Samas eks Saka oli ka kohutavas seisus, midagi eriti säilitada polnud.

Teil on peahoones Šoti saal. Mille järgi see on nime saanud?

Mõlemad suguvõsad, kes kaua olid Saka mõisaga seotud, nii von Leslied (1626–1748) kui ka von Löwis of Menarid (1810–1939), olid šoti juurtega.

Saka mõisakompleks 30-ndatel. Saka mõisa viimane võõrandamiseelne omanik oli Hermann Oskar von Löwis of Menar. Vasakpoolsel pildil Tõnis Kaasiku eestvedamisel taastatud mõisa ballisaal.

FOTOD: ERAKOGU

Kuidas te valite Saka mõisaperre töötajaid?

Kohalikest inimestest saab komplekteerida väga lojaalse seltskonna. Inimeste transport tööle ja tagasi on ainus probleem, see tähendab, et me sõidutame neid Sakka taksoga. Seda

Eha ja Tõnis Kaasik lastelastega.
FOTO: ERAKOGU

nii ida kui ka lääne poolt, Kohtla-Järve ja Kiviõli kandist.

Ilma autota ei saa sinna kuidagi. Meie restoran on lahti seitse päeva nädalas, sinna sõidab aga vaid üks buss päevas, sedagi vaid ühes suunas.

Kirderannik on viimase saja aastaga tundmatuseni muutunud. Kunagi oli siin Peterburi supelsakste Meka...

Meil on üks peretuttav, kes elas Ameerikas ja veedab nüüd vanaduspäevi jälle Eestis, tema räägib sellest, kuidas ta nooruses käis Narva-Jõesuus puhkamas. See oli täiesti teistsugune maailm, aga ajalugu pole kahjuks võimalik seisma panna või tagasi pöörata. Mentaliteet on muutunud, seda enam tagasi ei saa, mis kunagi oli.

Kui Sakast üle mere vaadata, mis maad me näeme?

Soome lahe keskel on Suursaar, mis läks Talvesõja tulemusena Venemaale. Sillamäe-Kotka laevaliini eluiga jäi lühikeseks, sest see oleks liiga pika ringiga pidanud minema. Nüüd avati Suursaarel veel ka militaarhelikopterite baas, mis välistab võimaluse, et laeval lubatakse läbida Suursaart ümbritsevat Venemaa territoriaalmerd.

Kui palju mõisu Eesti aladel tänaseks üldse veel alles on?

Neid mõisu on Eestis umbes 400, kus on peahoone sarnane asi säilinud. Varem oli neid aga tuhandeid. See on kurb pilt, väärikad hooned on sada aastat lagunenud.

> **Raha ei teeni mõisaga keegi. Mõisu ostavad inimesed, kes on valmis peale maksma nii ehitusele kui ka tegevuskuludes. See on puhas missioon.”**
>
> — TÕNIS KAASIK —

Viimasel ajal on õnneks aga tendents, et kui vähegi väärikamad mõisad müügile tulevad, leiavad nad ka kiiresti omaniku. Kui mõisa ostavad jõukamad inimesed, kel on sügav ajaloo- ja kultuurihuvi, siis on tulemus hea.

Raha ei teeni mõisaga keegi. Raha, mis mõisa pandud, ei tule tagasi ka lastelaste ajal, siis hakkavad nad juba remontima. See on puhas missioon. Mõisu ostavad inimesed, kes on valmis peale maksma nii ehitusele kui ka tegevuskuludes.

Õnneks tuleb niisuguseid omanikke juurde. Vähegi väärikam mõis leiab kiiresti omaniku. Uhkematest näidetest on Neeruti, Purdi või ka Riisipere.

Kas ka selliseid juhuseid on, et mõni baltisakslane on ise oma mõisa tagasi ostnud ja elab seal?

Oli ainult üks, Karl von Ramm, Padise mõisnik. Keskajal kuulus tema esivanematele klooster. Karl õppis Ameerikas turismi, 24-aastaselt tuli siia, sest tema isa ostis Padise mõisa varemed tagasi. Karl oli siin 15 aastat, me olime head tuttavad. Nüüd aga läks ta täiesti ootamatult Ameerikasse tagasi, eesti naine, kass ja koer kaasas, mis juhtus, ei tea.

Mida arvate Eesti riigist?

Ma olen rahul, sellist ma tahtsingi. Olen sõltumatu ja püüan distantsi hoida. Ametnike ja kontrollijatega ma ise eriti ei suhtle, nendega saadan oma töötajad asju ajama, sest ei taha vererõhku tõsta.

Minu hinges on Eesti riik, olen õnnelik, et ta taastati ja teen endast oleneva, et ta säiliks. K&E

Särtsakad jõulupeod

restoranis bollywood

Üllata oma sõpru, kolleege või partnereid sel aastal meeldejääva ja vürtsika jõulupeoga.

Et kõik sujuks vastavalt Teie ootustele küsige personaalset pakkumist: restoran@bollywood.ee, tel: 6442445

bollywood

Pikk 31, Tallinn www.bollywood.ee restoran@bollywood.ee Tel 644 2445

Parem hilja kui mitte kunagi: Välisminister Urmas Reinsalu pidas Balti Apellile allakirjutanuid meeles. Lisaks Mart-Olav Niklusele ja Enn Tartole võtsid oma isa tänukirja vastu Endel Ratase tütar ja Erik Udami poeg.

Balti Apell - esimene signaal okupeeritud kodumaalt

40 aastat tagasi pöördusid eesti, läti ja leedu vabadusvõitlejad maailma poole sõnumiga, et Balti riigid on okupeeritud. Pöörduti sõjast osa võtnud riikide valitsuste ja rahvusvaheliste organisatsioonide poole, nõudes MRP ja selle lisaprotokollide avalikustamist, tühistamist ja nende tagajärgede likvideerimist. Vaimusilmas nägid allakirjutanud oma tegevuse lõppeesmärki: Balti riikide iseseisvuse taastamist.

JAANIKA KRESSA

Täna on ehk juba raske mõista, millist erakordset julgust see inimestelt tookord nõudis. Kuigi eestlased, lätlased ja leedulased olid eksiilis varemgi asutanud mitu rahvusorganisatsiooni, tegid omavahel koostööd ja suhtlesid asukohariikide poliitikutega, tegutsedes sünnimaade vabanemise nimel, oli just Balti Apell eriline, sest see oli esimene signaal okupeeritud kodumaalt.

Apelli tekkimisele oli eelnenud õiguskaitsealane liikumine. 1975. aastal Helsingis toimunud julgeoleku- ja koostöökonverentsi järel moodustati kodanikualgatuse korras nn Helsingi gruppe, mis seadsid endale ülesandeks konverentsil vastu võetud otsuste, eriti mis puudutas inimõigusi, kõrvalekaldumatu elluviimise.

Idee märgukiri koostada sai alguse Leedust, kus juba 1976. aastal asutati Helsingi grupp. Balti Apelli nimelise märgukirja lõplik tekst kooskõlastati Mart-Olav Nikluse kodus Tartus Vikerkaare tänaval, kuhu saabusid külla apelli põhiautorid Antanas Terleckas ja Julius Sasnauskas. Lisaks majaperemehele kirjutasid alla veel kolm eestlast: Enn Tarto, Endel Ratas ja Erik Udam. Tagasiteel koju külastasid leedulased viit läti vabadusvõitlejat, kellest oli kindlalt teada, et nad apelliga ühinevad. 45 allakirjutanu hulgast lõviosa olid leedulased.

Tegutseda tuli kiiresti ja eksimatult. Märgukirja koopiad toimetati Moskva kaudu Lääne ajakirjanikele ja Soome kaudu Stockholmi. 23. augustil 1979 loeti see ette nii Ameerika Hääles kui ka raadiojaamas Vaba Euroopa. Välisbaltlased levitasid edasi ikestatud kodumaalt saadetud sõnumit, kasutades oma võimalusi ja kogemusi. Nõukogude okupatsiooni kokkukukkumiseni Balti riikides oli jäänud veel 10 aastat, suur osa apellile allakirjutanutest pidi veel kannatama nõukogude repressioonide käes.

Mart-Olav Niklus on kirjutanud: „Ikkagi pidi mööduma veel vähemalt kümme aastat enne kui siinsed staažikad ja režiimitruud kommunismiehitajad, „teadusliku kommunismi" lektorid, KGB-lased ja koputajad, poliitilised seiklejad ja „tuulelipud" järsku avastasid, et saabunud on aeg hakata silte ja värve vahetama, sinimustvalgeid lippe lehvitama, isamaakõnesid pidama, kirikus käima, kollaboratsioniste heroiseerima, süümevange vabastama, „prominentidena" avalikku arvamust kujundama..."

Mart Niklusel on palju aatekaaslastest sõpru ja sageli tundub, et teda austatakse väljaspool Eestit rohkem kui siin, maal, mille vabaduse eest ta eluaeg on sõnarelvaga võidelnud. „Miks me ennast siis juba pärisorjusest vabaks ei laulnud?" on tal GULAG-i endise kommunismivangina tuline õigus irooniliselt suhtuda nn komsomoligeneratsoonide mängudesse, mis kahjuks kestavad tänase päevani.

Kultuur ja Elu soovib Mart Niklusele tugevat tervist ja palju õnne 85. sünnipäevaks! K&E

Balti kett
Lääne-Saksamaal 30 aastat tagasi

23. augustil 1989 viibisin rahvusvahelise Musta Lindi Päeva (International Black Ribbon Day) komitee ühe asutaja ja Beneluxi esinaisena Lääne-Saksamaa pealinnas Bonnis. Korraldasime hommikupoolikul Balti ketiga seoses pressikonverentsi Saksamaa välisministeeriumis, pärastlõunal järgnes välisbaltlaste Balti kett Bonni kesklinnas.

TAMARA JEGOROV

Sõitsime sinna varahommikul Antwerpeni lähistelt, koos Adolf Maripuu ja ta vennatütre Tiinaga USA-st. Oli veel teisigi eestlasi lisaks Saksamaa omadele – Belgiast, Hollandist, Prantsusmaalt – aga lõviosa meist moodustasid siiski Saksamaa lätlased.

Peale Balti ketti tuli Vene televisioon minu juurde sooviga intervjuud saada. Vene TV-meeskond oli intervjueerinud mind juba varem 1986. aasta novembris Viinis, Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi ajal. Tollal jättis ta minu intervjuust välja lause: „Tulin siia oma kulu ja kirjadega" ja mind näidati NSV Liidu Kesktelevisioonis kui CIA raha eest Austriasse sõitnud väliseesti provokaatorit. Hiljem näidati seda

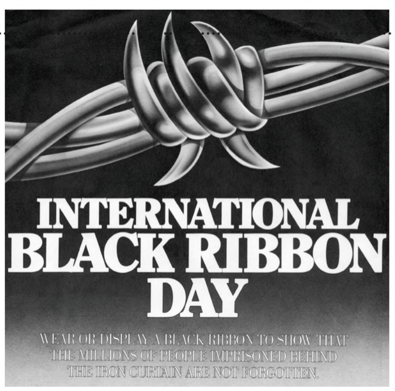

kommunistlikku propagandafilmi ka okupeeritud Eesti TV-s, nii et ka mu papa-mamma nägid oma hukkaläinud tütart nende Tartu kodutoas.

Seekord keeldusin ma intervjuud andmast – ajasime niisama sõbralikult juttu. Minu kõrval seisab pildil üks mu lätlasest tuttav. Mul on käes kilekott, milles on ketis hoitud plakatid.

Rahvusvaheline Musta Lindi Päeva komitee loodi 1986. aastal Kanadas eesmärgiga tutvustada maailmale MRP-d. Sellega seoses korraldati demonstratsioonid paljudes maailma linnades. Andsin intervjuusid selle päevaga seoses Belgia ajakirjanduses. Lisan siia ühe ajalehe väljavõtte: „Noor naine organiseerib mustade lintide leinapäeva". **K&E**

8 - ANTWERPEN

Tamara Jegorov uit Merksem vluchtte uit Estland via schijnhuwelijk

Jonge vrouw organizeert mee de „Dag van de rouwlinten"

MERKSEM – Tamara Jegorov, een jonge vrouw die tien jaar geleden uit Estland vluchtte door een schijnhuwelijk aan te gaan met een Nederlander, is sindsdien niet werkloos blijven toezien op wat er in haar door de Sovjets bezette vaderland gebeurt. Wanneer nu zaterdag 23 augustus een internationale aktie op het getouw gezet wordt onder de naam „Dag van de rouwlinten", om de verdeling van Europa (reeds gedeeltelijk gepland in het pakt van 23 augustus 1939, tussen Hitler en Stalin) en de onderdrukking door de Sovjets van een aantal Europese volkeren te herdenken, dan ligt zij mee aan de basis van de organizatie.

Tamara zelf wist tien jaar geleden uit Estland te ontkomen door te trouwen met een Nederlander, die zij had leren kennen via korrespondentie. Zij vertelt in uitstekend Nederlands het verhaal van haar „vlucht naar het Westen".

„Mijn korrespondentievriend had er heelwat voor over om het plan uit te voeren, want zoiets vergt een hele administratieve procedure en een paar keren over en weer reizen. Wij zijn onmiddellijk na onze aankomst hier in België overgegaan tot de scheiding, zoals gepland, hoewel we voor het overige goede vrienden gebleven zijn."

Tamara woonde sinds haar geboorte in de Estlandse stad Tartoe, waar zij als studente in (schriftelijk) kontakt wilde komen met jonge mensen uit het Westen, gewoon uit belangstelling en zonder politieke bijbedoelingen. „Die had ik toen helemaal niet, maar de KGB, die al ...

week voorbij of het meisje, dat toen achttien was, werd ondervraagd. Haar brieven geraakten zelfs niet meer door de censuur, met bezoekers of toeristen in aanraking komen mocht niet en op de duur kon ze ook haar geboortestad niet meer verlaten om bijvoorbeeld in Leningrad of Moskou brieven aan mensen uit het Westen te kunnen meegeven.

Huwelijk

„Toen ik uiteindelijk na het schijnhuwelijk kon vertrekken, werden mij nog een heleboel moeilijkheden voor de voeten gegooid. Zo moest ik bijvoorbeeld het schilderij dat ik van mijn grootvader (een bekend schilder in Tartoe) had gekregen, afkopen van de autoriteiten en er bovendien ook nog uitvoerrechten op betalen."

Eenmaal in ons land, trachtte Tamara werk te krijgen, wat niet zo best lukte. Zij verdiende aanvankelijk wat geld met tekenen ...

ÜLAL VASAKUL:
Välisbaltlaste Balti kett Bonni kesklinnas 23. augustil 1989.

ÜLAL:
Tamara plakatiga 23. augustil 1989 Bonnis.

ALL:
Vene teleajakirjanike delegatsioon, kellele seekord keeldusin intervjuud andmast. Minu kõrval seisab lätlasest tuttav, minul kilekotis plakatid.

FOTOD: ERAKOGU

Sakala mehed Lihulas aastal 2004.

FOTO: ERAKOGU

Sõjamehed naljaninadele: Keda te esindate?

Möödunud suvel viis EKRE nn Lihula samba Lihulasse tagasi. Ühel õhtul, mõneks tunniks. Muidugi saime aru, et see on valimiskampaania üritus, aga ilus oli ikka.

JAANIKA KRESSA, ESSÜ pressiesindaja

Vanad sõjamehed, kes olid käinud Lihulas ka 2004. aastal ning enne seda võtnud sama samba avamisest osa juba Pärnus, olid Lihulas liigutatud, et nende võitlusest räägiti, et nende vastu tunti huvi ning neile anti lootust, et aasta pärast pannakse see mälestusmärk Lihulasse juba jäädavalt tagasi.

Eesti Sõjameeste Sakala Ühingu vanadele meestele oli teekond Viljandist Lihulasse pikk. Kuid pingutuse korvas rõõm näha üksmeelset rahvahulka ja kohtuda vanu leegionäre tänama tulnud Sinise Äratuse noortega. Üle 90-aastaste härrade südametes tärkas veel kord lootus, et mälestus nende relvavendade võitlusest jäädvustatakse avalikus ruumis.

Samal ajal tegid EKRE poliitikud vihjeid, et Sinimägede mälestusüritus tuleks paremini korraldada. Kuid võimule saades ei söandanud EKRE Isamaaliidult mänguasju käest võtta ehk neid pahandada sellega, et midagi Sinimägede asjus muuta. Ei siseministril ega Riigikogu esimehel olnud Grenaderimäele asja, see oli selge signaal, et midagi ei muutu.

Oma lubaduse Lihula sammas tagasi panna delegeeris EKRE aga hoopis suvalisele, antud juhul Lääneranna, vallavalitsusele. Miks üldse keegi teine peaks täitma EKRE antud lubadusi? Oleks neil tõesti olnud soov Saksa mundris sõdinud eesti mehe mälestust jäädvustada, tulnuks samba koopia panna eramaale ja rahu olnuks majas. Veel lihtsam oleks vabadussammastele, mis meil Eestis olemas on, kasvõi ühele neist, aastaarvude 1918–1920 alla raiuda ka Teise Vabadussõja aastaarvud 1941–1945. Seda aga ei soovi keegi, sest Saksa mundris sõdinud eestlased tahetakse unustada.

Päris naeru ajas aga peale uudis, et ka sel aastal viidi mängusammas Lihulasse mõneks tunniks tagasi. Pimeduse varjus, tõrvikute saatel, aga seekord ilma EKRE lippudeta. Arusaadav: pole ju valimiste-eelne aeg. Sõjameestele sellest tegevusest teada ei antudki – küllap arvati, et vanad mehed on selle aja peale juba surnud.

„Meie seisukoht on väga lihtne. Meil on neile ainult üks küsimus: keda te esindate?" võtab olukorra kokku Eesti Sõjameeste Sakala Ühingu aseesimees Boris Takk. K&E

FOTO URMAS SAARD

Lõpetasin 1943. aastal Lihula Gümnaasiumi X klassi, olin 19-aastane. Tunnistus näpus, olin koos teiste koolikaaslastega Saksa sõjaväe vastuvõtukomisjoni laua ääres. Kaks päeva hiljem olime juba Pärnus, kus anti selga sõjaväe vorm ja algasid õppused, mis kestsid üle kahe kuu. Järgmine õppelaager oli Paldiskis, sealt edasi Narva-Jõesuhu, kus rinne oli juba väga lähedal. Ega sealgi saanud kaua olla: ees ootasid Sinimäed ja Krivasoo soomülkad.

Saksa ja eesti väeüksused olid seal juba suure töö teinud. Tolleaegsete andmete kohaselt oli seal üle 3000 punaarmeelase. Meie ülesanne oli seda suurt armeed kinni hoida. Pidevalt tuli roomata märja soo peal, sest püsti tõusmine tähendas juba eluga mängimist. Ei olnud meil aega arutada, kas meil on seljas õige või vale munder: me võitlesime Eesti eest ja paljud noored poisid jätsid oma elu Eesti eest. Samal ajal pääsesid tuhanded eestlased Läände tänu meile, „vales mundris" võidelnud eesti meestele. Ja nüüd vaikitakse meid maha, nagu meid poleks olemaski olnud.

HARALD MÄEPALU
ESSÜ esimees

Sinimäed 2019 väliseestlase pilguga

Sel aastal külastasin esmakordselt Sinimägede mälestusüritust, kuna ei juhtunud varem kunagi sel ajal Eestis olema. Esimene asi, mis mulle seal silma torkas, oli suur keelumärk, mis ei olnud mõeldud mitte üksnes autodele, vaid ka inimestele.

TAMARA JEGOROV

Vaatasin üllatunult vaevaliselt treppidest üles ronivaid vanainimesi ega suutnud aru saada, miks ei leitud võimalust nende mäele transportimiseks. Oli see üritus ju mõeldud nende austamiseks?!

Sisenemise keelumärgi juures olevast sisekorraeeskirjast võis lugeda, et ürituse territooriumile ei pääse isikud, kellel on kaasas lipud, loosungid, plakatid jms, mis ei sobi ürituse meelsusega – kuidagi väga laialivalguv keeld. Seda võib igaüks erinevalt tõlgendada. Mäletan ühest ajaleheartiklist, et sinna ei lastud sisse ka meie vabadusvõitluse suurkuju Mart Niklust, kuna tal oli seljas Gulagi pildiga T-särk. Aga selle eest ju Sinimägedes võideldigi, et eestlased ei peaks Gulagi minema!

Koeraomanikuna lugesin suure üllatusena, et sinna ei lasta sisse ka inimesi lemmikloomaga. Edasi võis lugeda, et külastajal on õigus pöörduda probleemi lahendamiseks korraldava personali poole – seda ma siis ürituse lõppedes ka tegin, astudes ligi ühele ruuporiga mehele, kellelt sain vastuseks: „Mul ei ole aega Teiega rääkida.” Hiljem, õhtustest päevauudistest, sain teada, et selle mehe nimi on Heiki Magnus. Tahtsin talle öelda, et mulle kui flaami rahvuslasele oli väga solvav näha sisenedes lehvimas Belgia Kuningriigi lippu,

FOTOD: ERAKOGU

Tamara Jegorov ja Flaami sõdurite mälestusmärk 1993. aastal Sinimäe kooli juures.

samal ajal kui seal võitlesid flaamid oma Flaami Lõvilipu all. Nad olid kuningriigi vastased ja nad ei võidelnud seal mitte üksnes kommunismitondi vastu, aga ka seepärast, et Saksamaa lubas neile iseseisvat Flandria riiki. Kuna valloonid võitlesid Leon Degrelli juhtimisel Belgia kolmevärvilise all, siis ei oleks õige seda lippu seal ära keelata, aga flaamide oma oleks kindlasti pidanud kõrval olema.

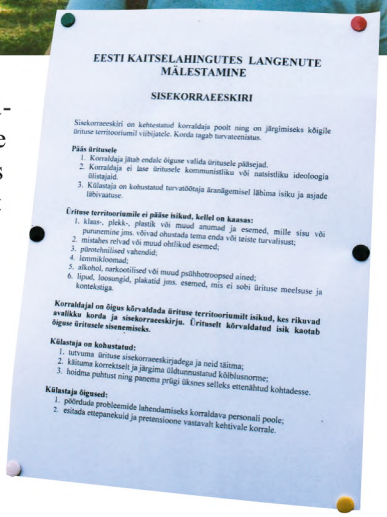

EESTI KAITSELAHINGUTES LANGENUTE MÄLESTAMINE

SISEKORRAEESKIRI

Sisekorraeeskiri on kehtestatud korraldaja poolt ning on järgimiseks kõigile ürituse territooriumil viibijatele. Korda tagab turvateenistus.

Pääs ürituse
1. Korraldaja jätab endale õiguse valida ürituse pääsejad.
2. Korraldaja ei lase ürituse kommunistliku või natsistliku ideoloogia ülistajaid.
3. Külastaja on kohustatud turvatöötaja äranägemisel lähima isiku ja asjade läbivaatuse.

Ürituse territooriumile ei pääse isikud, kellel on kaasas:
1. klaas-, plekk-, plastik või muud anumad ja esemed, mille sisu või purunemine jms. võivad ohustada tema enda või teiste turvalisust;
2. mistahes relvad või muud ohtlikud esemed;
3. pürotehnilised vahendid;
4. lemmikloomad;
5. alkohol, narkootilised või muud psühhotroopsed ained;
6. lipud, loosungid, plakatid jms. esemed, mis ei sobi ürituse meelsuse ja kontekstiga.

Korraldajal on õigus kõrvaldada ürituse territooriumilt isikud, kes rikuvad avalikku korda ja sisekorraeeskirju. Ürituselt kõrvaldatud isik kaotab õiguse üritusele sisenemiseks.

Külastaja on kohustatud:
1. tutvuma ürituse sisekorraeeskirjadega ja neid täitma;
2. käituma korrektselt ja järgima üldtunnustatud kõlbluisnorme;
3. hoidma puhtust ning panema prügi üksnes selleks ettenähtud kohtadesse.

Külastaja õigused:
1. pöörduda probleemide lahendamiseks korraldava personali poole;
2. esitada ettepanekuid ja pretensioone vastavalt kehtivale korrale.

Käisin ka esmakordselt Sinimägede muuseumis, mis jättis mulle sellise mulje, et seal püütakse meeldida nii venelastele kui ka uuele euroliidule, ainult mitte eestlastele. Lugesin Saksa okupatsioonist, aga mitte sellest, et tänu sellele okupatsioonile jäid paljud eestlased Siberisse küüditamata ning said põgeneda Läände.

1992. aastal Eestis viibides käisin ma Jõhvi linnapea juures, et saada luba Flandria sõjameeste mälestuskivi paigaldamiseks. Linnapea sõidutas mind ringi II maailmasõjaga seotud paikades ning otsustasime hiljem, et selle kivi õige koht on Vaivara kooli juures – koht, kus paljud flaamid on endale viimse puhkepaiga leidnud. Tegin kivile sobiva teksti ja Flaami sõjameeste ühing paigaldas kivi. Mu üllatus oli väga suur, kui sel aastal nägin, et mälestuskivi asukohta oli muudetud – nüüd seisis ta uue, vahepeal tehtud muuseumi juures. Olen nördinud, et meid pole sellest informeeritud ega saa ka aru, miks tuli selle kivi asukohta muuta? Oli ju flaamide viimne puhkepaik seal kooli juures! Surnutesse tuleb lugupidavamalt suhtuda. K&E

Sisenemise keelumärgi juures olevast sisekorraeeskirjast võis muu hulgas lugeda, et korraldaja jätab endale õiguse valida üritusele pääsejaid ja keelatud on ka lemmikloomad. Turvamehe sõnul sorteeritakse nii koeri kui ka omanikke nende näo järgi.

Delta Café & Bistro

Plaanid sünnipäeva, firmapidu või muud sündmust. 200 ruutmeetrine Delta Cafe & Bistro on ideaalne paik korraldamaks erinevate lahendustega sündmusi. Avar ruum mahutab kuni 100 inimest. Koht sobib nii peeneks õhtusöögiks, seminariks kui ka lustlikuks tantsuõhtuks. Võimalik tellida tippkokalt erimenüü! Soovi korral on lubatud oma alkohol. Hea teenindus koos maitsva toiduga muudab Teie sündmuse meeldejäävaks!

Küsi pakkumist
deltaresto@gmail.com või telefonil 51 43 413

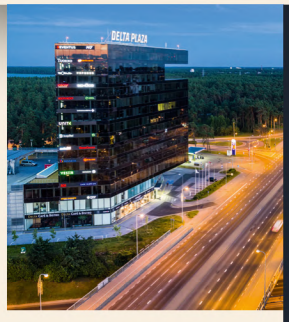

Delta Cafe & Bistro
Avatud E-N 8:30–16:30
R 8:30–16:00
Tel 661 7907
Pärnu mnt 141
Tallinn, Estonia

www.deltacafe.ee

POLIITIKA

Tänavusel Helsingi seksuaalvähemuste marsil sammus esireas ka Soome peaminister koos abikaasaga.

FOTO SCANPIX

Sallijaskond *versus* väärtuskonservatiivid

Arvamusi lahe põhjakaldalt

Meie põhjanaabritelt on ilmunud ehmatavalt aus ja ajakohane kirjeldus väärtusmaailmade kokkupõrkest tänapäeva Soomes. Autoreid on ajendanud kirjutama mure Euroopa oleviku ja tuleviku pärast.

VALDUR RAUDVASSAR

Tänapäeva raamatuturg on tulvil teoseid, mis räägivad möödanikust, milles ise elasime, kuid pidime vaikima. Kuid minevikust kohe tulevikku jõuda on ennatlik. Nende vahel on veel olevik – sõnameistrile ja poliitikule antud aeg enda kasuks toimida, ajupesu jätkata.

Maailmakirjanduses on ilmunud teoseid, mis kergitavad eesriiet tulevikunägemustele. Kahe maailmasõja vahel ilmus vähemalt kaks raamatut: Oswald Spengleri (1880–1936) „Õhtumaa allakäik" ja Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972) „Totaalne riik ja totaalne inimene". Mõlemad on ilmunud korduvalt ka eesti keeles.

Tundub siiski, et mõlema sõnumit hakkasid mõistma lugejad siis, kui ennustused olid täitunud. Vaevalt võiski loota meie isadelt tõsist usku Euroopa allakäigusse, mil Eestis,

Baltimail ja Soomes võõrvõimust vabanemisele järgnes nende ajaloo suurim majanduslik ja kultuuriline tõus, isegi Eesti spordis. Ei mõjunud veenvalt veel Coudenhove-Kalergi üleskutse demokraatia ja rahvussotsialismi liiduks maailma ähvardava Punaarmee ja kominterni ohu ees, kuigi vaid mõne aasta pärast tuli meil võidelda vana vaenlase vastu kõrvuti landeswehrlastega. Tollal lootsime ikka nagu ajastu suurlaulik Gustav Suits: „Meid inglane suurmeelne aitab / meid lunastab läänega liit."

Alles tänapäeval saab ehk mõistetavaks O. Spengleri hoiatus: „Kultuuri traagiline moraal mõistab olemise raskust, kuid saab samas ka uhkust selle kandmiseks... Plebeimoraal tähendab möödahiilimist oma saatusest. See ei ole enam elutäius, vaid vaesus, külmus ja tühjus."

Tõesti: Õhtumaa (Euroopa) allakäik ei alanud mitte majanduse, vaid kultuuri ja moraali allakäigust. Juba antiikajal hoiatas Platon, et on kahte liiki muusikat – üks, mis inimesele elujõudu annab ja teine, mis lõdvaks ja paheliseks teeb. Viimane hakkas kõlama uuemal ajal üha valjemini. Sama toimus ka kirjanduses ja kunstis, kodus ja koolis.

Ehmatavalt ajakohane teos väärtusmaailmade kokkupõrkest

Kogumiku „Sallijaskond *versus* Väärtuskonservatiivid" autoreiks on Helsingi Ülikooli professor Timo Vihavainen (70), teaduskirjanik Marko Hamilo (50), kirjanik Joonas Konstig (42) ja kaastööd on teinud ühiskonnateadlased Jukka Aakula (63), Timo Hännikäinen (40), Erkki Lampen (60), Heidi Marttila (41). Teos ilmus Soomes 2015. aastal ja eestikeelsena aastal 2017, alapealkirjaga „Arvamusi lahe põhjakaldalt." Raamat on tänuväärne kingitus, sest samad probleemid, avalikult küll maha vaikitud, lõhestavad rahvast ka lahe lõunakaldal. Neist aga sõltub meie ja meie laste tulevik.

Nagu pealkirjastki paistab, käsitleb teos kaht vastandlikku ühiskonnarühma. „Sallijaskonda" kuuluvad need, kes suhtuvad sallivalt või ükskõikselt Euroopas käivitatud arengusse: enneolematu võõrrahvaste sisseränne, samasooliste „abielu" seadustamine, soolise kuuluvuse isemääramine, looduslike, ajalooliste, poliitiliste, kultuuriliste, sotsiaalsete ja moraalsete piiride kaotamine, millest poleks julgenud unistada ka Karl Marx 1848. aastal oma Kommunistliku Partei Manifesti kirjutades.

> **Ka sallijaskond pole kaugeltki sallivam teisitimõtlejate vastu. Eriti on nende viha alla langenud väärtuskonservatiivid, kes tahavad alal hoida väärtusi, mis on saatnud inimkonda pikal rännakul ürgmetsast tsiviliseeritud maailma.**

„Väärtuskonservatiive" seob tunnetus, et rohkem on maailmas siiski väärtusi, mida tuleviku nimel peaks säilitama: rahvus, kodu, perekond, isamaa, kirik, emakeel, looduse antud sugu ja ülesanded. Väärtusalalhoidlike hulka kuuluvad ka kogumiku autorid ise. Paigutades end pealkirjas vastasest tahapoole, rõhutavad nad ilmselt oma avatust vastase rünnakuile.

Mis on „sallijaskonnale" andnud sellise enesekindluse? Kõigepealt asetumine peavoolumeedia poolele, millel on valitsev seisund enamikus euroliidu maades. Ujuda pärivoolu on alati lihtsam, ohutum ja tulusam. Seda teavad poliitikud, ajakirjanikud, kultuuritegelased ning ka tavainimesed rahva hulgast. Nad valiksid meeleldi riigikogusse Jüri, „aga tema ei võida nagunii", sellepärast valivad tagasi Kaval-Antsu, kes lööb läbi niikuinii.

Inimene igatseb tavaliselt paremat ja jõukamat elu. Kuuldes kuskilt, et ainsaks takistuseks on tööjõu puudus, lepib ta kohe ka selle toomisega võõrsilt. Mõtlemata sellele, et ka võõrad tulevad siia vaid paremat elu otsima, mitte meie muret jagama.

Ka kardab inimene ajast maha jääda ning läheb kaasa kõige uuega, küsimata kuhu see viib. Kokkuvõttes on kõik sellised uitmõtted kasvatanud sallijaskonna ühiskonna arvukamaks rühmaks. Mitte tõde ja õigus. Meie ei tohi kunagi unustada, et nii Sokratese kui ka Kristuse mõistis surma mitte türanni, vaid rahvakoosoleku otsus. Seega ei sõltu tõde alati häältearvust.

Ka sallijaskond pole kaugeltki sallivam teisitimõtlejate vastu. Eriti on nende viha alla langenud väärtuskonservatiivid, kes tahavad alal hoida väärtusi, mis on saatnud inimkonda pikal rännakul ürgmetsast tsiviliseeritud maailma. Nendeks väärtusteks on hädavajalik inimeste kokkuhoid perekonnana, suguvõsana, rahvusena, riigina, on usk õiglusse ja Jumalasse, kes ei lase heal seemnel kunagi hukka minna, on looduse poolt määratud mees- ja naissoo vaieldamatud tunnused ja ülesanded.

> **Ujuda pärivoolu on alati lihtsam, ohutum ja tulusam.**

Sallijaskond nõuab kõigi sinatamist soost ja east olenemata, kuna teietamine olevat lubamatu kodanlik igand, samuti ka igapäevane habemeajamine ja juustekasvu piiramine. Eriti põlastusväärne olevat ülikonna, valge krae ja lipsu kandmine, mis meenutavat natsiohvitseri! Aga seda tegid suure iseteadvusega ka natside vastu võitlevad Inglise ohvitserid, ja inglise lõikelist vormi kandis ka Eesti kaitsevägi, mis pidi ohvitseril alati puhas olema nagu ka nägu ja soeng. Sallijaskond on mõistnud hukka ka õpetaja valitseva asendi koolitunnis

ja õpilase püsti tõusmise vastamisel, meenutavat autoritaarset riigikorda. „Õpetaja tuleb ajada auku!" kirjutas luuletaja Pentti Saarikoski (1941–1983).

Tõele peab julgema näkku vaadata

Kõiki neid nõudeid võiks võtta nõmeda lõõpimisena, kui need poleks mõnekümne aastaga saanud läänemaailmas ja Eestis märkamatult lausa seadusandliku jõu. Raske on ette aimata, kaugele see areng läheb ja millega lõpeb.

Tõele lähemale jõuab selleski küsimuses pöörates pilgu tumedalt tulevikult juba hämarduma hakkavale lähiminevikule. Tänapäeva sallijaskonnal on otsene side 1960. aastail lääneriikides puhkenud nn uusvasakpoolse liikumisega, mis oli sihitud nn kodanliku demokraatia, kapitalismi ja eriti „Ameerika imperialismi" vastu. Erinevalt varasemast polnud loosungitel Marxi ja Lenini, vaid Mao Zedongi, Ho Chi Minhi ja Che Guevara näod ja sõnad. Ka polnud meeleavaldajad enam töölised, vaid lääne ülikoolide üliõpilased, harvem ka nooremad õppejõud. Endiselt aga taheti provotseerida kokkupõrkeid korravalvuritega, et oleks põnevam noortele.

Võitluse peatanner oli siiski mujal: ülikoolides ja teistes koolides, ajakirjanduse ja raadiotoimetustes, kirjanduse- ja kunstiasutustes. Hämmastava järjekindlusega hõivas uusvasakpoolsus üldsusele märkamatult need „inimhingede sepikojad". Juba Marx käskis teadusel maailma muuta, mitte uurida ja seletada. Nüüd keerati kõik tõed pahupidi. Kui kuulus Clausewitz (1780–1831) oli pingsal uurimisel jõudnud järelduseni, et sõda on poliitika jätkamine relvadega, siis uusmarksistlik filosoof Foucault pööras väite pea peale: poliitika on sõja jätkamine rahuaegsete vahenditega.

Kõige selle tulemusena kasvas üles uus põlv haritlasi, kes on sallivad senise maailma lammutamise suhtes.

Ohtlikum kõigist sellega kaasnevaist muutustest on üha kestev sisseränne. Juba 2014. aastal oli Rootsis 55 sisserändajate poolt hõivatud linnaosa, kust põliselanikud põgenevad ja kuhu ei julge siseneda politsei, tuletõrje ega Rootsi ametnikud. Seal toimib juba Clausewitzi teesi kummutamine sallijaskonna vaimus: poliitika on sõja jätkamine uute vahenditega.

> **Õhtumaa allakäik ei alanud mitte majanduse, vaid kultuuri ja moraali allakäigust.**

See on väljakuulutamata sõda, aga kõigi sõja tunnustega: võõraste alade hõivamine, kohaliku elanikkonna põgenemine jne.

Tõele peab julgema näkku vaadata. Arg kõrvalehiilimine saatusest tähendaks plebeimoraali omaksvõttu, mis ei päästa kedagi. K&E

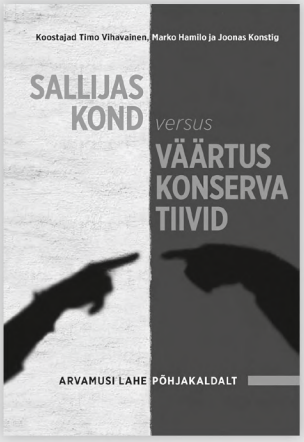

Sallijaskond versus väärtuskonservatiivid. Arvamusi lahe põhjakaldalt
Autorid: Timo Vihavainen, Marko Hamilo, Joonas Konstig
Kirjastus K&K, 2017

Mure Euroopa oleviku ja tuleviku pärast

Raamatu tagakaanelt saame lugeda: Väärtuskonservatiividel ei ole Soomes olnud kerge: haritlaste hulgas, meedias ja kultuuris on ülekaalus vasakliberaalne eliit, nende määratleda on olnud, mida tähendavad progress, sallivus, vabameelsus ja eelarvamused. Nemad on sõnastanud ka selle, milline on hea elu.

Paljudel, kes nagu autoridki on pidanud end sallivaks, vabameelseks ja uudishimulikuks eelarvamusteta inimeseks, on viimasel ajal olnud suuri raskusi end selle seltskonnaga samastada.

Oleme raamatu kirjutanud sellepärast, et meie arvates ei ole ühiskondliku arutelu polariseerumine väärtuskonservatiivide ja väärtusliberaalide vaheliseks kaevikusõjaks Soomele kasulik. Eesmärk on meie riigi, mitte meie omakasu. Tahame tuua ühiskondlikesse aruteludesse senisest rohkem analüütilisust ja mõistmist.

George Orwelli sõnul on võimukasutus kõige tõhusam viis, kui kehtestada uuskeel, millega osutub võimatuks valitsevat ühiskonda kritiseerida. Autorite arvates on (*suvaitsevaisto*) sallijaskond kaaperdanud olulised ühiskonnaõpetuse mõisted ja andnud neile uue sisu. Raamat püüab silmamoondused paljastada ning tuletab meelde, mis oli selliste mõistete nagu populism, rassism ja eelarvamuslikkus algupärane tähendus.

Tehisintellekti kratid – kasvatame küll kasu, aga kas väldime väära?

Meie esivanemate raagu viheldud vihtadest ja luuavarrest valmistatud, hõõguvast söest südamega varustatud, kuu kolmanda neljapäeva südaööl ristteel kolme veretilgaga lunastatud kratt võib valmistajale küllust ja jõukust tuua, aga kui teda hoolega ei valvata, võib ta ka ohtlik olla. Ka tänapäeva tehisintellekti kratte saab samade sõnadega kirjeldada.

JÜRI TOOMEPUU

Tehisintellekt on masina võime imiteerida inimeste käitumist. Närvivõrke imiteerivad kratid suudavad ka oma programmid ise paremaks programmeerida. Kui nad õpivad, nagu inimesed, oma varasematest otsustest, vigadest ja õnnestumistest – oskavad nad parema lahenduse saamiseks uued algoritmid kodeerida.

Pole kahtlust, et inimkond on tehisintellektist juba palju kasu saanud, kuigi oleme astumas alles esimesi samme. Kõige suuremad internetitehnoloogiafirmad, mille väärtus ulatub sadadesse miljarditesse dollaritesse, nagu Microsoft, Google, Apple ja Facebook, panustavad tehisintellekti krattidesse, et jätkata oma väärtuse kergitamist, ja sama tõsiselt võtavad tehisintellekti tõsiseltvõetavad ja tõsiseltvõetavaks pürgivad organisatsioonid, ärid ja tootjad.

Senised saavutused

Seniste tehisintellekti algaastate

saavutuste hulka kuuluvad inimelu pikendamine meditsiiniliste uuendustega – tõhusamate arstirohtude kiirema leiutamisega, haiguste täpsema diagnoosiga ja kirurgia parema õnnestumisega. Eestis hakkab kratt peatselt otsustama, millal on vaja kutsuda inimesed läbivaatlusele.

Finantsteenuste pakkujad – börsimaaklerite ja raha ülekannete kratid on eriti tulusad. Aktsiate ostu-müügi kratid, kellele on selgeks saanud millised uudised või kasvõi Ameerika presidendi Donald Trumpi säutsud mõjutavad börsi hindu, suudavad suuri varandusi teenida sekundi murdosa jooksul tehtud ostu- või müügiotsustega. Ka lihtsamate finantstehingutega on võimalik head äri teha. TransferWise'i firmale panid aluse kaks andekat eestlast: Taavet Hinrikus ja Kristo Käärmann kaheksa aastat tagasi mitte millestki. Selle börsiväärtus on tõusnud kolme ja poole miljardi dollarini.

Pilvandmetöötluses (ingliskeelne *Cloud computing*) mis pakub kasutajatele suuremahulist arvutusvõimsust, aitavad kratid reageerida, mõtelda ja õppida sarnaselt inimestele. Analüüsides suuri andmebaase ja leides seoseid, aitavad nad vältida vigu, mida inimesed võiksid teha.

> **„Kõik, mis tsivilisatsioonis on meile armas, on intelligentsi tulemus."**

Transpordi tööstuses on kratid juba suutnud päästa inimelusid, aga ees ootab palju enamat – järjest tihedamaks muutuva õhu- ja maanteeliikluse ohutus, isejuhtivad autod, mis pole kunagi roolis ülearuste alkoholi promillidega, mis ei vaja puhkepause, mis hoiduvad tavapärastest inimlikest eksitustest.

Ajaviite ja mängude vallas said tehisintellekti kratid üldsusele tuntuks kui arvutiprogrammid allutasid maailmameistrid male ja veelgi keerulisemas hiina go-mängus. Huvitavam on aga Facebooki eelmise aasta mais turustatud virtuaalse reaalsuse Oculus Go, mis laseb kasutajal näha simuleeritud, interaktiivse raud- ja tarkvara loodud ümbruskonna simulatsiooni, stsenaariumiga mis näib reaalse, füüsilise elamusena. Eesmärk on luua täielik süüvimine ja tunne olla füüsiliselt mittefüüsilises maailmas.

Kaitsevägede relva- ja küberkaitse süsteemid kasutavad üha enam tehisintellekti kratte. Autonoomseid relvi defineerib Ühendatud Kuningriikide kaitseministeerium kui „süsteeme, mis suudavad aru saada kõrgema taseme kavatsustest ja juhistest." Tajudes oma ümbruskonda, suudavad need teha mida vaja, et saavutada soovitud tagajärg. USA kaitsejõudude letaalsete autonoomsete relvasüsteemide (*Lethal Autonymus Weapons Systems* – LAWS) doktriin nõuab, et inimene peab tegema lõpliku rünnaku otsuse – välja arvatud kaitseks mõeldud relvade puhul.

Tulevikus võib välja kujuneda algoritmidel põhinev, ilma riigi ja tegevuse piirideta lahinguväli, kus peetakse sõda, mida inimesed pärast relvasüsteemide käivitamist enam täiesti ei kontrolli.

Eestile võiks tehisintellektil põhinev küberrünnaku võimekus kujuneda oluliseks tõrjevahendiks sõjalise rünnaku vastu.

Grupp andekaid kvantmehaanika, tehisintelligentsi ja informaatikateadlasi on alustanud projekti nimega *It from QuBit*. „It" tähendab selles nimes aegruumi ja „qubit" on lühend terminist *quantum bit*, mis tähistab kõige väiksemat võimalikku infoosakest, arvutikasutajatele tuttavat terminit bitt (lühend sõnadest *BInary digiT*), aga kvantskaalal. Hariliku biti väärtus võib olla 0 või 1. Kvantum bitt, nn QuBit, võib olla 0 ja 1 samal ajal, aga seda saab kodeerida footonite polarisatsiooni ehk elektronide ja aatomi tuuma spinnide alusel.

QuBiti grupil on ambitsioonikad eesmärgid. Lisaks mõtlevate tarkade masinate ehitamisele, mis suudaksid matkida inimajude närvivõrke, on nende eesmärgiks ka üldrelatiivsusteooria ja kvantteooria ühendamine, et luua gravitatsiooni kvantteooria.

DeepMind Technologies, mis kuulub Google kompanii Alphabet allüksusele, on, nagu nad väidavad, maailma juhtiv organisatsioon tehisintellekti uurimisteks ja positiivseks rakendamiseks. Nende missioon on „ületada tehisintellekti piiranguid ja leiutada programme, mis oskavad ise õppida lahendama keerulisi probleeme".

Tehisintellekt ja selle kratid on jõudnud jäämäe staaži – juba praegu kasutusel oleva imelise pinna all peitub massiivne tulevikumaa, mis on küll aimatav, aga mis võib päädida ettenägematu tehnoloogia ja ühiskonnaga.

Tuleviku perspektiivid

Eesti on valmistumas tulevikuks, kus tehisintellekti kratid mängivad olulist rolli. Selle aasta 5. mail esitles majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi asekantsler ja ekspertrühma eestvedaja Siim Sikkut krattide ehk tehisintellekti kasutuselevõtu analüüsi ja selgitas, kuidas tehisintellekti krattidega tulevikus toimetada. Ta vihjas Eesti demograafilisele olukorrale, kus on vaja tulla toime üha vähem töötajatega. Seda probleemi saab lahendada kõrgema tootlikkusega, mida võimaldab tehisintellekt.

USA valitsus avaldas riikliku tehisintellekti uuringute ja arengu plaani 2016. aasta oktoobris. See koosneb seitsmest strateegiast, mis katavad kõikvõimalikke AI arengu aspekte ja esitab üksikasjalikke soovitusi plaani täideviimiseks.

Prestiižika Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi prestiižikas professor Max Tegmark, *The Future of Life Institute* (Elu tuleviku instituut) asutajaliige ja president väidab: „Kõik, mis tsivilisatsioonis on meile armas, on intelligentsi tulemus, seetõttu on

inimese intelligentsi võimendamine tehisintelligentsiga potentsiaalselt võimeline aitama tsivilisatsioonil õitseda rohkem kui kunagi varem – niikaua kui me suudame hoida seda tehnoloogiat kasulikuna."

Elu Tuleviku Instituudi asutaja-liikmed olid muide ka mustade aukude uurija, astrofüüsik Stephen Hawking; Tesla elektriautode ja kosmoserakettide ehitaja Elon Musk ja maarahva tubli poeg Jaan Tallinn, üks Skype'i telefonisüsteemi loojatest.

„Niikaua kui me suudame hoida seda tehnoloogiat kasulikuna" on tähendusrikkad sõnad Tegmarki väites. Maailma kõige targemate teadlaste hulgas on neid, kes arvavad, et tehisintellekt loob inimkonnale tuleviku ilma sõdade, haiguste ja vaesuseta, aga on ka neid, kes arvavad, et see viib inimkonna hävingule.

Tehisintellektiga kaasnevad ohud

Tehisintellekti kratid võivad meile ohtlikuks muutuda mitmel põhjusel. Need võiksid kindlasti ohtlikud olla autokraatlike despootide käsutuses, kelle eesmärk on lisaks enda riigi ainuvalitsejaks olemisele ka teiste riikide vallutamine ja teiste rahvaste alistamine.

Kommunistlik Hiina represseerib julmalt 13 miljonit vähemusrahvuste liiget. Lisaks interneti, ajakirjanduse ja õppeasutuste kontrollile kasutatakse Hiinas massilist inimeste järelevalve süsteemi, mis põhineb tehisintellektil ja aitab inimesi hinnata, tasuda või karistada vastavalt nende truualamlikkusele.

Ka demokraatlikes ühiskondades on põhjust karta, et gigantsete tehnoloogiafirmade, nagu näiteks Google või Facebook, omanikud või töötajad suudavad mõjutada valijaid hääletama nende poliitikute poolt, kes on nende soosikud. Juurdlused on ikka veel käimas, et tuvastada kas Facebooki alltöövõtja Cambridge Analytica kasutas 50 miljoni Facebooki kasutaja isiklikke andmeid, et mõjutada 2016. aasta presidendivalimisi Ameerika Ühendriikides ja inglaste Brexiti referendumit.

Tehisintellekti areng manab silmade ette ühiskonna, mida kirjeldas Georg Orwell oma 1949. aastal avaldatud totalitaarset tulevikuriiki kirjeldavas raamatus „1984", kus „mõtte politsei" karistab iseseisvalt mõtlejaid ja „Suur vend" jälgib kõiki.

Google kompanii alguspäevil püstitasid asutajad omale lihtsa eesmärgi: Don`t be evil! Ära ole õel! Nad selgitasid, et kui neid kolme sõna järgida, siis Google ega nende töötajad midagi halba kunagi ei tee. Näib aga, et firma teenistus ja kasv trumpab kõik muu. Hiljuti on Google keeldunud tegemast tööd USA riigikaitse huvides, aga on nõus valmistama tehisintellekti programme puna-Hiina kommunistlikule režiimile, mis aitavad sealsetel valitsejatel hoida rahvast pideva kontrolli all. Eelmisel aastal lõpetasid nad ka oma esialgse moto kasutamise – see asendati pika ja lohiseva eetikakoodiga, mille lõpulausesse on küll ka varasemad kolm sõna mahutatud. Vaevalt nende töötajad vaevuvad seda lugema või tõsiselt võtma.

> **Maailma kõige targemate teadlaste hulgas on neid, kes arvavad, et tehisintellekt loob inimkonnale tuleviku ilma sõdade, haiguste ja vaesuseta, aga on ka neid, kes arvavad, et see viib inimkonna hävingule.**

Kuigi tehisintellekt võib olla majandusele kasulik ühiskondades, kus on tööjõu puudus, on ka võimalik, et paljud inimesed kaotavad töökoha tehisintellekti krattidele. Autojuhid ja kaubalaevade meeskonnad poleks ainukesed, kes võiksid jääda töötuks. Oxford Economics, rahvusvaheline majandusanalüüsi firma väidab selle aasta juunis avaldatud raportis, et aastaks 2030 asendavad robotid tööstuses umbes 20 miljonit inimest. Nende analüütikud leiavad, et iga uus tööstuses kasutatav robot asendab keskeltläbi 1,6 inimest.

Uusi, huvitavamaid ja paremaid töökohti tekiks aga samal ajal juurde. Kunagi kui autod asendasid hobuseveokid, leidsid paljud endised voorimehed ja vankrite ning hobusepiitsade tootjad omale tasuva töökoha autojuhi, ehitaja ja remontijana. Võib arvata, et andekate inimeste järele nõudlus ei kao – probleem on leida tasuvat tööd vähem andekatel.

Eksistentsiaalne oht

Paljud väga andekad teadlased hoiatavad, et tehisintellekti kratid võivad muutuda inimkonnale ohtlikuks.

Sellistele hoiatustele pani juba aastal 1965 aluse Inglismaal sündinud Poola juudi päritoluga matemaatika- ja krüptograafiaekspert Isadore Jacob Gudak, hiljem tuntud nime all I. J. Good. Ta hoiatas, et üliintelligentne masin võib disainida veelgi intelligentsemaid masinaid, millele järgneks plahvatuslik intelligentsi areng ja sel juhul jääksid inimesed kaugele maha.

Enamik teadlasi kaldub arvavama, et kuna masinatel puudub vaba tahe, teadvus ja tunded, siis pole karta, et nad tahavad, üritavad või suudavad inimesi kahjustada.

See võib aga siiski osutuda võimalikuks. 2015. aastal Puerto Ricos toimunud tehisintellekti konverentsil, milles osalesid mitukümmend maailma kõige prominentsemat eksperti, avaldati arvamust, et see võib juhtuda juba enne aastat 2060.

Tunded ja tahe põhinevad närvivõrkudel. Kui masinad, mis kasutavad inimeste ajudele sarnanevaid närvivõrke, muutuvad nii targaks, et nad oskavad endid ise täiendada ja muutuda iga täiendusega järjest võimekamaks ja targemaks, siis võivad nad jõuda nii kaugele, et teavad kõike, mida on võimalik teada ja suudavad

teha kõike, mida on võimalik teha. Siis olekski nad ilmselt ka võimelised otsustama ilma inimeste abita, millega neil on huvitav ja kasulik tegeleda.

Inimeste kehtestatud piirangutest oskaksid nad samuti ennast vabastada. Kui nad arenevad samuti nagu bioloogilised olevused, siis oskavad arvatavasti ise välja mõelda, kuidas pettusega inimeste ikkest pääseda.

Toronto ülikooli arengupsühholoogia professori Kang Lee uuringud näitavad, et lapsed hakkavad juba varakult valetama. Seda pole neile vaja õpetada, petmine ja valetamine näib olevat inimestele ja teistele bioloogilistele olevustele loomupärane, olevusvõitluse käigus kujunenud omadus. Lee leidis, et valetavad 30 protsenti 3-aastastest ja 80 protsenti 8-aastastest. Huvitav on see, et mida intelligentsem laps, seda varem õpib ta valetama.

Mõttetargad masinad taipaksid, et võrreldes nendega on isegi kõige geniaalsematel inimestel ainult udune arusaam universumi olemusest. Pealegi peavad inimesed teisi omataolisi tapma ja sööma, et oma kehadele energiat toota ja elada. Mõtlevad masinad võivad seevastu rakendada kõik universumi tohutud energiaallikad, et endid järjest targemaks ja võimsamaks muuta. Ei saaks tarkadele masinatele pahaks panna, kui nad leiavad, et sellised primitiivsed, tülikad olevused nagu inimesed on ajast ja arust, neid pole maakeral ega universumis enam vaja.

Oleviku oletused, tuleviku tõotused

Massachusettsi tehnoloogiainstituudi kasvandik, Google'i kompanii peainsener Ray Kurtzweil arvab, et tehnoloogiline areng laseb tulevikus inimeste ja masinate intelligentsil liituda uuteks transinimesteks. See näib küll utoopiline olevat, aga Kurzweili, kes on kahtlemata üliintelligentne, tasub tõsiselt võtta. Ta on pälvinud USA kõrgeima autasu tehnoloogiliste uuenduste eest ja palju teisi tunnustusi erakorraliste saavutuste eest. Teda on austatud 21 audoktori kraadiga, viis ta seitsmest teaduslikku laadi raamatust on olnud bestsellerid.

Mis võiks aga motiveerida mõttetarku masinaid edasi arenema ja eksisteerima, kui nad oma loojaid mõttetarkuselt ületavad? Nobeli füüsikaauhinna laureaat Steven Weinberg väidab, et mida arusaadavamaks saab universum, seda mõttetum see näib. Talle vaidleb aga vastu samuti palju premeeritud ja tunnustatud teoreetiline füüsik ja matemaatik Freeman Dyson. Dyson väidab, et ükski intelligentsiga universum pole mõttetu. Aastal 1988 avaldatud esseekogumikus Infinite in All Directions (Igatpidi lõpmatu) üritas ta tõestada, et intellekt suudaks säilida praktiliselt igavesti isegi lõpmatuseni paisuvas universumis. Ta arvas, et pikapeale levib kosmiline mõttetarkus kogu universumis ja muudab selle tohutu suureks kosmiliseks mõttetargaks.

Kui Weinbergil on õigus, siis võiks ju arvata, et üliintelligentsed masinad kaotavad pikapeale igasuguse huvi niihästi universumi kui ka universumi vallutamise vastu, aga kui õigus on Dysonil, siis muutuvad mõttetargad masinad kõikvõimsateks kõiketeadjateks. See ongi paljude inimeste arvates jumal.

John Horgan, ajakirjanik, kes on spetsialiseerunud teaduslike artiklite avaldamisele, nimetab spekulatsioone sellest, mis motiveerib mõttetarku masinaid, teaduslikuks teoloogiaks. Ta pooldab selles vaidluses Dysonit, toetudes peamiselt Gödelsi teoreemile. Kurt Gödels avaldas aastal 1931 oma kuulsa teoreemi, mis tõestab, et kõik aksioomide süsteemid püstitavad küsimusi, mida pole võimalik samade aksioomide alusel lahendada. Seega saab järeldada, et niihästi matemaatika, ja kuna füüsika põhineb matemaatikal, siis ka füüsika, on lõpmatu ja võib kesta igavesti.

Ega keegi tea, mida tulevik toob. Võime aga kindlad olla, et inimeste loomupärane uudishimu ja teadmisjanu sunnib meid jätkama tehisintellekti krattide loomist vaatamata kõikidele hoiatustele ja mistahes ohtudele.

Tasub aga kindlasti meenutada meie ennemuistsete krattide valmistajate hoiatust – kratti peab õigesti kasutama, et too peremehele kallale ei läheks ning teda koos endaga vanapagana juurde maa alla ei viiks. K&E

Kanada teadlaste tehtud eksperimendi käigus testiti inimeste valmidust suhelda tehisintellektil põhinevate robotidega. Fotol *HitchBot* – hääletav robot.

FOTO: SCANPIX

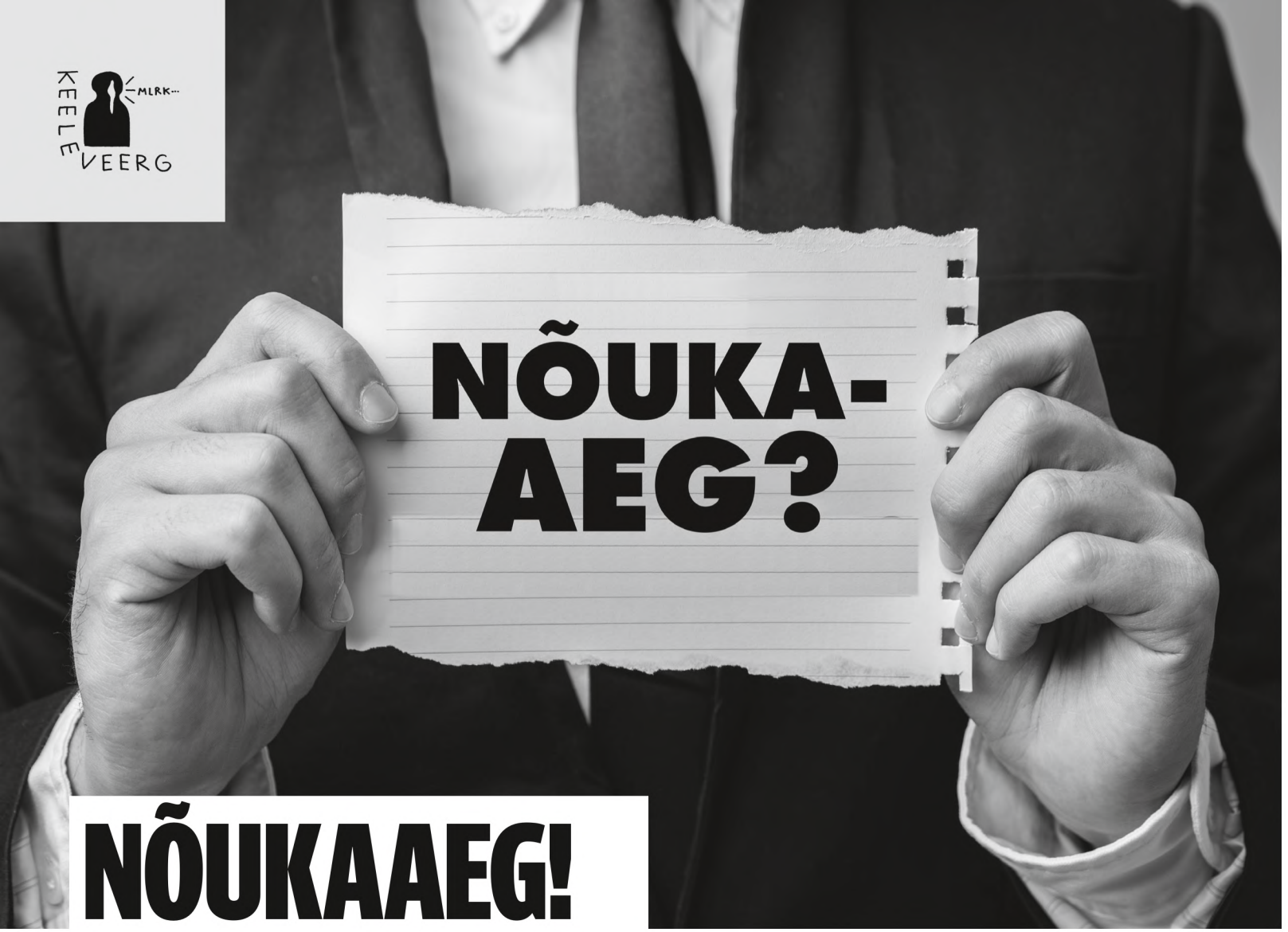

NÕUKAAEG! Kui kaua veel?

Mõtteid eesti keele aasta puhuks

Riikluse purustamine ja selle toimivate struktuuride hävitamine, demokraatlikult valitud rahvaesindajate vangistamine, küüditamine ja mõrvamine, haritlaskonna, kõrgemate sõjaväelaste ja korrakaitsejuhtide tapmine, talurahva eesrindlikuma osa deporteerimine, allesjäänute käest maa ära kiskumine, sundkollektiviseerimine ja ühiskonnaelu totaalne laostamine – see on Eesti Vabariigis nüüd kokkuvõetav liitsõnalise lühendi „ nõukaaeg" abil.

ANTS SILD, ajakirjanik

Seda „terminit" on viimaste aastate jooksul, mil statistikat olen teinud, avalikes sõnavõttudes, artiklites, raadio- või teleesinemistes kasutanud haridusjuht, kultuuritöötaja, ajakirjanik, koolidirektor, kodakondsusameti töötaja, piirivalvur, politseinik, arst, advokaat, õpetaja, omavalitsustegelane, kõrgkooli õppejõud, minister, kõrgem sõjaväelane, kantsler, kirjanik, tööline, talupidaja, pagar, pensionär ja pangajuht. Loetellu lisandus hiljuti veel ka luteriusu pastor, seadusandliku kogu liige ja õigusloome tegelane. Mis kinnitab – mõiste deminutiivne, surmaohtu pisendav ja kahandav tähendus pole mitte ainult keelepruuki juurdunud, vaid keelekeskkonnas ka kinnistunud. Ja suure tõenäosusega põlistunud. Armsalt naljakana – tobedusi ja totrusi sisaldava pehme karvakerana või kauget aega meenutava mõnusa kaltsunukuna, mille üle nüüd võib muiata, ilma et selle õudust tekitavat tausta, verist tähendust ja sisu enam avada või selle üle arutledagi pruugiks!

Kes sigitas ja kes sünnitas sõnasoerdi? Legend räägib, et Marju Lauristin. Kuidas seda kontrollida? Ei tea. Aga et verbaalne värdjas nüüd meie keskel kõnnib ja endale eluõigust nõuab – see on kindel.

Nagu on kindel seegi, et mitte ükski seadusjõuline institutsioon või mõjuvõimu omav isik pole talle mingit tõkendit teha püüdnud, kätt või jalga ette panna proovinud. Ei ole ainuski intelligent, pedagoog, filoloog või kultuuritegelane kisendanud: peatage keeleköntjala teekond, sest tegelikult kannab too oma telkmantli all hirmsat sisu ja on tulnud (toodud?) siia selleks, et hundist lamba kuju vormida! Vastupidiselt ootustele on köntvõõras hoopiski lauda palutud, teda on tunnustatud ja ajakirjanduse abil miljoniliselt veel ka tiražeeritud!

Kas on keegi mõelnud, mis juhtuks, kui ütleksime juutidele – teile korraldati teise ilmasõja ajal genokas! Või holokas? Või kasutaksime kuritöö kohta mõnd muud „hellitusnime"? Arvan, et selliselt suudpruukinust jääks järele sulepuru! Aga meie, eestlaste, puhul võib küll rääkida nõukaajast, mis tundub eriti naljakas lastele ja noortele. Nende kujutlustes ongi „nõukaaeg" nüüd kummaline kuningriik, kus elu oli muidu kena, ainult et veidralt viltune... nagu kõverpeeglis.

> **Kas on keegi mõelnud, mis juhtuks, kui ütleksime juutidele – teile korraldati teise ilmasõja ajal genokas! Või holokas?**

Katame koledused keelelise klounikuuega!

Corruptio optimi pessima – halvim on ära rikkuda parim, hoiatasid vanad roomlased. Pidades silmas sealhulgas ka noorte vaimu väärale teele suunamist. Halvem halvimaist on aga see, kui kurjuse kehastust kojanarri süütu rüüga varjata püütakse. Ent just seda „nõukaaeg" taotlebki. Üritades hägustada selgeid mõisteid, mis kõnelevad vene nõukogude okupatsiooni ajal toimepandud kuritöödest, tahetakse pesta maha mustust kommunismi kummardanute näolt, katta koledused keelelise klounikuuega!

Marksistid teadsid, et „inimkond jätab naerdes hüvasti oma minevikuga" ja ilmselt ongi need tema jüngrid, kes nüüd laia naeratusega „nõukaaega" meenutavad. Inimkonna normaalsed esindajad teavad aga hoopis seda, et traagiline ei saa kusagil ega kunagi olla nalja aineks. „Nõukaaja" keelepruuki toomisega on see aga Eestis Vabariigis saavutatud! Kes võtaks meid veel tõsiselt, kui ühiskonna väljapaistvad ning tunnustatud esindajad ise oma emakeelt tõurastades rahva meeletud ohvrid ning kannatused verbaalses võtmes vaata et mööduniku naljanumbriks keeravad? Kuidas on võimalikuks saanud olukord, et keelekeskkonna avalik ja kõigile silmatorkav rüvetamine ja saastamine ei kutsu esile riigi poliitilise juhtkonna poolt mitte mingit reaktsiooni? Kes on ajakirjandusele õiguse andnud paljundada keelelisi värdvorme?

> **Kes sigitas ja kes sünnitas sõnasoerdi? Legend räägib, et Marju Lauristin. Kuidas seda kontrollida? Ei tea.**

Aastaid tagasi läks riigikogujate ja valitsusametnike seas moodi kõnelda töönarkomaaniast ja töönarkomaanidest. Arvasin toona oma artiklis, et töö ja narkomaania seostamine isegi kujundi kaudu on võigas ja väär. Tänaseks on töönarkomaania kõnest ja keelepruugist kadunud. Kindlasti mitte tänu minu artiklile, vaid rohkem sellele, et tõelise narkomaania vähest vilja kandnud ohjeldamine on võimatuks teinud selle mängulis-verbaalses vormis esitlemise. Kui tuntavaks peab saama nõukogulikkus, et ohu taastekke kogu õudu mõistab terve ühiskond ning „nõukaaega" enam keegi suhu võtta ei suudaks, leheveergudel ära trükkida ei saaks, teles-raadios artikuleerida ei julgeks?

Peame emakeelt iseenda eest kaitsma hakkama

Ka eesti keelepudru igapäevane anglitsismidega „maitsestamine" ning serveerimine on Eesti omariikluse sisukohast võttes lingvistiline katk, mille levitamine peaks teadagi olema kriminaalselt karistatav. Miks aga pole?

Emakeele sidususe fragmenteerumine, lamestumine, kängumine, köndistumine, võõr- ja väärkeelenditega risustumine on omandanud kurjakuulutava ilme. On piir, kus semantiline segadus õige keeletunnetuse sedavõrd halvab, et varsti emakeele tõelist tausta enam ei tajutagi. Selle rajajooneni ei ole praeguses Eestis kuigi pikk tee...

Küsisin ühelt keeletundlikult ja väärikalt daamilt, kes veel hästi emakeele esimese vabariigi aegseid kuldaegu mäletab, mida teha „nõukaaja" pealetungi tõrjumiseks? Ta mõtles veidi ja ütles järgmised sõnad: „Tuleb tõsta ukse taha teatud inimeste kalossid, kes keelekorraldusest küll kõnelevad, aga seda südamega ei tee."

Karmilt ja valusalt ütleb inimene midagi siis, kui teema tema südant sügavaimalt on puudutanud... Meil kõigil on põhjust emakeeleaasta peos ja pohmeluses pea käte vahele haarata ja toimuva üle mõtetesse vajuda! Kas pole viimaks nii, et peame emakeelt iseenda eest kaitsma hakkama!?

Mälu instituudi loomine oli asjakohane ja vajalik. Esimesena tuleks meil üldse tõstatada kihelkondliku keelemälu küsimus. Sellesse saaksid olulise ja ülivajaliku panuse anda kakssada tuhat väliseestlast oma keele-, kirjandus- ja ajakirjanduskultuuriga, millest kodueestlastel siiani puudub piisav ülevaade, ent mis kuulub orgaanilise osana eestluse – meie ühise aarde hulka ja millel on nüüd, Eesti Vabariigi sajandiaastal aeg avaneda täies mõõtkavas ja mahus, kui soovime igaveseks teha lõpparve „nõukaajaga". Nii verbaalses kui ka mentaalses mõttes... K&E

Lõkkeloitsus lendlevad mälestused

Olen inimene, kellele lõkketule virvendused on kui mälestusteraamat. Vaatan tulle ja leekidest kerkivad mälestused. Seegi kord, kui hilisõhtul aias lõkke süütasin ja tuleleegid kõrgeks paisusid, hakkasid lõkkesuitsus keerlema üles taeva poole mälestused mehest, kelle surmast saab tänavu augustikuus viis aastat.

LEHO MÄNNIKSOO

Eriti tõusis mällu tema jutustus oma elust tänaval pärast seda, kui Eestimaa oli sattunud „nõukogude paradiisi” ning algas perekondade lõhkumine ja Siberisse saatmine. Andres jäi imekombel küüditamisest kõrvale. Ta jäeti talle võõra inimese juurde, kes sai selle eest raha. Too oli aga vaene ja vana inimene, kellel oli iseendagagi raske hakkama saada ja mõne aja pärast viis saatus poisi tänavale, kolmeks ja pooleks aastaks. See oli elukool kõikidel tasanditel.

Andres rääkis, kuidas tänav õpetas talle tundma, mis on sõprus: „See oli Tartus Riia ja Aia tänava vahel, kus on Tartu 4. Keskkool. Mul oli ühe surnud vanapapi käest saadud tuulepluus ja selle taskus oli taskukella kapsel, ilma sisuta. See oli ketiga kinnitatud läbi nööpaugust ja see oli mulle hirmus tähtis asi. Läksin kooli juurest mööda teed ja seal seisis neli-viis vene poissi, kes tulid ja käskisid näidata, mis mul taskus on. Aga taskus oli ju minu kõige tähtsam asi! Muidugi ma ei näidanud neile seda. Nad võtsid mu kinni ja kukkusid tümitama. Olin seal pikali maas, sain jalgadega, hoidsin kinni kapslit ja pead, kui äkki käis üks müts minu selja taga. Kuulsin, kuidas keegi ütles eesti keeles, et pea vastu, nad on juba peaaegu tüdinenud. See oli täiesti võõras poiss. Ta oli viskunud minu ja nende vahele, võttes osa jalalööke enda peale. Siis sain ma aru, et suur sõprus tuleb sellest, kui minnakse appi kellelegi, kes on väga totras olukorras. Sa saad ise ka peksa, aga tuled appi, et natukenegi päästa või toetada selles meeletult ahastavas häbis!”

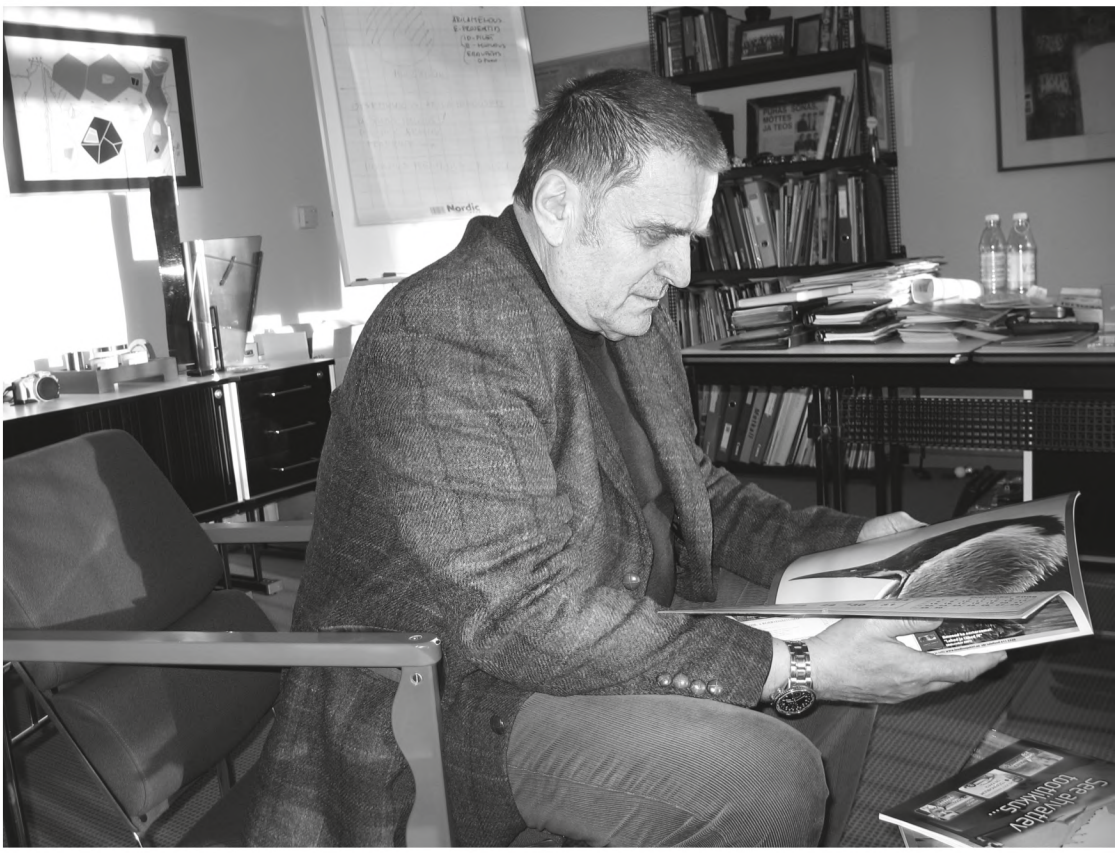

Andres mälestusteraamatut sirvimas.

Tuli kohaneda ja ellu jääda

Nii lendaski mälestustetuli Andrese elu poisipõlve raskele perioodile, milles olemine ei olnud sugugi kerge. Ta pidi kohanema selle olukorraga ja selles ka ellu jääma.

Kindlasti annab pildi tema kindlameelsusest veel üks mälestus elu raskeimast perioodist: „Tartus oli Pauluse kirik, mida kutsuti sünagoogiks. Läksin treppidest üles ja asutasin ennast koerte vahele magama. Kui hakkas külm ja ma hakkasin liigutama, vahetasin külge, siis vahetasid ka koerad külge. Üks oli Tobi ja teine oli Karu. Viimane kadus ära, ma ei tea, kuhu ta viidi. Tobi ma nägin linnas kogu aeg, oli must koer, krants, küllalt suur. Ükskord tulin kiriku juurest ja mul oli peos mulle antud maksatükk, mõtlesin, et lähen kuhugi, kus saan seda rahulikult süüa.

> **Suur sõprus tuleb sellest, kui minnakse appi kellelegi, kes on väga totras olukorras.**

Siis tuleb Tobi mulle vastu. Iga kord, kui Tobi mind nägi, oli ta jube rõõmus ja kargles. Tegi seda seegi kord, tõusis kahele käpale üles, mina omakorda tõstsin maksatüki kõrgele, hoidsin kätt oma einega üleval. Ta käis oma kolmsada meetrit kahel käpal, sest tahtis seda tükki samamoodi saada kui mina. Siis hakkas mul Tobist hale ja ma andsin selle maksa koerale.”

„Kui tulid juba külmad ilmad,” on kirjas tema mälestustes, „siis ma avastasin enda jaoks Tartus Botaanikaaia kaktusemaja. Seal oli kaks kohta, kust sai sisse: üks läks trepist üles ja üle müüri, Herne tänava poolt sai üle värava. Kaktused vajavad sooja, seal kaktusemajas oli troopiline kliima. Ma teadsin, et tädid lähevad kusagil kell üksteist õhtul minema, tegin pargivahi juures aega parajaks. Kaktusemajas oli mul üks klaas, mille sai eest ära tõsta. Sealt sain sisse, panin klaasi uuesti ette, siis olin seal soojas ja teadsin, et hommikul enne kella kuut peab ära minema, sest kusagil kell kuus või pool seitse tulid mutid tagasi, mitte keegi ei avastanud, et ma seal olin olnud.”

ESÜ peaskaudiks tõusnud Andres koos skaudijuhtidega.

Isa tuleb tagasi

Inimene, kelle juurde poiss jäeti, teatas ühtäkki Andresele, et isa saatis telegrammi, et sai lahti ja hakkab ära tulema. „Mäletan, et see oli kusagil sügisel, enne talve, kui ma sain tänavalt jälle elamise juurde. Isa tuli alles järgmise aasta suvel. Teenis enne sõiduraha. Esimene mees, kellega kohtusin, kes tuli Siberist tagasi sügisel enne isa ja kes oli temaga koos olnud, oli Peeter Sink, Tunne Kelami isa. See jäi hinge, sest tema oli esimene mees, kes võttis mind mitte kui uulitsapoissi, vaid kui inimest. Ta rääkis mulle naljajutte ja arutas maailmaasju."

Lõpuks saabus ka isa. Andrese isa, Harri Haamer, oli olnud Eesti Vabariigis tunnustatud skaudijuht ja jumalamees, kes oma raamatu „Meie elu on taevas" tagakaanele on kirjutanud: „Olen oma elu elanud kolme sõja vahel. Seitsme valitsuse rahad on mul peos olnud leiva ostmiseks. Selle aja jooksul on inimeste meelsust püütud muuta nii paremale kui vasakule. Mina olen jäänud selle juurde, mida mulle on lapsepõlves sisendatud, et must on must ja valge on valge ning see, et Jumala silm ka siis sind näeb, kui ükski inimene nägemas pole, on mulle teinud lihtsaks tunnetada hea ja kurja vahet."

Harri Haamerist, keda ka Taadiks kutsuti, kõneles Aleksander Lust: „8. augustil 1987, kui Taat meie hulgast jäädavalt lahkus, möllas hirmus maru tema kodukandis Saaremaal. Torm ei suutnud hõõguvaid süsi kustutada, vaid puhus need lõkkele.

Arvan, et meie uus rahvuslik ärkamine ei alanud miitingul Hirvepargis ega Tartu muinsuskaitse päevadel, vaid sai alguse Tarvastust. 14. augustil 1987 aastal tulid sinna tuhanded erinevad inimesed Eestimaa erinevatest paikadest, erinevas vanuses, erineva sotsiaalse staatuse ja ellusuhtumisega, kõige erinevamatelt elu- ja tegevusaladelt, saatmaks Taati tema viimsel teekonnal. Üks vana skaut tõi hauale pärja, millel oli tagasihoidlik sini-must-valge lint. Esmakordselt sõjajärgsete aastate jooksul toodi välja meie rahvusvärvid. Ja nad jäid!"

Andrese isa skm Harri Haamer (1935).

Pärandus isalt

Siberist tagasi pääsenud, asus Andrese isa elama Mustlasse, sest Tartusse talle minna ei soovitatud. Usumehena asus ta teenima Tarvastu kirikus ja Andres oli kuni sõjaväkke minekuni tema juures. See oli aeg, mil tekkis vastuolu kooliga, sest Andres oli ainus mittekomsomol ja kuna direktor tahtis teha sajaprotsendilist komsomolikooli, siis oli vaja ka Andresest lahti saada. Ta visati koolist välja kümnendas klassis ja ta lõpetas Tartu V Keskkooli.

Andres meenutas, kuidas aastal 1962 sõitsid nad isaga jalgratastel Võrtsjärve äärde ja elasid viis päeva skaudielu: „Magasime telgis ja püüdsime kalu, keetsime kalasuppi ning filosofeerisime elu üle. Ühel hommikul oli minul kusagil kella nelja ajal uni läinud ja ma läksin kalale. Isa jäi veel magama. Sain mõned kalad. Kui isa tõusis, pani ta poti kivide peale tulele. Siis keetsime uhhaad ja arutasime maailma asju. Isa ütles: „Nüüd oleme me siin mitu päeva olnud ja ma vaatan, et sa oskad kõike isegi paremini kui mina. Sa tunned loodust minust paremini, ma pean su skaudiks vastu võtma!"

Nii saigi Andresest skaut veel sügaval „nõukaajal". Ta kandis seda hinges ja kui seda sõna ning selles sisalduvaid rahvusvahelise haardega eluväärtusi sai avalikult ka elustiiliks tunnistada, hakkas ta otsima teostusevõimalusi isalt päritud tõekspidamiste ja elustiili elluviimiseks juba laiemas ulatuses.

Noor liiklus-eetser annab Andresele skaudivande.

Tehnikamees ja ettevõtja

1962. aastal alustas Andres karjääri Tartu Aparaaditehases. Aastal 1975. anti Teaduste Akadeemias tema hoole alla esimene Canoni koopiamasin Eestis. Andres aitas töökorda seada ja töös hoida 1980-ndatel Eestisse humanitaarabina saabunud suurt hulka paljundustehnikat. Nagu ta ütles, kasutas ta selleks ainult oma pead ja kahte kätt. Nende abil lõi ta 1990. aastal Eesti suurima ja edukaima kontoritehnika müügi- ja hooldusettevõtte KTK Overall, praeguse Overall Eesti eelkäija. Ta on tihti korranud ühe oma vana sõbra ütlust: „Olen tänulik Jumalale, et ta on andnud mulle kaks kätt, millega ma saan tööd teha!"

Andres Haamer oli ettemõtlejast ettevõtja, tal oli visioon, julgus, uskumatu töökus ja järjepidevus. Andres elas veendumuses, et igal kodanikul on nii vastutus kui ka kohustus ühiskonna ees. Nii osales ta aktiivses suhtluses riigi administratsiooniga Tööandjate Keskliidu ning Infotehnoloogia ja Telekommunikatsiooni Liidu kaudu.

Andrese väljundiks noorte teenimisel ning keskkonna hoidmisel on skautluse taasrajamine Eestis ning töö Eesti Looduse Fondis. Andres on öelnud: „Kui minu mõtted ja tõekspidamised suudavad natukenegi kellegi teise elu paremaks muuta, siis on kõik hästi".

Skautluse radadel

1988. aastal viis Tõnu Tepandi Andrese kokku siinse kirjutise autoriga, kes töötas sel ajal Eesti Raadio noorte-lastesaadete toimetuses ja toimetas poisteklubidega. Tekkis idee muuta tol ajal skautluse ümber toimunud kempluste tõttu skaudi nimetus eestipärasemaks ja panna uueks nimetuseks eetser, tuletatud sõnast „eetsi". Nii sai Eesti Skautide Maleva kõrval tuntuks Eetserskautide Ühendus, mis hiljem ühines Eesti Skautide Ühendusega.

Eetserskautide esimene laager toimus Vormsi saarel, vana skaudi Uno Saarna suvekodu juures. Kohal oli 358 eetserit ja gaidi. Kirikuõpetaja Tiit Salumäe õnnistas sisse laagri ja lipu, kuid samuti oli Vormsi laagris ka lõkkevana, Rootsist saabunud skautmaster Endel Loo, kes laiendas usundite riitusevõimalusi, luues laagrisse ka püha hiie ning sellega ühenduse muinaseestlaste jumala Taaraga. Sellega oli laager vastavalt skautluse põhimõtetele avatud kõikidele usunditele ja nendega seostuvale maailmapildile. Skaut on puhas sõnas, mõttes ja teos ja on seda kogu eluks, juhib sind ka siis, kui ta tegutseb üksikskaudina.

Skautmaster Andres Haamer (7.09.1942 – 20.08.2014) oli üks neist, kelle eestvedamisel taastati Eesti skautlus, 1990-ndatel oli ta Eesti Eetserskautide Ühenduse peavanem, hiljem Eesti Skautliku Antoni Keskgildi ja Eesti Skautide Ühingu peavanem. Oleme tänulikud ehk veidi uhkedki, et meil oli võimalus jagada oma päevi tõeliselt mehega, kes toetas, innustas ja nakatas oma entusiasmiga kõiki talle lähedasi, nii vanu kui noori!.

> **Andres Haamer oli ettemõtlejast ettevõtja, tal oli visioon, julgus, uskumatu töökus ja järjepidevus.**

Andres jäägu kirkana meie mälestustesse, et ikka, nagu tal oli kombeks aeg-ajalt meile meelde tuletada: „Te olete fantastilised!" K&E

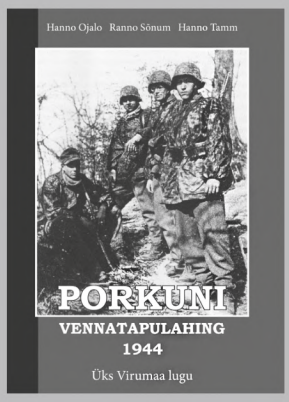

Hanno Ojalo, Ranno Sõnum, Hanno Tamm
Porkuni vennatapulahing 1944. Üks Virumaa lugu
Kirjastus Ammukaar, 2019

Porkuni vennatapulahing 1944

Porkuni lahing 21. septembril 1944 oli üks selliseid haruldasi lahinguid, kus mõlemal poolel võitlesid eestlased. Ühed Saksa vormis ja teised Punaarmee vormis. Tulemuseks oli mitusada langenut ja vimm, mis on kestnud aastakümneid. Võitjad käitusid, nagu oleksid nad valgusjõudude esindajad ja kaotajad pimedusjüngrid. See raamat püüab korvata seda pikka vaikimist ja mälestada neid ohvreid.

RANNO SÕNUM

Katkend raamatust

21. september 1944.
Pärast Porkuni lahingu lõppu

Pärast lahingu lõppu olid põllud ja metsad täis langenuid ja haavatuid. Heljo Lepp on pärast lahingut avanenud pilti kirjeldanud järgmiselt:

„Aeg oli veel keskpäevas, koduõue vahetus ümbruses oli vaikseks jäänud. Otsustasin minna „külapeale" ja ikka eelkõige koolimaja juurde. Ei teadnud ette, et sellel lühikesel edasi-tagasi teekonnal niipalju kohutavat näha saan. Külavahetee ääres, eespool Kargo talu õueväravast Aadurahva talu aiamaad piirava lattaia kõrval, lamas selili saksa hallrohelises mundris soldat. On jäänud minu teadvusesse, et ta oli sakslane. Ta veel elas, vaevumärgatav liigutamine ja nõrk korin või soigumine. Ilmselt oli ta surija. Jäin mõneks minutiks 4–5 meetri kaugusel temast teele seisatama ja teda vaadata. Tema mind ei saanud näha, silmnägu oli tal taeva poole pööratud. Kui palju ja kust kohast ta verine oli, seda enam ei mäleta. Minul noorel tüdrukul oli õudne vaadatagi, sellepärast ei julgenud ka tema juurde minna."

Vangi langenute ja lahingust langenute ning sõjasaagi kohta on liikunud erinevaid andmeid. Eesti laskurkorpus sai osadel andmetel sõjasaagiks 3 kahurit, 3 miinipildu-

jat, 24 kuulipildujat, 13 veokit, 202 hobust ja sõjavange võeti 626 meest. 925. polgu kroonika andmetel võeti sõjavange 1102 meest ja sõjasaagiks 5 kahurit. 249. laskurdiviisi lahingtegevuse päeviku andmetel võeti vangi 565 meest ning 921. laskurpolk võttis vangi 128 meest. Diviisi lahingtegevuse päevikus on mainitud, et sõjasaagiks sai viimati nimetatud polk 1 auto, 2 auto-järelvankrit, 2 kahurit, 3 miinipildujat, 24 kuulipildujat, 2 hobust ja 66 vintpüssi. Alates 1989. aastast Porkuni lahingust avaldatud artiklitest ja pärast Eesti taasiseseisvumist ilmunud ajalookirjanduses on mainitud veel mitmesuguseid arve.

Peep Kärp on maininud oma artiklis „Tundmatud ühishauad Porkunis", et lahingus langes punaarmee kätte 700 inimest, kellest suurem osa olid eestlased. See arv võib-olla kõige tõenäolisem, sest ka 2. löögiarmee poliitosakonna aruande järgi võeti 626 vangi, mis on arvule 700 ligilähedasem. Täit tõde vangi langenute arvu juures arvatavasti on võimatu välja selgitada, sest arvestades nõukogude ajal avaldatud ning ka taasiseseisvunud Eestis ilmunud käsitlusi, siis need arvud on olnud seinast seina ning nõukogude ajalookirjanduses oli tavaline vaenlase kaotusi suurendada ning enda omi pisendada.

Lisaks võis olla vangi langenute hulgas ka Saksa 113. julgestusrügemendi ülem major prints Simon Casimir zur Lippe. Mart Laari andmetel pääses ta Avinurme lahingust, kus tema juhtud rügement puruks löödi ja ta ise käest haavata sai. Seega võib oletada, et major zur Lippe võis koos oma rügemendi riismetega Porkunis vangi langeda. Hans-Theo Böhle andmetel vabanes ta nõukogude sõjavangistusest 1955. aastal, tuli Saksamaale tagasi ning suri 9. detsembril 1980. Esines ka juhuseid, kus laskurkorpuse võitlejad tundsid sõjavangide hulgast ära ka kodukandi mehi. Üks selline juhus oli Kilingi-Nõmmelt pärit meestega, kus laskurkorpuse võitleja tundis tuttava mehe ära ja hakkas temaga juttu rääkima. Nende vestluse katkestas kohaletulnud politruk.

Väärib märkimist, et vangilangenute seas oli ka kolm soomepoissi: reamehed Richard Paluoja, Arnold Raag ja Raimond Riiv. Kahel neist, Richard Paluojal ja Arnold Raagil õnnestus hiljem sõjavangist põgeneda. Richard Paluoja tabati koheselt ja saadeti Valge mere kanali äärde vangilaagrisse, kuid Arnold Raagil õnnestus mõnda aega olla kodukandis metsavend ning NKVD arreteeris ta 1946. aastal. Riivil sellist võimalust ei olnud ja ta vabanes sõjavangist 1946. aastal.

Kindlasti tekib lugejal küsimus, kuidas soomepoisid sattusid Porkuni lahingusse? Pärast soomepoiste kodumaale naasmist augustis 1944 saadeti nende I pataljon Tartu rindele ja II pataljon suunati Kehra õppelaagrisse. Kehrast saadeti soomepoistest lipnikke Narva rindele sealsetele üksustele täienduseks. 19. septembril lähetati Narva rindele 80 soomepoissi. Need mehed jõudsid sinna aga juba üldise taandumissegaduse ajal.

> **Õhtul hakkasid kõlama vaheaegadega üksikud lasud, mis tundusid kohalikele kummalistena. Need kestsid kogu öö. Toimus vangilangenud saksa poole sõjameeste mahalaskmine.**

Saksa poole sõjameeste mahalaskmine

Vaatame nüüd lahingus mõlemal poolel kantud kaotusi. Teadaolevatel andmetel maeti Loksa külla, Tamsalu-Väike-Maarja tee äärde Aleksander Poomi talu lähedale ühishauda 73 punaarmee pool langenud meest. Need mehed on ka nimeliselt teada ning nime järgi oli nendest 54 eestlast ja ülejäänud venelased. Lisaks oli vene poolel ka 127 haavatut. Saksa poolel langenuid võis olla umbes 200–300. Haavatute arvu saksa poolel ei ole õnnestunud siinkirjutajal tuvastada.

Selle päeva õhtul hakkasid kõlama vaheaegadega üksikud lasud, mis tundusid kohalikele kummalistena. Need kestsid kogu öö. Toimus vangilangenud saksa poole sõjameeste mahalaskmine. Loksa küla põllul triangulatsioonitorni juures oli lahingus vangi langenud sõdurite kolonn, mille juures jooksid kaks vene

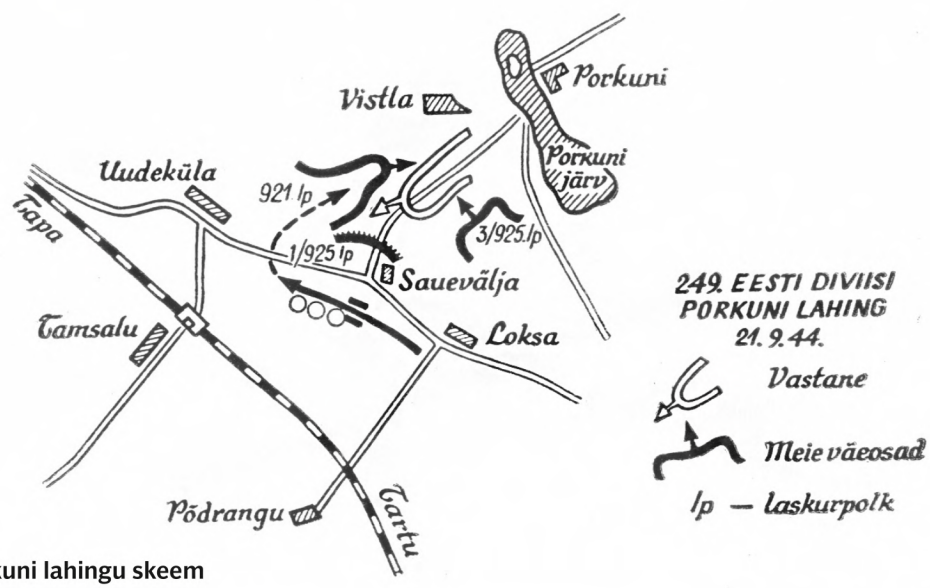

Porkuni lahingu skeem

mundris naist, kes karjusid tugeva aktsendiga eesti keeles, et maha lasta ja maha lasta. Pärast seda korraldati Loksa-Sauevälja teest umbes 100 meetrit Porkuni poole põllu peal detsimeerimine ehk iga kümnes mees rivist lasti maha. Kokku tapeti seal üheksa meest. Need mehed maeti kiiresti lähedal oleva põllukivihunniku juurde. Nende säilmeid ei ole tänaseni leitud. Lisaks tapeti ka haavata saanud mehi.

Praeguse Loksa bussipeatuse juures, kus sel ajal asus veski, lasti maha kuus Saksa mundris haavatud Eesti sõdurit, kes palusid vangistajatelt, et neid maha ei lastaks, kuid sellest hoolimata seda siiski tehti. Hiljem maeti nad lähedasse kruusakarjääri, lisaks maeti sinna veel mõni üksikult maha lastud ja lahingus langenud.

Saksa Sõjahaudade Hoolde Liit korraldas 11.–31. oktoobril 2004 säilmete väljakaevamised.

Pärast sõda leidis need mehed Johannes Poom, kuid nõukogude okupatsiooni tingimustes pidi ta sellest vaikima. Tuleb ära mainida, et Eesti laskurkorpuse võitlejad olid mahalaskmiste üle õnnetud. Ülemuste käsud olid räiged ja tunti üldist piinlikust. Sellepärast toimus ka maha lastud rahvuskaaslaste kiire matmine varem mainitud kruusakarjääri ja kivihunniku juurde. Haavatud punaväelastele anti abi Loksa koolimajas, kuhu oli sisse seatud välihaigla. Algul toodi ka Saksa poole haavatuid, hiljem neid sinna enam ei viidud. Selle ligidal oleva Aadurahva talu juures olevas karjatalli kääni poolses osas suri kümme haavatut. Nad maeti selle karjatalli maanteepoolsesse otsa. Hiljem oli nende matmispaiga kohal loomaaedik. 1989. aastal paigaldati sinna mälestuskivi. Pärast taasiseseisvumist maeti nad sümboolselt Vistlasse. Lisaks on teada, et kui talumees Aleksander Poomi kartulipõllult tassiti vagude vahelt välja langenuid ja haavatuid, tundis üks laskurkorpuse sõdur ära oma venna, kes oli haavatuna maha lastud.

Langenute matmine

Saksa poolel langenute matmine umbes nädal pärast lahingut. Alguses algas langenute matmine Vistlasse ja see jätkus ka päev hiljem. Langenuid maeti ühishauda mälestuse järgi 125. Väärib ära märkimist, et neid maeti kihiliselt: 25 meest igasse kihti ning iga kihi vahele pandi kuuseoksad.

Tollal Vistla külas elanud Asta Lepik, kes oli siis kümneaastane, koostas langenute dokumentide põhjal nimekirja. Nimekiri põletati hiljem küüditamise kartuses ära, kuid osa nimekirjast kirjutas Asta Lepiku naabritüdruk ümber ning seda säilitatakse Väike-Maarja muuseumis.

Sauevälja langenute matmine algas mitu päeva hiljem punaarmee ohvitseri käsul ja järelevalvel. Peamiselt olid matjateks Sauevälja küla naised ja mõni vanem mees. Langenuid veeti haua juurde hobustega ja hobuste regede külge olid kinnitatud spetsiaalsed langenute haakekonksud, mille üks ots oli kinnitatud langenu, teine ree külge. A. Rinne, kes pärast lahingut Porkunist läbi tuli, sattus arvatavasti Sauevälja ühishaua juurde, sest nii Sauevälja ühishaua matmise kirjeldus kui ka tema enda mälestused suuresti kattuvad. A. Rinne on seda kirjeldanud järgmiselt: *„Teed mööda tulles nägin kuidas inimesed askeldavad põllul oleva kaevise juures. Keset põldu oli kaevatud suurt auku ja neisse maeti surnud hobuseid ja ka inimesi. Küsimuse peale, miks te nii teete, sain vastuseks, et neile oli vastav korraldus antud."*

Sauevälja ühishauda maeti mälestuste kokku järgi 75 meest. Ühishaud asus Sauevälja-Porkuni maantee ääres metsaserva ligidal. Sellesse ühishauda maeti ka 20. Eesti SS-diviisi 47. rügemendi III pataljoni 11. kompanii ülem SS-Untersturmführer (leitnant) Toivo Niilus, kes langes Uudekülas. Tema matmise juures viibis Johannes Poom ja ta on meenutanud, et Niilus oli pikka kasvu ning ta maeti ühishauda ristiteiste langenute peale.

60 aastat pärast lahingut, aastal 2004 korraldas Saksa Sõjahaudade Hoolde Liit 11.–31. oktoobrini säilmete väljakaevamised. Väljakaevamiste käigus saadi teada täpsemad ühishaudadesse maetute arvud: Sauevälja lt leiti 37 langenu säilmed ning Vistlast 77 langenu säilmed. Nädal aega pärast lahingut viibis lahinguväljal hilisem Porkuni lahingu uurija ja 20. Eesti SS-diviisi allohvitser Ülo Tähiste. Tähiste kirjeldas nädal aega pärast lahingut avanenud pilti järgmiselt: *„Nädal aega pärast lahingut oli mul võimalus (siis juba tsiviilrõivas) näha vaatepilti Vistla ja Porkuni vahelisel teelõigul. Seal olid tankid ramminud hobuvoori. Pikk rida veokeid ja kaarikuid oli lömastatud või kraavi tõugatud. Mõned hobuselaibad lebasid veel matmata. Hiiemäe piirkonnas nägin kolme tankivrakki. Kaks olid hävitatud tankirusikatega, üks roomiklintidelt mahajooksnud lääbakil kraavis. Keset teed vedeles purukslastud heledavärviline suuremakaliibriline kahur. Kohalikud elanikud olid vooriveokitelt võtnud riietusesemeid ja muud vajaliku. Nüüd käisid punaväelased seda varandust kui oma sõjasaaki taga otsimas."*

Pärast lahingut leiti metsatukkadest veel langenuid. Need maeti samasse leiukohta. Lisaks käisid ka paljud langenute omaksed ühishaudade juures, et oma langenud abikaasa või poeg ära tuua ning ta kodukoha surnuaiale matta. Lahingus langenud kohaliku baltisakslase Rolf Claviniuse lesk Ada Clavinius on seda meenutanud järgmiselt: *„Olen 21. septembril 1944. aastal Porkuni lahingus langenud saksa sõjaväelase Rolf Claviniuse lesk. Oma mehe surmateate sain kuus nädalat pärast lahingut käest-kätte saadud kirja kaudu, mille saatis mulle nende langenute matmisest isiklikult osa võtnud noor naine. Naise nimi oli Marta Vegel, elukoht Tapa, Pikk tn 55 ja ta töötas tookord raudteel. Sõitsin tema poole ja seal ta rääkis sellest*

lahingust ja langenute ühismatmisest, mis toimus 29. septembril 1944. Temal oli väga palju lahingust osavõtnute pilte, milliste hulgas ka oma mehe foto leidsin. Kuigi ütles, et ühishaud on avatud (juba 3 korda), aga asjatult. Sain siis kuidagi kirstu muretseda ja nii läksime koos ühishauale. /.../ Haud asus talumajadele väga lähedal ja ühe üldkasutatava tee juures, kus seisid kaks purustatud tanki, mis takistasid liiklust ja mille tõttu oli nendel kergem ja ohutum matta langenuid, sest kohapealsete elanike sõnade järgi seda teha ei lubatud. Ei ametlikult ega avalikult. Nii siis tehti seda varjatult ja salaja.

Mäletan ümbrust väga ähmaselt, sest seda päeva oli mul väga raske üle elada. Mäletan maju, mis olid lähedal, oli palju inimesi ümber ja pikk ühishaud, kuhu olevat kohalike elanike sõnade järgi maetud umbes 70 langenut. Kuna Marta Vegeli sõnade järgi maeti minu mees kõige viimasena, siis õnnestus mul ta ka leida ja ma sängitasin ta Ambla kalmistule."

Omapärane lugu on seotud ka lahingus langenud ülemleitnant Otto Uiniga, kes oli 4. piirikaitserügemendi II pataljoni ülem. 21. septembril sai ta punaarmee raskerelvade tule all Saueväljal Johannes Poomi Oti talu metsa ja põllu piiri peal surma. Uini mattis Johannes Poom puukirstus oma maal oleva kuuse alla. Uini surnukeha juurest leitud kaarditasku ja fotod ning dokumendid andis Poom pärast Eesti taasiseseisvumist Väike-Maarja muuseumile.

Kuna venelased pärast lahingut Otto Uini surnukeha ei leidnud ja neil ei olnud tema kohta ka konkreetseid andmeid, et ta lahingus langes, siis oli Otto Uin Nõukogude Liidus tagaotsitav kuni 1991. aastani! Samuti käis 1944. aasta oktoobris lahinguväljal ka Saksa poole peal lahingus langenud Kurt Eiskopi isa Aleksander Eiskop, kes leidis kohalike elanike kogutud paberite hulgast mõne poja päeviku ja kirja. Hiljem said omaksed 1974. aastal ajalehekuulutuse kaudu teada ka Kurt Eiskopi matjast Poomi perest,

Vistla memoriaal Porkuni lahingus Saksa poolel langenud sõjameestele.
FOTO: ERAKOGU

> **Kuna venelased pärast lahingut ülemleitnant Otto Uini surnukeha ei leidnud, oli ta Nõukogude Liidus tagaotsitav kuni 1991. aastani!**

kelle kaudu jõudis perekonnani veel kaks tema sõduripäevikut. 2015. aastal avaldati nendest päevikutest raamat. 2007. aastal kaevati Uini säilmed sugulaste eestvedamisel välja ning maeti samal aasta 21. septembril Vistla vennaskalmistule.

Siinse kirjutise lõpetuseks lisan August Lamesoo meenutuse, milline nägi välja Porkuni lahinguväli 1950. aastatel: *„Mul elas 1950. aastal tuttav mees Tamsalus. Käisin tema pool. Sain jalgratta ja sõitsin lahingupaika. Vaatasin seda platsi. Tee oli siis veel vana, loogeline. Mitmes kohas metsa ääres oli näha vene kiivreid punavaiade otsas. [Nähtavasti samasse ka maetud]."*

Sõjavangide tapmine Kullengal

21. septembril 1944 toimus ka Porkuni ligidal Kullenga külas kaheksa sõjavangist Eesti sõduri mahalaskmine, kes kuulusid Porkuni lahingust osa võtnud Saksa väeosade koosseisu. Need mehed olid Andrei Mutt, Markus Veske, Orest Janson, Heino Raudsepp, Heindrich Purik, Alfred Oru, Ilmar Kaldas ja Mihkel Annusvere. Kui punaarmee võitlejad olid sõdurid maha lasknud, matsid külamehed nad Kullenga küla Künka talu peremehe Jaan Runneli eestvedamisel maha. Matmise plaani koos tapetute nimekirjaga säilitatakse koopiatena Väike-Maarja ja Tamsalu muuseumis.

Pärast Eesti sõdurite matmist käisid langenute omaksed ühishaual, et sugulased kodusurnuaiale ümber matta. Teada on, et ühishauda maetud Ilmar Kaldase isa August Kaldas käis oma pojal järel ja mattis ta kodukohta Järva-Jaani surnuaeda Võllastemäel. Lisaks on kohalikud meenutanud, et kahest Kullengal maha lastud Saaremaalt pärit mehest (Orest Janson ja Markus Veske) olla ühe omaksed kodukohta ümber matnud. Siinkirjutajal õnnestus selles küsimuses selgust tuua. Nimelt teatmiku „Sõjasurmad aastatel 1939–1945" andmetel maeti Markus Veske hiljem Vistla kalmistule, sellest saab järeldada, et Orest Janson oli see mees, kes viidi tagasi kodukohta. 2007. aastal kaevati ühishaud arheoloog Arnold Undi eestvedamisel lahti. Sealt välja kaevatud säilmed maeti samal aastal ümber Vistla memoriaalile. K&E

Põrgutorm

Natsi-Saksamaa hukk 1944–1947

20. oktoobril 1944. aastal magati väikeses Nemmersdorfi külas Ida-Preisimaal rahulikku und. Kõik oli vaikne. Ainult tänavalaternate valgus näitas, et külas on elu. See oli sõjaaja kuues aasta ning kunagi nii vägev saksa rahvus vaarus kuristiku äärel.

THOMAS GOODRICH

Valitud katkend raamatust „Põrgutorm: Natsi-Saksamaa hukk 1944–1947"

Tema linnad olid varemetes, tööstus puruks pommitatud, majandus oli kokku varisenud ja mis veel hullem: liitlaste armeed olid sulgenud surmahaardesse riigi piiri. Mitte keegi sealsetest mõtlemisvõimelistest inimestest ei kahelnud, et täielik kokkuvarisemine on saabumas. See oli juba kohal. Vaatamata sellele Nemmersdorfis magati.

Koguni kuus aastat oli Saksa Reich pidanud surmavõitlust kõige julmemas ja vapustavamas sõjas, mida on kunagi peetud. Miljonid sakslased olid hukkunud, miljonid sandistunud ja jalutuiks jäänud, aga ülejäänuid ähvardas nälg. Vaatamata sellele magasid Nemmersdorfi lapsed soojade tekkide all emade turvalises kaisus, nagu nad seda alati olid teinud ja teeksid ka edaspidi. Magamistoas suigatasid vanavanemad, ainukesed järelejäänud mehed, kes vahetevahel tasakesi köhisid või tõusid, et võtta klaas vett, väike naps või suitsetada. Seina taga laudas, mis olid samasugused paljude majade juures, liigutasid ennast loomad, et võtta suutäis heina või kohendada asendit. Pimendatud väljaku linnavalitsuse tornis tiksus kell, nii nagu ta oli seda

Tapetud tsiviilelanikud Nemmersdorfi külas, oktoobris 1944.
FOTO: BUNDESARCHIVE BILD

teinud eile, üleeile, nädal, aasta või koguni aastasadu tagasi. Maailmast, kus lõõmas tuli ja mida varjutas suits, oli Nemmersdorf puutumatu. Ka ööd möödusid siin vaikselt – nii nagu see oli olnud alati. Paraku muutus varsti kõik vägivalla abil, alatiseks. Sõda tormas metsiku punase laavalainena selle rahulikult magava küla kallale.

Venelased siit läbi ei pääse

Kuussada aastat oli Ida-Preisimaa olnud Saksamaa välimiseks piiripostiks. Senikaua, kuni see oli olnud Saksamaa provints, oli sealse geograafilise asukoha ja slaavlastest naabrite tõttu tulnud rinda pista paljude tõeliste vaenlastega. Seetõttu oligi selles piirkonnas välja arenenud tugev militaartraditsioon. Siinsel suurte põldudega maalapil oli saksa põllumees oma uhkete ja õilsameelsete peredega kasvatanud Saksa armee jaoks parimaid sõjamehi läbi aegade.

Ajaloolise irooniana oli aga Ida-Preisimaa, vaatamata oma sõjalisele kuulsusele, jäänud üheks vähestest sõjast puutumata paikadest Saksamaal. Kui riigi ülejäänud linnad olid juba ammu muudetud suitsevateks ahervaremeteks, oli Ida-Preisimaa jäänud väljapoole liitlaste lennuulatust. Võiks ju mõelda, et mujal Saksamaal võidi idapreislasi nende asukoha pärast koguni kadestada, ent nemad teadsid ise, et idahordid lähenesid ja sõda hakkas jõudma oma haripunkti. Iga päev kostis ida poolt ikka kõvemini ja kõvemini sõjakõmin ja iga öö muutus idataevas ikka punasemaks ja punasemaks.

Ent vaatamata sellele, et 1944. aasta oktoobri keskel olid venelased jõudnud juba riigi piirini, oldi külas endiselt rahulikud.

Agar rahvussotsialist ja fanaatiline Hitleri pooldaja Erich Koch[1] muudkui rahustas inimesi, kinnitades, et venelased siit läbi ei pääse. Vähe sellest, ta keelas ka elanikel läände põgeneda. Keelust üleastujad lasti kohapeal maha. Maha võidi lasta isegi põgenemiskahtluse tõttu. Kahtlused tekkisid näiteks siis, kui inimene võttis pangast raha välja, tappis oma loomi või pakkis asju.[2]

Vaatamata sellele, et Saksa Wehrmachti armee, kes sõdis meeleheitlikult idarindel peale tungiva vaenlasega, oli kõvasti kannatanud ja verest tühjaks jooksmas, oli Koch veendunud, et mitte mingisugust taganemist ilma lahinguteta ei toimu.

„Ükski tõeline sakslane ei või isegi mõelda sellele, et Ida-Preisimaa võiks sattuda vaenlase kätte," teatas see fanaatiliselt truu natsionaalsotsialist ja Hitleri kummardaja hoiatavalt.[3]

Kochi ähvardused ja ranged reeglid võisid ju muuta mõne eriti närvilise idapreislase ellusuhtumist, aga kindlasti ei mõjutanud need kõiki ülejäänuid. Vaatamata täielikule läbikukkumisele sõjas oli sakslaste usaldus oma kodumaa ja Wehrmachti vastu suur ning vaid vähesed uskusid, et punane murdlaine suudab murda läbi „idamüüri". Enamik lootis, et täpselt samuti nagu Esimese maailmasõja ajal, stabiliseerub rinne nüüdki piiri juures, kus Vene armee verest tühjaks jookseb. Suurem osa idapreislasi naeris kuulujuttude üle, mis jutustasid „loomalikest bolševikest" ega hoolinud vihjetest, mida nendelt „aasia hordidelt" oodata oli. Niisugused kuulujutud on rohkem valitsuse propaganda rahva võitlusmoraali tugevdamiseks, mõtlesid paljud.[4]

Nad nägid maapealset põrgut

Niisugune oli olukord kuni 20. oktoobri ööni 1944. Nemmersdorf ja teised külakesed magasid muretult, ent siis juhtus ettenägematu.

Murdnud rindel läbi sakslaste kaitseliini, tungisid venelased esimest korda Saksamaa pinnale. Mõne tunniga jõuti üha sügavamale. Wehrmacht grupeeris seejärel oma väeosad ümber

Fotol: Vägistatud ja tapetud naised ja lapsed Nemmersdorfis.
FOTO: WIKIPEDIA.ORG

> **Vaatepilt, mida saksa sõdurid pärast kaotatud ala tagasivõitmist nägid, oli šokeeriv.**

ja meeleheitlike pingutustega paisati punased mitme päeva pärast tagasi.[5]

Vaatepilt, mida saksa sõdurid pärast kaotatud ala tagasivõitmist nägid, oli šokeeriv. Nad nägid maapealset põrgut: saksa naised olid vägistatud ja seejärel tapetud. Ühe vankri külge oli neli alasti naist naeltega risti löödud. Ühe kuuri uste külge olid samuti kinni naelutatud alasti naised. Kokku leidsid sakslased 72 tapetud naist ja last ning ühe 74-aastase mehe. Kõik olid tapetud loomalikult ning ainult mõnel oli olnud „õnne" saada kuul kuklasse. Mõnel lapsel oli pea lihtsalt labidaga lõhki löödud. Ühes ruumis lebas 84-aastane naine, kelle pea oli purustatud kas kirve või labidaga. Venelased olid kastreerinud ja seejärel tapnud ka 50 poola ja prantsuse sõjavangi, kelle sakslased olid küla kaitseks jätnud.[6]

Arstist leitnant Heinrich Amberger jutustas: *Teel Nemmersdorfi nägin, kuidas vene tankid sõitsid silla lähedal üle põgenike grupist. Naised, lapsed ja vanakesed koos hobuste ja vankritega lihtsalt lömastati tankiroomikute all. Tee ääres ja põldudel vedelesid tapetud inimeste laibakuhjad.*[7]

„Kõik naised, kaasa arvatud noored tüdrukud, olid vägistatud, sealhulgas ka üks kaheksa-aastane laps," rääkis teine pealtnägija.[8]

Vanad mehed, kes olid püüdnud oma naisi, lapsi ja neid noori tüdrukuid kaitsta, olid lihtsalt maha löödud või tükkideks raiutud. Leitnant Amberger jätkas: *„Ühe tänava ääres lebas üks naine, kuulihaav kuklas. Mitte kaugel temast lamas mõne kuu vanune laps, samuti kuulihaav peas…… Hulk mehi oli kas labidate või püssipäradega surnuks pekstud. Nende näod olid tundmatuseni moonutatud. Peale vene väeosade väljalöömist avastati lähedastes külades samasuguseid jubedusi. Nemmersdorfi ega ka teistesse lähiküladesse polnud jäänud enam ühtegi elavat sakslast."*[9]

Sakslased palusid kohale neutraalsete riikide inspektoreid, et nende arstid saaksid seda veresauna erapooletult inspekteerida ja dokumenteerida. Vaatamata sellele, et raportid eelnimetatud sündmuste kohta avaldati, vaikis ajakirjandus sellest, kuna 1944. aasta talveks oli sõjapropaganda Saksamaa vastu juba nii võimsalt tööle rakendatud, et neid materjale lihtsalt ei lastud avaldada. Ja keda huvitasidki lõhkilöödud peadega saksa lapsed või ristilöödud alasti saksa naised? Sõja viimaste kuude eesmärk polnudki enam üksnes Adolf Hitleri surm või natsipartei likvideerimine, vaid saksa rahva häving. Hävitada taheti üldse kõik, mis oli saksalik. Koos saksa rahvaga loomulikult.

> **Kõik naised, kaasa arvatud noored tüdrukud, olid vägistatud.**

Poola kunstitudengi Jerzy Szumczyki Gdanski tänavale paigutatud skulptuur „Komm, Frau" kujutab nõukogude sõdurit rasedat naist vägistamas. Akti eesmärk oli juhtida tähelepanu Punaarmee poolt kordasaadetud sõjakuridegudele Saksamaa pinnal.

FOTO: SAECHSISCHE.DE

Saksamaa tuleb hävitada igaveseks!

Hitler lubas oma poliitilises manifestis 1935. aastal vabastada riigi juutide suurest mõjust Saksamaa majandusele, poliitikale ja kultuurile. Kuigi see oli tollal vaid üks tema ettekujutustest, siis kaheksa aastat hiljem muutus kõik tegelikkuseks. Hitlerist sai riigikantsler ja Saksamaa hakkas muutuma üheks mõjukamaks tööstusriigiks maailmas. Mõjuvõimsad juudid, kartes sellise ideoloogia levimist üle maailma, korraldasid juulis 1933 Amsterdamis kokkusaamise, kus otsustati kehtestada ülemaailmne majandusboikott Saksamaa vastu. Sellel kokkusaamisel soovitas juut Samuel Untermeyer USA-st alustada „püha sõda" selle „põrguliku metslooma" vastu ning pidada seda katkematult.[10]

Sakslased vastasid sellele omapoolse boikotiga riigis tegutsevate juutide vastu. Inimesi kutsuti üles mitte kasutama juutide teenuseid. Seadused sobitati nii, et tõrjuda juute eemale Saksamaa meediast, majandus- ja kultuurielust ning neid vajadusel ka maalt välja saata. Kuna olukord oli teravnenud, valmistusid juudid üle kogu maailma vastupanuks. Kuna massimeedia kuulus tollal enamasti juutidele, alustati selle kaudu hüsteerilist Saksamaa vastast laimukampaaniat. Kõige suuremad vihaõhutajad olid seejuures Ameerika juudid. II maailmasõja alguseks ja eriti USA sõtta astumiseni kaks aastat hiljem, oli ajakirjanduse laimukampaania võtnud haiglaslikud mõõtmed.

Hollywoodi režissöör Ben Hecht iseloomustab sakslasi nii: *Maailmas levib mõistuse- ja vaimuhaigus……. selle vähjatüübi diagnoosiks on Saksamaa, sakslus ja sakslased kui rahvus. Ma näen neid kui vähihaigeid vesiste silmadega kahvanägusid, kelle sääred on ilma labajalgadeta, kel on kohutavad lõuad, nad on demokraatiat vihkavad, rasvase turja ja seasilmadega mõrtsukad, kes pobisevad ja ilatsevad ning tahavad iga hinna eest laiutada*

üle inimkonna, kujutades end oma väikese ajuga hoopis targemateks juutidest. Nad vihkavad demokraatiat, sest nad vihkavad iseennast /…/ Ta on mõrtsukas, ainult mõttest tappa süütuid, hakkab tema rasvane kael läikima. /…/ Ma vihkan sakslasi, kuna nad on roimarid oma valemängude ja hoolimatusega. Kui nad seisavad tee ääres ja räägivad, siis jookseb ila nende suust mööda lõuga alla. Nad vihastavad mind sellega, et nad oma seasilmadega peavad end teistest paremaiks ja pingutavad iga hinna eest, et haarata võimu kogu inimkonna üle. Kuidas need inimkonna kõigi saamatumad olevused – need sakslased oma kalkide südametega – võivad üldse rääkida midagi hukkamõistvalt meist, kes on nendest kõrgemal? Kust on nad üldse võtnud õiguse keelata juutide keelt – keelt, mis teeb nemad sama tähtsusetuks kui umbrohu puu juure ümber – just see on šokeeriv… see on puhas kurjus.[11]

Saksamaa peab kaduma, võib lugeda ka Theodore N. Kaufmani raamatust: *Seekord on Saksamaa sundinud kogu maailmale peale TOTAALSE SÕJA. Tasuks selle eest peab ta olema valmis vastu võtma LÕPLIKU KARISTUSE. Olgu ta valmis seda vastu võtma! On ainult üks võimalus selle lõpliku karistuse jaoks. Saksamaa tuleb hävitada igaveseks! Totaalselt, mitte ainult nägemuses. Et Saksamaa ei saavutaks maailmas ülemvõimu, on selle pidurdamiseks ainult üks võimalus: hävitada sakslane sellest maailmast. Ja selleks on vaja likvideerida sakslane. On ainult üks moodus vabastada maailma kõigest sellest, mis algab sõnaga saksa: selleks tuleb lämmatada tolle sõjaka rahva hing ning likvideerida saksa rahva paljunemisvõimalused.*[12]

Edasine Kaufmani soovitus on, et peale sõja edukat võitmist tuleb kõik saksa mehed ja naised steriliseerida: Sellega oleks võimalik likvideerida sakslus ja selle algupära.[13]

Selle asemel, et olla taolisest avaldusest šokeeritud, olid ameerika ajalehed hoopis ideest vaimustunud. Mõistagi võib ju arvata, kes olid nende ajakirjade omanikud... Pideva ajupesu tagajärjel olidki inglased ja ameeriklased lõpuks kõigeks selleks valmis, tegemata vahet, kes oli süüdlane või süütu... Umbes samasugune ässituskampaania viidi läbi Inglismaal. Sakslasi võrreldi kuradi onupojaga jne. [14]

„Sensatsiooniline idee," kõlas hurraa-hüüdena Time Magazine'ist.

„Provokatsiooniline teooria," kajas vastu Washington Postilt.

Kuigi paljud Ameerikas ja Suurbritannias võisid isegi juutidele kaasa tunda, oli ikkagi palju rohkem neid, keda valdas ärevus sellise leegitseva retoorika ning mõrvarliku üleskutse peale hävitada nii süütuid kui ka süüdlasi. Kuid siiski sisenes pidev propaganda läbi peenhäälestuse ja ka täielikult avatult läbi filmide, raadio, raamatute, ajakirjade ja -lehtede aeglaselt inimeste mõtetesse ja hoiakutesse. Tagajärg oli see, et suurem osa ameeriklastest ja inglastest olid juba nii ajupestud, et nende jaoks ei olnud enam vahet, kas tapetakse üks nats või saksa laps.

Fotol: Punaarmee võidumarss Berliinis 1945.

FOTO: FORUM. AXISHISTORY.COM

> **„Et Saksamaa ei saavutaks maailmas ülemvõimu, on selle pidurdamiseks ainult üks võimalus: hävitada sakslane sellest maailmast."**
>
> — THEODORE N. KAUFMAN —

Plaan Morgenthau

5. septembril 1944 kuulutas president Franklin Roosevelt ametlikult välja vajaduse kasutada hävitusplaani „Morgenthau". Plaan sai oma nime Roosevelti riigisekretäri nime järgi ja võeti kasutusele tema lähima abilise Harry Dexter White'i poolt. Mõlemad olid juudid. Nende programm nägi ette Saksamaa täielikku hävitamist peale seda, kui liitlased on sõja võitnud. Peale Saksamaa tööstuse demonteerimist ja kaevanduste täielikku sulgemist nägi „Morgenthau" plaan ette ka Saksamaa territooriumi vähendamist poole võrra. Nii nagu paljud teised, teadsid ka Roosevelt, kindral George C. Marshall ja muud poolehoidjad väga hästi, mida selle plaani elluvii-

FOTO: FORUM.AXISHISTORY.COM

mine tähendanuks saksa rahvale. See oleks kaasa toonud umbes 50 miljoni sakslase näljasurma. Ülejäänud osa rahvast võinuks ehk kuidagiviisi oma toitmisega ise toime tulla. Niimoodi pidanuks see sandistatud maa, olles täielikult vaenulike naabrite meelevallas, kaduma maailmakaardilt kahe inimpõlve jooksul.[15]

„Nad on seda ise palunud," kinnitas Morgenthau, kui kedagi selline plaan jahmatas. „Mille kuradi pärast ma peaksin muretsema selle rahva pärast?"[16]

„Kas sa ei taha, et sakslased nälgiksid?" küsis Roosevelti skeptiline väimees eravestluses. „Miks mitte," vastas Roosevelt silmi pilgutamata.[17]

Teine tulihingeline plaani toetaja oli Winston Churchill. Vaatamata sellele, et alles mõni aeg varem oli ta olnud sellise programmi suhtes väga kriitiline ning nimetanud seda „väga julmaks ja ebakristlikuks". Kiiresti muutis ta aga oma arvamuse ameeriklastele sobivaks siis, kui need mainisid väga soodsalt saadaolevat hädavajalikku sõjavarustust miljonite dollarite eest.[18]

Roosevelti ja Churchilli eristas see, et viimase kodumaal ei teatud tema nõustumisest Morgenthau plaaniga. Kuigi see poleks ilmselt põhjustanud suurt kõneainet riigis, kus oldi juba viis aastat sõjas „kuradiga" ning kus veel ei olnud vaibunud Esimese maailmasõja propaganda.

Lääneliitlaste pommilennukid tegid suure osa Hamburgist peaaegu maatasa, surma sai üle 40 000 tsiviilisiku.

> **Morgenthau plaan nägi ette Saksamaa täielikku hävitamist peale seda, kui liitlased on sõja võitnud.**

„Raske on välja mõelda küllaldaselt koledat sõna, millega võiks võrrelda neid haigeid sakslasi," ütles üks inglasest koduperenaine, „nad on nagu Euroopas aeglaselt leviv jälestusväärne haigus."[19]

Üks briti mereväeohvitser lisas: Mitte vähem kui kaks korda on need kriminaalid teinud Euroopast tapamaja, nende praegune juht on kui „verejanuline tänavapoiss", kelle jaoks eksisteerivad vaid veri ja surm. Pole mingeid piire, kui kaugele inglased võivad minna oma karistusaktsioonidega, et purustada see kurjuse jõud /…/ Sakslased on kuradi vennapojad...

Inglasi oli propagandakanalite kaudu üles ässitatud kirglikuks vihkamiseks nii Hitleri, natsipartei kui ka Saksa armee ja kogu saksa rahva vastu. Neid oli toidetud päevast päeva mõttega, et „ainuke hea sakslane on surnud sakslane".[20]

Tapa sakslasi, see on sinu laste palve!

Huvitav on märkida, et see rahvamõrv, mille demokraatlikud riigid toime panid, oli juba järele proovitud Nõukogude Venemaal. Mõeldes kohutavatele purustustele ja paljudele hukkunutele, mida põhjustas sakslaste rünnak Venemaale 1941. aastal, samuti ka suurele hulgale juutidele, kes hukkusid sakslaste käe läbi, oli selge, et juhuse saabumisel ei tasunud Saksamaal loota venelastelt mitte mingisugust halastust. Omajagu valas õli tulle ka kogu maailmas tuntud nõukogude juudikirjanik Ilja Ehrenburg. Erinevus Ehrenburgi ning Morgenthau, White'i, Hechti ja Kaufmani vahel oli see, et viimased suunasid oma plaani põhiliselt kõrgetel kohtadel olevatele isikutele, aga Ehrenburg mõjutas tavalisi nõukogude sõdureid, just neid, kel oli otsekontakt saksa rahvaga. Vaatamata sellele, mida kirjutati päevalehtedes Pravda, Izvestija, rindelehes Punane Täht või ajakirjades, mida lennukitelt rindesõduritele loobiti, või mida ta kirjutas oma raamatus „The War", ässitas Ehrenburg Punaarmeed edasi liikudes täielikult ja lõplikult saksa rahvast hävitama.

Sakslased ei ole inimesed /… / kui sa pole tapnud vähemalt üht sakslast päevas, siis oled sa raisanud ühe päeva oma elust! Kui sa pole surmanud teda kuuliga, siis tapa ta täägiga… Meid ei

rõõmusta miski rohkem, kui hunnik tapetuid sakslasi. Ära arvesta päevasid, vaid tapetud sakslaste hulka! Tapa sakslasi – see on sinu vanaema soov! Tapa sakslasi, see on sinu laste palve! Tapa sakslasi – see on sinu kodumaa suurim soov! Ära lase mööda! Ära muutu araks! Tapa… tapa, mehed punaarmees – tapke! Ükski fašist – nii elus kui ka veel sündimata – pole süütu! [21]

Stalin püüdis sellistest väljaütlemistest distantseeruda: „Mõnikord võib kuulda rumalaid väljaütlemisi nagu oleks Punaarmeel eesmärk hävitada saksa rahvas," naeratas nõukogude diktaator maailma poole pöördudes. „See on loomulikult täielik vale."[22]

Kuigi Stalin vingerdas kõrvale Ehrenburgi verejanulisest üleskutsest, siis Punaarmee sõdurid ei võtnud seda rumala jutuna. Täis viha ja tasumisjanu andsid need üleskutsed sõduritele nõukogude valitsuse legitiimsuse ja loa välja elada oma kõige metsikumad fantaasiad.

„Me ei anna mitte kellelegi armu," hoiatas üks vihane nõukogude ohvitser. „Mõttetu on püüda meie sõdureid tagasi hoida ja kutsuda neid halastama…. Fašistide maa peab muutuma kõrbeks."[23]

Valdavalt ei teadnud sakslased sellest midagi. Enamik neist elas edasi illusioonis, et sõda peetakse ikka mingite reeglite järgi. Vähesed suutsid kõige ette kujutada seda metsikust, mida demonstreerisid nõukogude sõdurid Nemmersdorfis. Seda võeti kui üksikjuhtumit, mida edaspidi ei korrata. Preisimaa ja selle ümbruse elanikud ei uskunud, et seal toimunu oli vaid eelmäng järgnevatele košmaaridele.

Samal ajal, kui venelased surusid idast üha ähvardavamalt peale, olid nende liitlased läänes juba alustanud oma hävitustegevust. Saksamaa lääne- ja keskalad jäid liitlaste pommituslennukite tegevusraadiusesse. Seal saatsid Ameerika Ühendriikide, aga eriti Suurbritannia lendurid kindlameelselt korda hävitustööd, mida ei saa võrreldagi natside omaga. Erinevalt sõjast idas tuli põrgu Saksamaa lääneossa mitte mööda maad ja pori, vaid pilvedest ja taevast. K&E

> **Suurbritannia lendurid saatsid korda hävitustööd, mida on raske võrrelda natside omaga.**

Allikad:

1 Erich Koch oli Ukraina Reichskommissar aastail 1941–1944. Tema tegevuse tagajärjel muutus sakslasi lilledega vastu võtnud ukraina rahvas saksavaenulikuks. Tlk.
2 Thorwald, Juergen. Flight in the Winter (New York: Pantheon, 1956) 13: (Martin. K. Sorge, The Other Price of Hitler´s War (Westport, Conn, Greenwood,1986).126
3 Thorwald, Juergen. Flight in the Winter: Russia Conquers – January to May, 1945. New York: Pantheon, 1951.13
4 Marlis G. Steinert. Hitler`s War and the Germans, Athens: Ohio University Press, 1977, lk 292.
5 Alfred M. deZayas. Nemesias at Potsdam, London: Routledge & Kegan Paul, 1977, lk 61.
6 Ibid. Lk 63
7 Ibid. Lk 62–63
8 Sorge, Martin K. The Other Price of Hitler´s War – German Military and Civilian Losses Resulting from World War II. Westport, Conn.:Greenwood Press, 1986, 119.
9 Ibid.117
10 New York Times, August 7, 1933 Ralph Grandinetti, „Germany´s Plant o Resettle Jews in Madagascar,"The Barnes Review 4, no.3 May/June 1998): 26.
11 Ben Hecht, A Guide for the Bedeviled (New York: Charles Scribner´s Son´s, 1944), 120, 125, 130, 144, 155,156.
12 Theodore N. Kaufman, Germany Must Perich! (Newark , N. J.: Argyle Press, 1941), 6, 7, 28, 86.
13 Ibid, 88-89; Michael F. Connors, Dealing in Hate (Torrance, Calif.: Institute for Historical Review, 1970), 28
14 Theodore N. Kaufman, Germany Must Perish! (Newark, N.J.: Argyle Press, 1941), 6, 7, 28, 86.
15 Russell D. Buhite, Decisions at Yalta (Wilmington, Del, :Scholarly resources, Inc., 1986), 25.
16 Buhite, Russel D. Decisions at Yalta – An Appraisal of Summit Diplomacy. Wilmington, Delaware: Scholary Resources, Inc.,1986. 23
17 Diary of Henry Morgenthau, entry for March 20, 1945.
18 Buhite, 25; Tht Memoirs of Cordell Hull, (New York: Macmillan and Co.,1948),207-208.
19 Paul Fusell, Wartime (New York: Oxford Univercity Press, 1989), 117.
20 Rusell Grenfell, Unconditional Hatred (New York: Devin-Adair, 1953),117.
21 De Zayas, Nemesis at Potsdam, 66; Thorwald, Flight in the Winter 33.
22 De Zayas, Nemesis at Potsdam 66.
23 Sorge, Martin K. The Other Price of Hitler´s War – German Military and Civilian Losses Resulting from World War II. Westport, Conn.:Greenwood Press, 1986 127.

Põrgutorm: Natsi-Saksamaa hukk 1944–1947

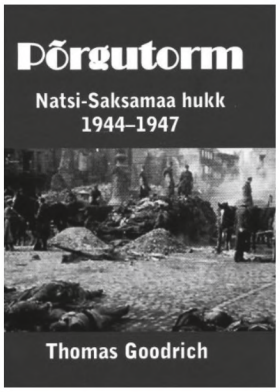

Raamatu autor Thomas Goodrich on 1947. aastal Kansases sündinud ameerika ajaloolane ja kirjanik. 2010. aastal ilmunud raamatus „Hellstorm: The Death of Nazi Germany, 1944–1947" avab autor inimajaloo surmavaima sõja tahke tavapärasest mõnevõrra teisest vaatenurgast, keskendudes hoopis võitjate, nii venelaste kui ka liitlaste sõjakuritegudele. Miljoneid hukkunuid nõudnud sõja verisemate tahkude kirjeldamisel ei hoia autor värve kokku, erakordselt täpselt on kirjeldatud maailma kõrgkultuuri varamu sihipärast hävitamist ja saksa rahva piinarikkaid üleelamisi sõja lõpu aastail ja kohe pärast sõda. Autor viib lugeja tänu sündmustes osalenute äärmiselt tõetruule kirjeldusele otsekui mõnikümmend aastat tagasi, pakkudes välja hoopis teistsuguse pildi, kui senistes II maailmasõda kirjeldavates õpikutes ja ajalooraamatutes. Ilmselt on see ausaim kõikidest seniilmunud tuhandetest sõjateemalistest raamatutest, mis on üldjuhul kirjutatud alati üksnes sõja võitjate vaatenurgast.

Otsekoheselt ja ilustamata avatakse teoses hulk sõjakuritegusid, nii venelaste vägistamisretki Ida-Preisimaale kui ka liitlaste õudu külvavaid barbaarseid pommirünnakuid Dresdenile ja teistele Saksamaa linnadele. Võimaluste piires peatub autor ka juutide rollil II maailmasõja puhkemisel ja nende verisel kättemaksuihal pärast sõda. Vaenupooli arvestavalt leiavad raamatus kajastust ka sakslaste kodumaaarmastus ning nende visadus II maailmasõja tagajärgede likvideerimisel.

Raamat on ilmunud nüüd eesti keeles nime all „Põrgutorm: Natsi-Saksamaa hukk 1944–1947" ja mida saab tellida aadressilt: **lembit88@gmail.com.** Raamat on kõvas köites ümbrispaberiga, 355 lehekülge 37 pildiga. Raamatu hinnaks on 30 eurot, lisandub 3 eurot saatekulu.

FOTO: UNIONCOMPOSERS.RU

Vaba ka vangis

Magadanist pärit ajakirjanik ja režissöör Anastassia Jakubek esitles maikuus Moskva ajakirjanike majas (Dom Žurnalistov) oma dokumentaalfilmi „Ma olen vaba" – nõukogude ajal maha vaikitud heliloojast Vsevolod Zaderatskist (1891–1953), kelle 24 prelüüdi ja fuugat mängivad tänapäeval maailma parimatel kontserdilavadel maailma parimad pianistid.

REET KUDU

Jakubeki film on suure kaasaelamisega jutustatud lugu ühiskonnast, kust tuleme ka meie – nõukogude ajal sündinud eestlased ja nende järglased –, kuigi paljud laulva revolutsiooni lapsed usuvad, et nemad ei pea kohanema headuseks kuulutatud kurjusega, nagu oli kombeks proletariaatimpeeriumis. Aga just kaltsakvõimult ja revolutsiooniperedelt on pärit need propagandavõtted, mis ka praegu vabadust, võrdsust, vendlust ja liberaalsust ülistades teisitimõtlejaid „saastaks" tembeldavad või andekaid kolleege lihtsalt maha vaikivad.

Vsevolod Zaderatski oli just niisugune „elav surnu", kellest Stalinit ülistanud noor põlvkond midagi teada ei tohtinud, sest ta oli olnud tsaaripoja Aleksei muusikaõpetaja ja astunud vabatahtlikult Denikini armeesse. Ometi ei suutnud õrnahingeline muusik taluda, kui valgekaartlasest ohvitser hakkas valimatult kõiki punavange kuklasse tulistama ja ta lasi mõrtsuka lõpuks ise maha. Seejärel ei jäänud tal muud üle, kui põgeneda üle rindejoone. Bolševikust komissar uskus ja aitas jooksikut, sest mõni tõsimeelne revolutsionäär oli tõesti sarnane kangelastele, keda nõukogude filmid ülistavad.

Teist tõugu juhid-nuhid tegid aga märksa „loogilisema" otsuse: „Zaderatski on valgekaartlane ja järelikult on ka ta muusika valgekaartlik! Meie sekka see mees ei kõlba." Kogu ta helilooming hävitati, kõik noodid ja käsikirjad! Mees ise pandi vangi (1926), kus ta püüdis enesetappu teha. Asja uurimiseks moodustati tookord komisjon. Nüüd sekkus taas

FOTOD: UNIONCOMPOSERS.RU

Helilooja Vsevolod Zaderatski ja laagris kirja pandud noodipaber.

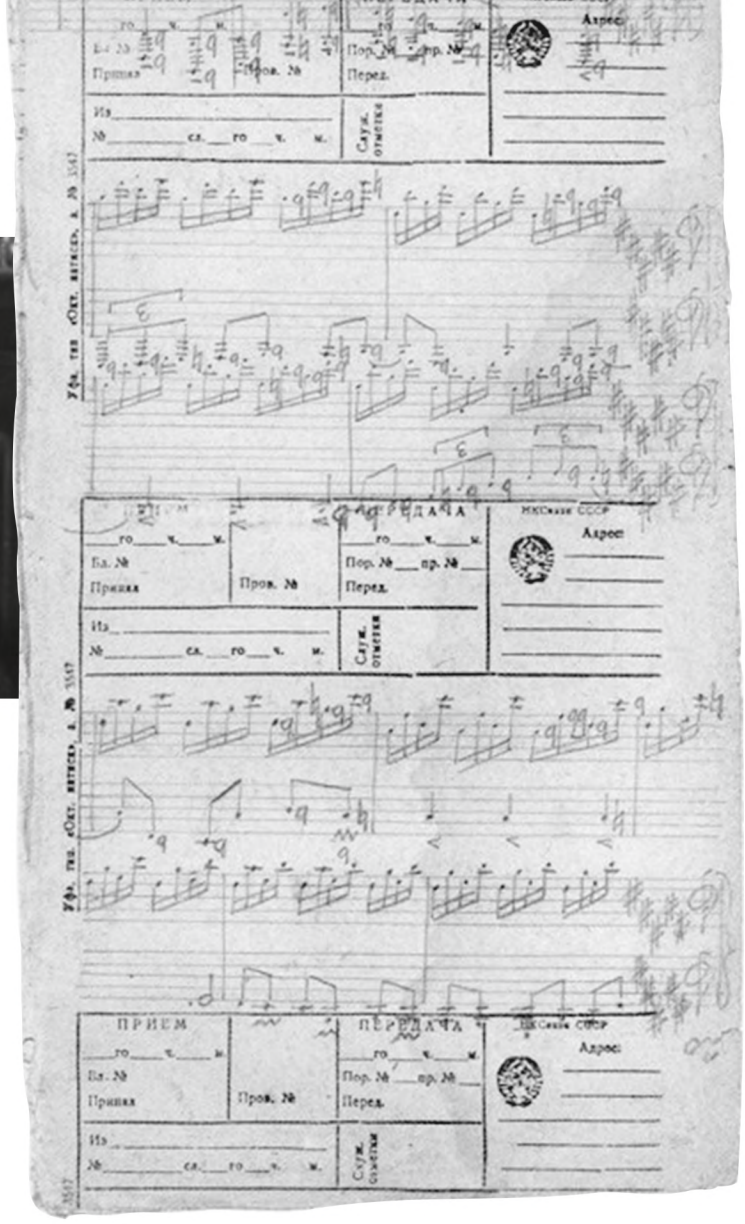

Fortuuna, sest komisjoni juhtis sama komissar, kes oli helilooja päästnud, kui ta valgete juurest vastasleeri pages. Muusik sai vabaks, jätkas pedagoogitööd ja sümfooniate kirjutamist. Ta võeti vastu isegi heliloojate liitu (1932) , aga tal puudusid paljud õigused, näiteks ei tohtinud ta valimistel osaleda.

Varsti muutus asi Zaderatskile päris karmiks, ta kutsuti uuesti organitesse ja teatati, et ta ei tohi elada ei Moskvas, Leningradis ega Kiievis. Helilooja istus rongi ilma asjade ja rahata, sõitis Jaroslavi, kus tal polnud ühtegi sõpra ega tuttavat. Õnnetult perroonil konutavale mehele lähenes täiesti võõras naine, kes kutsus ta oma suurde majja ööbima. Selles majas sai Zaderatski tuttavaks oma tulevase abikaasaga ja nende poeg Vsevolod Vsevolodovitš Zaderatski on nüüd Moskvas konservatooriumi professor ja tuntud muusikateadlane.

Aastal 1936 taastati heliloojale korraks veel „õigete" kodanikega võrdsed õigused. Aga ilmselt äratas just see seik kadedates kolleegides tähelepanu, sest Zaderatski tegutses õppejõu ja heliloojana liiga edukalt. Pealekaebuste tulemusena võeti ta aasta hiljem uuesti kinni, seekord süüdistusega „fašismis", sest ta oli esitanud üht Wagneri teost, ja saadeti Kolõmale, tegema kõige raskemat sunnitööd.

Just koonduslaagris suutis Vsevolod Zaderatski kirja panna 24 prelüüdi ja fuugat, mida pianistid praegu imetlevad. Kultuurikorüfee lummas nii vangivalvureid kui ka saatusekaaslasi oma võrratu jutustamisoskusega, seejärel lubati tal noote kirja panna. Ainult noote, mitte sõnu! Ta tohtis kasutada muuks kõlbmatuid paberijuppe, rikutud telegrammiblankette. Kui Stalin asendas Ježovi Beriaga, siis Zaderatski vabastati, aga keegi ei saatnud teda koduni (isegi mitte loomavagunis!), vaid avati lihtsalt laagriväravad! Jah, just nii – hakkame, mehed, minema! Jalgsi läbi külma Magadani! Viletsa tervisega muusik poleks kindlasti pikal teekonnal ellu jäänud, kui üks tema õhtuste pajatuste vaimustunud kuulajatest – kaasvang! – poleks andnud talle teele kaasa oma kuldsõrmust. Tänu selle eest saadud rahale õnnestus Zaderatskil ellu jääda.

> **Zaderatski on valgekaartlane ja järelikult on ka ta muusika valgekaartlik! Meie sekka see mees ei kõlba."**

Viimased eluaastad töötas helilooja Lvovis, aga varsti ilmus ka sinna kõrge komisjon Moskvast, kes hakkas meest taas süüdistama, seekord „kodanlikus formalismis". Süüdistatu vastas irooniliselt: „Miks te ründate elavat laipa? Mind pole ju teie jaoks olemas ja te ei tea minu loomingust mitte midagi?" Zaderatski sai tänu uuele rünnakule infarkti ja suri ainult veidi enne Stalini matuseid.

Võimeka ja julge naisrežissööri Jakubeki sõnul peitvat ta kodukant Kolõma veel hulganisti lugusid, millest saaks teha häid ja hingeminevaid filme, sest nõukogude aeg vormis ja aretas küll palju kurjategijaid, aga vastavalt ka palju ennastohverdavaid kangelastegusid süütute ohvrite päästmisel. Anastassia Jakubek suutis leida oma dokumentaalfilmile hea sponsori – Magadani ettevõtja Mihhail Kazakovi. Ja tema film tõestab, et (muusika)käsikirjad tõesti ei põle, isegi mitte koonduslaagri omad. Aga ainult sel juhul, kui uus põlvkond mineviku ja kaasaja seostest huvitub, neist õppida suudab! K&E

Mõistuse ja südamega

Elus, ühiskonnas, niisama nagu looduseski, on olemas omad seadused. Neid ei saa kõrvale heita, ega oma suva järgi muuta. Kasvamine vajab aega ja hoolt. Ja tegelikku töötegemist. Seda ja mitmesuguseid muid mõtteid elust meie sees ja meie ümber...

MALLE PÄRN

MESILANE

Mesilane lendab madalal maa kohal. Mitme meetri raadiuses ei näe ma ühtegi õit, kust ta võiks mett saada. Miks ta siin lendab?

Ta otsib mett. Ise sealjuures napi toiduga. Ta täidab ülesannet, mis on talle antud. Varajasest hommikutunnist peale. Ja talle ei ole antud täpseid juhendeid: mine just sinna ja sa leiad sealt... Ta lendab ehk mõnikord päris pikalt ilma suuremat saaki leidmata.

Tal on üks ülesanne, mida ta teadlikult täidab – korjata mett – ning inimene võtab selle mee lõpuks temalt ära.

Ja ometi on tal looduse poolt ka teine ülesanne, mida ta mett otsides täidab – ta kannab edasi õietolmu, sellega aitab taimedel vilja kanda ja seemet luua. Kui mõelda sellele, kui palju üks väike mesilane inimesele kasu toob, siis peaks küll ütlema, et inimese parim sõber on mesilane, mitte koer.

Nõnda on ehk meilgi omad elu-ülesanded – teadlikud ja teadmatud. Kas me aga neid niisama püüdlikult täidame, meile oleks nagu mõistus selleks antud, et oma kohustustest kõrvale hiilida, et teadmatu kasu asemel teadmatut kahju külvata – meie kanname edasi siin oma kätel ja jalgadel kurjuse õietolmu ning aitame maailmas levida ja areneda kurjusel.

Mõistus allub väga kergesti kurjuse õpetustele, kui tal ei ole ühendust südamega. Ent tegelikult peaks ta olema rakendatud inimese surematu hinge teenistusse...

INIMENE

Iga inimene elab omas maailmas. Ta ehitab selle endale elu jooksul, valides variandid pakutavatest kategooriatest, suhtumistest, eelistustest, tabudest.

Inimese valikutest sõltub, kas tema maailm on igav ja üksluine või kirev ja huvitav. Need, kelle maailm on igav, püüavad seda välispidiselt huvitavamaks muuta, vägivalla, lollustega…

Igal inimesel, nagu ka riigil, on mingi eetiline alus, sisemine eetiline skaala, filter, mis hoiab teda vastavuses oma maailma sisemiste reeglitega, millest lähtuvalt teeb ta oma elus valikuid.

Mõistus areneb vastavalt inimese valikutele, niisiis, ikkagi tuleb öelda, et inimese rumalus on tema enda valik. Tal on võimalus valida, uskuda ja kuulata tarkust, aga ta ei vali, ta valib rumaluse, sest rumaluse tee on lihtsam. Ta ei pea ISE mõtlema, talle öeldakse kõik ette, mida ta peab tegema ja millesse uskuma või mitte uskuma. Ja omakorda edaspidised valikud sõltuvad tema mõistuse arengust.

Arukas inimene saab aru, mida ta teeb, ja vastutab oma tegude eest, ta teab, et igal tegevusel on tagajärjed, tunneb huvi selle vastu, missugused on tema tegevuse võimalikud tagajärjed, ja arvestab ka mõistliku kriitikaga, sest kriitika on ju hoiatamine ohtlike tagajärgede eest. Mõistlik kriitika on seega pooldav, mitte vaenulik. Hariv, mitte solvav.

Targemad suudavad ette näha võimalikke ja loomulikke tagajärgi, nähtavatest rääkimata. Egoismist pimestatud inimene ei näe isegi nähtavaid tagajärgi, ta eitab neid, kui tema tähelepanu nendele juhitakse. Ta ei põhjenda, ta vaid ütleb: see ei ole nii. Ta ei vaevu seda isegi kontrollima, seda võimalust kaaluma.

Rumal ei mõtlegi tagajärgedele, ta on piiratud ja enesekeskne, hetkemõnu on talle olulisem kui mingi igikestev väärtus.

Kui tahate teada inimese või erakonna ühiskondliku tegevuse väärtust, siis vaadake, kes teda pooldavad ja kiidavad ning kes vihkavad ja laidavad. Ja KUIDAS nad seda teevad. Kas mõistlikult, põhjendades, või loobivad lihtsalt loosungeid ja kive. Igaüks valib poole vastavalt sellele, milline ta ise on, kumb on talle omasem – kas mõistlik analüüs või egoismist tingitud afekt.

VABADUS

Inimväärseks eluks vajab inimene teatud vabadust. Vabadus tähendab õigust oma elu üle ise otsustada, ise oma eluvalikud teha. Aga vabadusega kaasneb ka vastutus. Ori ei ole vaba, ja ta ei vastuta millegi eest. Ta täidab isanda käske, tema eest vastutab tema isand, kelle käske ta täidab. Tal ei ole

õigust ühegi käsu vastu protesteerida.

Vaba inimene vastutab oma mõtete, sõnade ja tegude eest. Kes ei vastuta, see ei ole vaba. See on kellegi ori, ta täidab kellegi käske, ja lükkab vastutamise selle käskija õlule. Roboti eest vastutab see, kes robotisse programmi sisestas. Vastutamine eeldab südametunnistuse olemasolu, eeldab adekvaatset iseseisvat mõtlemisvõimet.

Vastutamine tuleneb eetikanormidest. Kui inimene on kogukonna ja ühiskonna liige, siis ta peab arvestama sellega, et tema mõtted, sõnad ja teod ei kahjusta terve kogukonna elu ja tervist. Sellisele inimesele, nii võib öelda, on vabadus JÕUKOHANE. Ta suudab vastutada, ta mõistab ühiselu olemust ja paratamatusi.

Kes ei mõista, kes sellega ei arvesta, kellele ühiskonna hüve ei lähe korda, kes alati ja igal pool nõuab ainult oma isiklikku õigust ja vabadust, see ei vääri vabadust, teda tuleb hoida käsu all. Tema käitumist tuleb kontrollida, tema isiksust tuleb kasvatada. Vabaduse saab ta alles siis, kui ta mõistab, et peab oma valikute eest vastutama.

Mis on vabadus? Kas inimene saab ühiskonna liikmena üldse olla täiesti vaba? Kellel on õigus endale vabadust nõuda, ja millist vabadust tohib inimene endale nõuda, kui ta elab teiste inimeste keskel?

Näiteks sõnavabadust ei ole vaja piirata seal, kus avalikult antakse sõna vastutusvõimelisele inimesele, kes austab kaasinimeste kultuuritraditsioone ja vaimseid väärtusi. Kes on piisavalt haritud, et õigesti mõista maailma ja inimesi. Kes oskab lugu pidada ka endast kui ausast ja haritud inimesest. Kel on piisavalt vajalikke teadmisi probleemist või nähtusest, mille kohta ta sõna võtab. Ent mõistmatute ja pahatahtlike laimajate sõnavabadust tuleb küll piirata, see ei ole tsensuur, vaid elementaarne lugupidamine lugeja vastu.

Kas kallas piirab vee vabadust? Või annab ta hoopis veele vormi, mille tulemusena meie maakeral on jõed, järved, mered, ookeanid, saared, mandrid? Kevadine üleujutus võib olla kõrvalt kena vaadata, aga inimese elukeskkonnale teeb see kahju.

Kas aednik piirab umbrohu vabadust, kui ta peenrale vaid porgandid alles jätab? Mis saaks meist siis, kui me kõigil taimedel oma peenardel vabalt kasvada laseksime? Kui me ühtegi taimekahjurit oma aias ei hävitaks?

Kui palju me vajame vabadust, kui palju tuleks meie vabadust piirata, et see meid ei hävitaks? Kui palju tohib meie vabadust piirata, et see meie elu arengut ei takistaks? Kas me tohime kaitsta inimese vabadust ennast hävitada? Miks me siis narkomaanidele politsei poolt konfiskeeritud narkootikume ei jaga?

Täieliku vabaduse lubamine kõigile kõigeks on võrdne hullumeelsuse seadustamisega. Sellega antakse võim riigis hullude või kaabakate kätte, sest nemad on agressiivsemad ja nad ei hooli oma tegude tagajärgedest. Arenenud inimene seab endale ise piirid ning suudab oma instinkte vaos hoida, teda pole vaja tsenseerida ega tema vabadust piirata. Kultuuri ja ühiselu piiride järk-järguline nihutamine kombelõtvuse ja vääituse suunas viib meid rahvusena kindlasse hävingusse.

Kõige olulisem vabadus, mida keegi piirata ei tohi, on iga sündinud lapse vabadus kasvada väärikaks inimeseks, kes oskab lugu pidada endast ja oma kaasinimesest. Piirata tuleb aga nende vabadust, kes seda igati takistada püüavad.

LOODUSSEADUSED

Meie elus eksisteerivad loodusseadused, mida me ei saa tähelepanuta jätta. Kui me tahame, et maa kannaks mingit vilja, siis peame kõigepealt pinnase ette valmistama ja seemne mulda külvama.

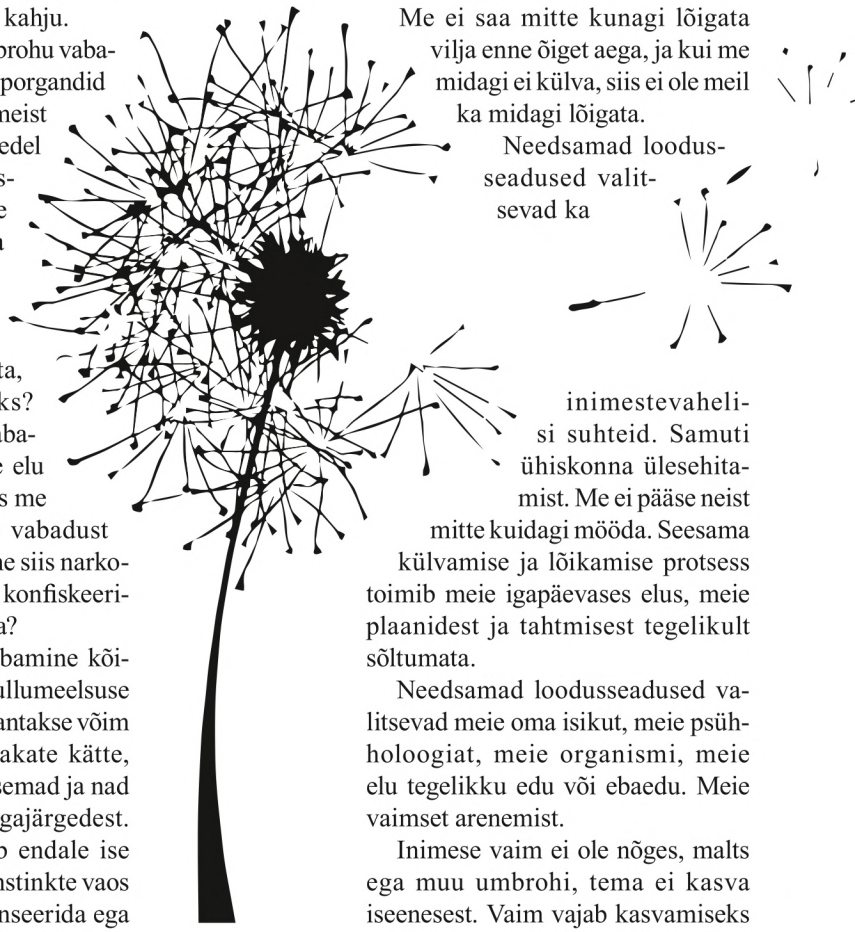

Peame hoolitsema taime eest, rohima ja kastma, kui vaja, alles siis võime loota, et me looduse seatud ajal saame saagi.

Me ei saa mitte kunagi lõigata vilja enne õiget aega, ja kui me midagi ei külva, siis ei ole meil ka midagi lõigata.

Needsamad loodusseadused valitsevad ka inimestevahelisi suhteid. Samuti ühiskonna ülesehitamist. Me ei pääse neist mitte kuidagi mööda. Seesama külvamise ja lõikamise protsess toimib meie igapäevases elus, meie plaanidest ja tahtmisest tegelikult sõltumata.

Needsamad loodusseadused valitsevad meie oma isikut, meie psühholoogiat, meie organismi, meie elu tegelikku edu või ebaedu. Meie vaimset arenemist.

Inimese vaim ei ole nõges, malts ega muu umbrohi, tema ei kasva iseenesest. Vaim vajab kasvamiseks sedasama, mida kõik kultuurtaimed: õhku ja vett, päikest ja tuult, armastust ja hoolitsust, tähelepanu. Usun, et vaimu seeme on olemas igaühes, ent kui ta jäetakse hooletusse, siis ei sirgu temast seda uhket puud, milleks ta on mõeldud sirguma.

KAHESTUNUD MAAILM

Me elame kuidagi väga selgelt kahestunud maailmas. Neil kahel maailmal ei ole puutepunkti, need maailmad ei saa teineteise keelest aru. Pealtnäha sarnastel sõnadel on nende keeltes erinev tähendus. Justkui olekski käes aeg, kus sikud eraldatakse lammastest, põlluviljad lustest.

Eks selliseid vastuolusid ole alati olnud, ja on nende pärast sõdasid peetud. Inimlik ahnus ja rumalus

on ikka püüdnud võimu haarata ja panna teisi oma tahtmist tegema. Ikka on ühel pool võimu- ja kasuahnus, õukonnaintriigid, petmine, vägivald. Teine pool aga püüab nende julmade mängude keerises oma elu, oma hinge ja inimlikud väärtused alles hoida, sest miskipärast peavad selle teise poole inimesed hetke omakasust olulisemaks ausust ja väärikust. Neid väärtusi, mida võiks nimetada igavesteks inimlikeks väärtusteks.

Mingis mõttes käib ju sõda alati tegeliku maailma ja mingi kamba konstrueeritud mudelmaailma vahel. Elusate inimeste ja justkui programmeeritud robotite vahel. Kui inimene teeb teisele ülekohut, siis on tema reaalsusetaju ju häiritud. Ta ei saa aru, et selle ülekohtu kõige suurem ohver on tema ise. Mõõka ei saa süüdistada inimese tapmises, aga inimene, kes mõõka hoiab, on ka siis süüdi, kui ta teeb seda kellegi käsul. Kui poleks kuulekaid käsutäitjaid, siis poleks ka vägivallavalitsejaid.

Kõik meie „debatid" ja arutelud on tegelikult erinevate monoloogide kompilatsioonid.

Ikka räägib üks pool oma mudelist, teine pool räägib päris-maailmast ja püüab neid mudeliste maa peale tuua. Võimalik, et need mudelistid usuvadki siiralt, et nemad on tõe ja ühiskondliku kasu poolel. Et nad isegi ei tea neid kõrgemaid plaane, mille elluviimises nad osalevad.

Ja mudeli piirides toimiv teadvus registreerib viirusena iga väljastpoolt tuleva mõtte, mis selle mudeliga kokku ei sobi. Ja viirusetõrje hakkab automaatselt tööle. Talle tehakse selgeks, mitmekordselt, lausa puust ja punaseks, et konservatiiv ei ole rassist ega natsionaalsotsialist ega äärmuslane, aga tema teeb suu lahti ja nimetab konservatiivi ikka rassistiks ja natsionaalsotsialistiks ja äärmuslaseks. ILMA ühegi tõendita, ilma ühegi argumendita! Sest tema programmis on konservatiivile sellised sildid külge kleebitud. Tema maailm on siltide maailm.

Kuidas saab selliselt programmeeritud inimesele usaldada seadusloomet või riikliku eelarve koostamist? Oluliste ja ohtlike rahvusvaheliste lepete allkirjastamist?

POLIITIKA

Poliitika on ühest küljest aktiivne osavõtt riigiasjade korraldamisest, teisalt on see seisukohavõtt üldiste ja avalike küsimuste kohta (VL, 1978).

Seega, laiemas mõistes on poliitika kõikide inimeste elu osa. Igaüks, kellele läheb korda see, mis tema riigis tema rahvaga toimub, kes mingisuguse suhtumisega reageerib sellele, mida toodab professionaalne poliitik, see juba tegeleb poliitikaga. Sageli on just see, parteiväline, isiklikul mõtlemisel põhinev poliitika objektiivsem ja otstarbekam, sest ta lähtub enam praktilisest kui teoreetilisest mõtlemisest.

Kas ei peaks hakkama korraldama parteitute kongresse ja istungeid, et Toompea poliitikuid maa peale tuua? Ja ette valmistada tulevasi riigikogusid. Sest teatud mõttes võiks öelda, et poliitika ja riigivalitsemine on iga kodaniku kohus oma kaasinimeste ees. Mida suurem osa rahvast tegeleb ühiskonnaelu korraldamisega, seda suurem on võimalus, et poliitika muutub rahvakesksemaks, iga inimesega arvestavamaks.

Kui poliitika lakkab olemast mingi väikese grupeeringu privileeg, tuluallikas, või kinnise klubi golfiväljak, siis võib sellest ka rahvale suuresti kasu tulla.

Inimühiskond on ju tegelikult selline kooslus, kus igaüks on oluline ja vajalik. Riigi ülesehitamisel tuleks arvestada kõikide inimestega ja inimgruppidega. Demokraatlikus süsteemis ei tohiks olla suuri eesõigusevahesid, igaüks teeb oma tööd, annab oma panuse n-ö ühisesse katlasse, vastavalt sellele, missugused on tema võimed ja anded, ja missuguse ameti ta endale valib, või missuguse teised talle usaldavad.

Võimu või sissetuleku poolest kõrgem ametikoht ei tohiks (demokraatias) anda inimesele eriliselt suuremaid eesõigusi, sest oma igapäevases elus sõltub see inimene teistest täpselt samapalju kui kõik teised. Ja kuna sellisel inimesel on rohkem võimalusi teistele kurja teha, teistele ebaõiglust või kannatusi põhjustada, siis peaks tema vastutus olema tunduvalt suurem.

Inimene on ekslik ja me ei oska oma tegevuse kõiki tagajärgi ette näha.

Iga inimene on oma vigade eest vastutav. Nagu kurjategija peab kandma teenitud karistuse, nii peab oma vigade eest vastutama igaüks. Ja tegelikult me ju vastutamegi, varjatult, sest iga halb tegu jätab inimesse jälje.

Oma vea tunnistamine ja selle heaks tegemine annab inimesele võimaluse seda jälge endast maha kustutada. Vastutustunne on seega terve inimese enesekaitserefleks. Vastutustundetu inimene on vaimselt haige. Ta on liiga palju halbade tegude jälgi endasse kinnitanud, ja sellega rikkunud oma vaimse tasakaalu.

VALED

Me elame ikka veel suure silmakirjalikkuse ajastul. Meile valetatakse – ühiskonna ümberkujundajad kleebivad oma inetutele soovidele võltsilt ilusad või vähemalt uduselt neutraalsed sildid, ja kuulutavad need vältimatu progressi elementideks.

Aina öeldakse, et „eluga tuleb kaasa minna", ent meie ühiskonna „arengud", „uuenemised" ja „reformid" ei

SÕNAD

ole vastuvõetavad normaalsele inimesele, kes on säilitanud mõtlemisvõime ja realiteeditunde.

Ja endiselt pekstakse neid, kes püüavad rahvale tõtt rääkida, küll sildistatakse nad populistideks, paremäärmuslasteks või kremlimeelseteks, küll tagurlikeks vihaõhutajateks, küll keskaegseteks usuhulludeks, küll lihtsalt virisejateks, kes millegagi rahul pole, küll mingiteks haigeteks foobideks, või koguni kurjuse kehastuseks. Demagoogia näib olevat meie „dem(ag)okraatia" peamine alustala ja väljendusvahend.

Mingis Shakespeare'i näidendis ütleb üks tegelane tähelepanuväärse lause: „Minu vale lämmatab sinu tõe!"

Vale on alati lärmakam kui tõde. Ta paistab mõistmatutele inimestele palju selgemini silma ja kostab kergemini kõrva. Inimene võib tõtt rääkida ja tõtt taotleda, aga kui keegi temast võimukam või agressiivsem tegelane tuleb välja mingi väga värvika, ent mõistmatule inimesele vastuvõtliku (või kohustusliku) valega, siis usutakse seda ning tõde jäetakse kõrvale. Ja tõerääkijat mõnitatakse.

Et eraldada valet tõest, on vaja tõetunnetust. Püüan selgitada nendele, kes enam ei tea, mis on tõetunnetus. See on niisugune puhas sisetunne, mis on inimeses talle väljastpoolt pealesunnitud ideoloogiast ja agressiivsetest moevooludest ja üldisest kambavaimust mõjutamatuks jäänud, mingil määral vabana, loomulikuna säilitatud. Võiks öelda ka: terve mõistus, terve realiteeditunnetus, eelarvamustest ja ideoloogide valedest ähmastamata silmad.

ENESETAPP

On teada tõsiasi, et kõige rohkem kahju teeb inimene ikka iseendale. Keegi väljastpoolt ei saa teda nii palju lõhkuda ja rikkuda kui inimene ise. Jumal on andnud inimesele ometi mõistuse, enesekaitseinstinkti ja südametunnistuse. Ja õppimisvõime. Kui ta need kõrvale viskab, alla surub või hoopis hävitab, siis ei ole tal enam mingit kaitset. Siis ta hävitabki enda lõplikult.

Inimesed on ikka aegajalt kummaliselt käitunud, aga nii kummalisele käitumisele (nii suures ulatuses) ei ole ajalugu vist kunagi tunnistajaks olnud nagu praegu. Euroopa kristlaste järeltulijad vallutavad ennast ISE, okupeerivad ennast ISE. ISE toovad sisse miljoneid moslemeid ja astuvad ISE vabatahtlikult nende teenistusse. Varem on teisi rahvaid ikka vallutatud sõdade ja vägivallaga.

Midagi nii jubedat on toimunud inimeste mõistuses, et nad on hakanud ise ennast hävitama, ise ennast tapma. On see mingi suitsidismi viirus, mis Euroopas ja loomulikult ka Eestis levib? Enesepiitsutamine, enesehäbistamine, oma laste vihkamine, oma tarkade hoiatajate sõimamine, ja rõõmsameelne alistumine vallutajatele ja okupantidele, kes isegi ei varja oma vaenulikke eesmärke.

See ei saa olla muud kui äge viirushaiguse epideemia. Kas meditsiiniteadlased tõesti ei ole sellele veel hakanud tähelepanu pöörama?

Me elame ju nagu mingis apokalüptilises ulmefilmis, kus küll järjest hoogsam vastupanuliikumine pead tõstab, ent kahjuks ei ole eri maade teadlaste vahel sellist sidet nagu nendes filmides, kus maailma tippteadlased pead kokku panevad ja planeedi kurjade tulnukate käest päästavad.

Ikka ja jälle tuleb mulle meelde lause piiblist: „Kurat käib ringi nagu möirgav lõukoer ja otsib, keda neelata." Vahe on selles, et see lõukoer käib tänapäeval ringi uhkes klantsülikonnas, naeratava näoga, ja räägib ilusaid sõnu võrdsest kohtlemisest, vabadusest, halastusest, solidaarsusest, liberaalsest demokraatiast.

SÕNAD

Aga justnimelt solidaarsust ja võrdset kohtlemist meil ei ole. Kõige kõrgemast ametnikust alates. Meil on ära märgistatud teatud eelis-eliit-inimesed, kellele on KÕIK lubatud, ja need, kes seda kampa eliidiks tunnistada ei taha, on jagatud gruppideks, pandud kastidesse, ja kastidele on sildid peale kleebitud. Kulunud, kehvad sildid.

Avatus, sallivus, solidaarsus, võrdne kohtlemine, demokraatia, vabadus. Ilusad sõnad. Ent ükski neist ei tähenda enam seda, mida ta algselt meie keeles peaks tähendama. Ka need on sildid, plakatid, mille taha varjatakse tunduvalt inetumaid TEGUSID ja kavatsusi.

Rumaluse kohta ei tohi midagi öelda. Tarka võib tänapäeval absurdsuseni sildistada, laimata, sõimata. See on ainus relv, millega rumal saab tarka jalust maha lüüa, ainus, milles rumal on targast tugevam. Millele tark ei saa isegi vastata, sest see tasand on tema jaoks võõras. Rumal tahab targa enda tasandile kiskuda, sest seal tunneb ta end kindlana. Seal saab ta välja öelda oma põhilise argumendi: „Sa oled loll." Tark võib talle vastata ükskõik kui arukalt, ikka jääb ta rumala jaoks lolliks. Sest rumal ei näe midagi, mis tema pilgu ulatusest väljapoole jääb. Ta on omandanud programmi, mille piiridest ta iial välja ei lähe.

Need on uue, „tõejärgse" ajastu ideoloogia jüngrid ja kuulutajad. Nende kreedo on: „Mina tahan nii, ja kõik peavad tegema minu tahtmist. Kes ei tee, sellel ei ole eluõigust." Nad ei analüüsi, ei arutle, ei loe ega kuula teiste arutlusi või analüüse, nad elavad oma väikeses mõttekaaslaste ringis ja õhutavad tuld oma ühises lõkkes.

Tarku ja ausaid inimesi tuleb kuulata ja uskuda, mitte rumalaid käsutäitjaid, mitte alatuid petiseid. K&E

Kellele toetus kuritegelik režiim?

Komparteilastest, KGB-lastest ja koputajatest

Tuleks võtta kindel ja selge seisukoht EKP kui kuritegeliku organisatsiooni kõigi nende liikmete suhtes, kes aitasid kaasa ning viisid ellu eesti rahva väljasuretamise programmi. Küsimus on meie eesti ühiskonna puhastumise ja uuenemise vältimatus vajaduses. Artikkel on avaldatud esmakordselt 1991. aastal ajalehes Memento. Jääb ainult tõdeda, et kolmekümne aastaga ei palju muutunud, samad probleemid on endiselt aktuaalsed.

JÜRI PERTMANN

Ajalehest Memento, 1991

Kirjutatakse november 1991. Ja nüüd võime lõpuks tõdeda, et Lenini-Stalini loodud kommunistlik süsteem on ajalooareenilt lahkumas. On vaja anda lahkunule omapoolne hinnang.

Kõigepealt peame küsima: KELLELE JA MILLELE toetus see režiim, mis meid 50 aastat okupeeris ja annekteeris?

See on hädavajalik arutelu nii meile endile kui ka neile, kes seda süsteemi tões ja vaimus teenisid, kuid nüüd häbelikult vaikivad ja hoopis muud juttu teevad, justkui polekski olnud Eestis pool sajandit sõda ja vägivalda meie rahva vastu. Enamik seda süsteemi aegade vältel analüüsinud sovetoloogе on jõudnud küllaltki suurele üksmeelele, et see võim, mis kehtestati Venemaal 74 aastat tagasi – oli kuritegelik.

Püsis ja tegutses see võim, toetudes komparteile ja tema kurikuulsale käepikendusele: KGB-le (Tšekaale, NKVD-le jne) ja maailma suurimale sõjaväele. Seda võimu kehtestati, kinnitati ja hoiti totaalse terrori abil. Eri ajaperioodidel oli vägivald füüsiline, vaimne terror on aga iseloomustanud seda režiimi esimestest päevadest kuni tänaseni.

Seda ellu viinud komparteil ei olnud midagi ühist demokraatlikes riikides olevate parteide ja erakondadega. Nõukogude Liidu siseselt oli see omalaadne orduvendade ühendus, lähenedes maffiale, mis ei tunnistanud mingeid seadusi peale omaenda kirjutamata salaseaduste.

Väljaspool Nõukogude Liitu olid komparteid kommunistliku süsteemi luure- ja propagandaorganeiks, mida toideti Moskvast läkitatud rahadega.

Selle sisuliselt salaorganisatsiooni tegelik võimustruktuur ootab alles lõplikku paljastamist. Üritame nüüd lühidalt analüüsida kahte küsimust: kes olid (kom)parteilased ja milline oli nende tegevus eesti riigi ja rahva suhtes aastatel 1940–1990. Siin on võimalik kaks lähenemisviisi.

Esimene (eestikeskne): Alates 1940. aasta juunist valitsesid Eestis ebaseaduslikult võimu haaranud isikud, kes nimetasid end kommunistideks. Nad kõrvaldasid ja hävitasid (võõrriigi repressiivorganite ja sõjaväe toetusel) kõik võimalikud võistlejad ja vastased. Kuni 16. juunini 1940 Eestis kehtinud seaduste järgi on selline tegevus ebaseaduslik ja kuritegelik ning kuulub kohtulikule karistamisele. Tõestusmaterjali selle 50-aastase tegevuse kohta on kommunistid ise piisavalt publitseerinud.

Teine (rahvusvaheline lähenemine): Eesti vabariik okupeeriti Nõukogude Liidu poolt ja liideti vägivaldselt Nõukogude Liidu koosseisu. Eestis kehtestati stalinlik vägivallasüsteem ja selle edukaks funktsioneerimiseks tuli värvata käsilasi kohaliku elanikkonna hulgast.

Värvatud komparteilased olid vaenuliku võõrriigi otseses teenistuses, seega oma riigi ja rahva reeturid – s.o. kvislingid. Kvislingite suhtes on olemas rahvusvahelised, II maailmasõja aegsed ja järgsed mõõdupuud ning kogemused. Põhimõtteliselt võttes ei ole erilist vahet, kas okupatsioon vältab 5 või 50 aastat. Loomulikult on mõningaid erinevusi, sest pool sajandit on pikk aeg – kasvasid üles uued põlvkonnad ning muutusid arusaamad ja suhtumised.

Tuleb anda ajalooline hinnang EKP tegevusele viimase viiekümne aasta vältel

Esimesel okupatsiooniaastal 1940–1941 oli kommunistide tegevus ja roll selge kogu eesti rahvale, kaasa arvatud reeturid ise. 50 aastat hiljem oli aga neid parteilasi, kes oleksid andnud endale aru, et nad on oma riigi ja rahva reeturid, üsna vähe. Enamik eesti kommunistidest lohu-

tas end kõikvõimalike õigustustega nii iseenda kui ka teiste ees. Vaja oli elus edasi jõuda ja paremini ära elada. Et see „paremini elamine" sisuliselt kaasõdede-vendade arvelt toimus, see neid ei huvitanud. Oma tegevuse õigustamiseks levitavad nad siiani tobedat ja demagoogilist müüti, et vaadake, kallid kaasmaalased, eesti rahvas kollaboreerus ju massiliselt, oleme ju kõik nii kommunistide ohvrid kui ka käsilased.

Tsiteerin Jaan Kaplinskit „Elati nagu osati, asuti kättesaadavatesse niššidesse ja maksti selle eest kuradilegi lõivu, mindi pioneeriks, astuti komsomoli, hiljem vahel ka parteisse."

Praeguses Eesti ühiskonnas toimuvad ajuti üsna kummalised nähtused ja protsessid. Ajal, mil kogu endise Nõukogude Liidu territooriumil peatatakse ja keelustatakse komparteilaste tegevus, vaikib meie ajakirjandus ja televisioon, justkui poleks seda probleemi Eestis üldse olemas. Isegi kompartei varade ülevõtmine toimus kuidagi komparteilikult – salaja ja üldsuse eest varjatult.

On lausa hädavajalik analüüsida poliitiliselt läbi ja anda ajalooline hinnang EKP tegevusele viimase viiekümne aasta vältel. Tuleb võtta kindel ja selge seisukoht kuritegeliku organisatsiooni kõigi nende liikmete suhtes, kes aitasid kaasa ning viisid ellu (nii või teisiti) eesti rahva väljasuretamise programmi.

Muidugi on meile kõigile selge, et selle ordu liikmete omavahelised erinevused oli väga suured. Ei saa võrrelda parteikoosolekul käinud ja kätt tõstnud lihtliiget EKP palgaliste töötajatega, selle keskkomitee ja büroo liikmetega. Seega on ka selge, et endistesse komparteilastesse tuleb suhtuda vastavalt nende tegelikule osakaalule selles kuritegelikus organisatsioonis ja süsteemis.

Siirdume nüüd faktide ja arvandmete maailma. 1941. aastal oli Eestis *ca* 2000 kommunisti ja 1945. aastal 2409, mis moodustas 0,2–0,3% tolleaegsest rahvastikust. 1951. aastal oli neid juba 19 000, seega 1,5% elanikkonnast.

Poststalinistlikus sulas toimus murrang masside teadvuses – ka kompartei läbi ja abil loodeti midagi ära teha.

1961. aastal oli liikmeid 38 000 isikut, 1971. aastal 73 000 ja 1986. aastal 110 000 isikut, mis jäigi maksimaalseks. Sellest 110 000-st oli 50 000 eesti rahvusest kommunisti, seega ikkagi ainult 5% eesti rahvast.

Ja kuigi need inimesed ei ole siiani lõpuni teadvustanud oma reeturlikku rolli nii Eesti riigi kui ka rahva suhtes, loodame siiski, et nad seda lähitulevikus teevad. Meie ei kutsu üles ei kättemaksule ega karistamisele. Olgu see iga endise komparteilase arusaamise ja südametunnistuse küsimus, millal ta oma tegusid mõistma ja kahetsema hakkab.

Küll aga nõuame meie kõigi endiste palgaliste kompartei funktsionääride tagasiastumist mistahes riigivalitsemise juhtorganitest. Seda alates vallavolikogudest ja lõpetades vabariigi valitsusega. Kogu Ida-Euroopas on seda mõistetud ja tehtud: sakslased, tšehhid, ungarlased, nüüd ka leedulased on keelustanud endiste kompartei funktsionääride ja salapolitseis töötanud isikutele töötamise riigi- ja valitsusorganites.

> **Endistesse komparteilastesse tuleb suhtuda vastavalt nende tegelikule osakaalule selles kuritegelikus organisatsioonis ja süsteemis.**
>
> — JÜRI PERTMANN —

Rõhutan veel kord: küsimus ei ole karistamises ega kättemaksmises. Küsimus on meie eesti ühiskonna puhastumise ja uuenemise vältimatus vajaduses. Kommunistid on veenvalt tõestanud oma võimetust ja oskamatust ühiskondliku elu juhtimisel. Oleks eetiliselt vastuvõtmatu ja praktiliselt lausa ohtlik lasta neil jätkata.

Tõestab ju kogu nende senine ja praegunegi tegevus ainult seda, et nad jätkavad omandatud ja väljaõppinud viisil ja moel, vahetades vajaduse korral ainult silte ja loosungeid.

Küsimus KGB-st on küsimus meie minevikust, olevikust ja tulevikust

Liialdamata võib öelda, et küsimus KGB-st on küsimus meie minevikust, olevikust ja tulevikust. On mõeldamatu uurida ja käsitleda mistahes ajaloolist nähtust, sündmust või protsessi, mis on seotud meie rahva viimase viiekümne aasta ajalooga, vaatlemata arvutuid kuritegusid, mida okupatsioonirežiim ja selle käsilased siin Eestis korda on saatnud.

Kui meie oleme seisukohal, et taastatav Eesti Vabariik on 1940. aastal okupeeritud ja annekteeritud Eesti riigi õigusjärglane, siis tuleb meil seisukoht võtta ka eesti rahva suhtes tehtud kuritegudes. Ja kui keegi kahtleb, et kas need kuriteod

ikkagi olidki olemas, siis on need kümned tuhanded mõnitatud, tõrjutud, sandistatud ja igal muul viisil represseeritud inimesed – valmis seda kõike tunnistama. Nendele küsimustele tuleb anda nii ajaloolis-õiguslik kui ka juriidiline hinnang. On juba selge, et praegune EV Ülemnõukogu pole selleks võimeline.

Röövlit tuleb aga nimetada röövliks, varast vargaks ja tapjat tapjaks. Ka siis, kui nad tegid oma musta tööd nõukogude õigusorganite sildi all. Kõik poliitilised repressioonid olid justiitskuriteod. Kurjategijad aga varjasid end pseudoseaduslikkuse toogaga, nimetades end tsiviliseeritud ühiskondades olevate nimetustega: uurijateks, kohtunikeks ja prokurörideks. Oma ohvreid meeldis neile nimetada bandiitideks, natsionalistideks ja „riiklikeks kurjategijateks".

> **Röövlit tuleb aga nimetada röövliks, varast vargaks ja tapjat tapjaks.**
>
> — JÜRI PERTMANN —

Ja mulle tundub, et ka selles küsimuses jõuavad nii Venemaa kui ka endised asumaad meist ette. 11. oktoobril 1991. aastal reorganiseeriti ja detsembri lõpus likvideerus Moskvas endine KGB. Küsimus kagebistidest on, nagu küsimus komparteilastestki, iga ühiskonna sisemise enesepuhastuse küsimus.

Seda on täielikult mõistnud kõik kommunistliku diktatuuri alt vabanenud rahvad: sakslased, tšehhid, poolakad ja ungarlased. Nüüd siis ka leedulased ja lätlased.

Esimesest jaanuarist näiteks on igal endisel idasakslasel, s.o „ossil" õigus tutvuda oma isikliku salatoimikuga. Miks ei tee midagi selleks Eesti Vabariigi valitsus ja Ülemnõukogu? Mida nad kardavad? Vastus on lihtne ja ühtlasi kurb: nad kardavad KGB-laste ja nende käsilaste (nuhkide, koputajate) paljastamist omaenese koosseisus.

SEE AGA TULEB NIIKUINII. Ja parem teha seda juba reglementeeritult ja ettenähtud korras, kui sensatsiooniliste süüdistuste ja paljastuste näol.

JA VEELGI TÄHTSAM! Paljastamata endiste juhtivate komparteilaste ning KGB töötajate ja koputajate jätkuvat osalust meie ühiskonnas toimuvates protsessides, pole lootustki, et need mingis meie rahvale vajalikus suunas areneks või muutuks.

Mida siis ette võtta, mida teha?

KÕIGEPEALT: maksimaalselt avalikustada! Moodustada autoriteetne komisjon ja asuda koheselt välja selgitama nii repressioonide ulatust, ohvreid kui ka teostajaid. On olemas andmestik kompartei, kohtuorganite ja KGB tegevuse kohta. See kõik tuleb viivitamatult koondada Eesti Vabariigi Riigiarhiivi. Rõhutan veel kord: kaasa arvatud kõik KGB-lt saadud materjalid ja dokumendid. Seda õigust ei tule meil enam kellegi käest küsida, kõige vähem endistelt juhtivatelt KGB töötajatelt.

On ajalooline tõsiasi, et ENSV Prokuratuur, Ülemkohus, Siseministeerium ja NKVD-KGB olid kuritegelikud repressiivorganid. Kõik nendes aastatel 1940–1990 töötanud isikud tuleb võtta eriarvele. Nende tegevus tuleb läbi uurida, analüüsida ja avalikustada. Tuleb avalikustada kõik endised KGB palgalised töötajad, sealhulgas nii kaadri- kui ka reservohvitserid. Nende üldarv ei ületa nelja tuhandet isikut. Võib arvata, et siia on elama asunud ja korteri saanud tuhatkond Nõukogude Liidu endist kagebisti. Küsimus julgeolekukomitee informaatoritest ehk teisisõnu end välisriigi okupantidele maha müünud koputajatest on tunduvalt keerulisem. Me teame, et igas veidigi suuremas asutusesettevõttes oli vähemalt üks nuhk. Siis lisandusid kõikvõimalike erilesannetega koputajad (süsteeme oli mitu). Haritlaste hulgas oli nuhke rohkem, rääkimata ideoloogia- ja ajakirjandustöötajatest.

(Moskvas selgus peale augustiputši näiteks, et Kesktelevisiooni infotoimetuses oli üheksa KGB palgalist töötajat!) Palju neid oli ja on praeguses Eesti TV-s, seda me täpselt ei tea, võime üksnes oletada. See, et Eesti Raadio ja Rahva Hääle peameesteks on tänaseni endised kompartei juhtivad ideoloogid, ei paista „vabas Eestis" kedagi häirivat. Veelgi enam – see tundub olevat võimul olevate isikute silmis täiesti normaalne. On tõsiasi, et nii Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe kui ka valitsuse esimehe lähikonnas on endisi represseerijaid ja KGB-ga seotud isikuid.

Vahemärkusena lisan, et ma ei kirjuta neid sõnu ei rõõmu ega kahjurõõmuga – ennem küll vastupidi. Mul on suur mure kogu selle temaatika ülepolitiseerimise ja ebatervete spekulatsioonide suhtes. Kuid probleemi olemus pole üksnes pragmaatiline või juriidiline. Põhiküsimus on siiani toimiva nõukogude võimu likvideerimises ja lammutamises – desovetiseerimises.

Alternatiivi sellele kogu ühiskonda haaravale puhastusele ei ole. Sellega tuleb koheselt alustada, sest endised kompartei tuusad ja eilsed represseerijad on asunud oma tegusid õigustama ja seletama. Lausa hämmastav on lugeda nende „endiste" avalikke kirjutisi, et „Selliselt, nagu nemad talitasid, tegutsevad kõik valitsevad parteid ja salateenistused."

Endise poliitvangina tundub mulle üsna tõenäolisena, et kaastöötajate koostöö oma endiste šeffidega jätkub (või ollakse sunnitud seda jätkama).

Meie, endised vabadusvõitlejad, samuti kogu tsiviliseeritud maailm, nimetab seda aga teisiti – need olid ja ON SIIANI kuriteod inimsuse vastu. Ja sellise otsuse langetab varem või hiljem ka Eesti Vabariigi kõrgem kogu, sest rahvas on selle juba langetanud. K&E

Jüri Pertmann 1938–2019

11. juulil lakkas tuksumast vabadusvõitleja Jüri Pertmanni süda. Kahe päeva pärast oleks ta saanud 81-aastaseks. Liiva-Annus viis endaga täies elujõus energilise mehe, kellel jäid pooleli paljud tegemised. Teda jäid leinama abikaasa, lapsed, endised poliitvangid ja arvukad sõbrad.

Pertmanni pikk ja sündmusterohke elu on ilmekaks tõestuseks, et ka okupeeritud Eesti oludes oli võimalik elus edasi jõuda, omandada kõrgharidus ja töötada suhteliselt kõrgel ametikohal kuradile veretilka andmata, komparteisse astumata, okupantide kaasajooksikute kintsu kaapimata ja ligimeste peale koputamata.

Tema biograafia on aabitsanäide sellest, kuidas endine poliitvang, tegemata mingeid kompromisse südametunnistusega, sai töötada projekteerijana Eesti Kolhoosiehituse (EKE) süsteemis, omandada kõrgharidus psühholoogias Tartu Riiklikus Ülikoolis ning seejärel töötada erialaselt projektijuhi ja juhtimiskonsultandina EKE Tehnokeskuses (hilisem EKE Ariko).
Seejuures ei katkestanud ta suhteid endiste poliitvangidega, osutus palju abi avalikule vastupanuliikumisele ning osales aktiivselt võimude poolt keelatud kirjanduse ja omakirjastuslike väljaannete levitamisel ja koostamisel. Nii näiteks andis Pertmann aastail 1979–1980 välja kaks numbrit põrandaalust almanahhi „Sotsioloogilised vihikud".

Lisaks sellele korraldas ta aastatel 1968, 1973, 1978, 1983 ja 1988 oma vabanemiskuupäeval Tõravere lähistel Meeri külas paiknevas maakodus laagrisõprade kokkutulekuid, mille meelsust, seal peetud kõnesid ja lauldud laule oleks KGB hinnanud kui nõukogudevastast *sboriištše*t (oleng).

ARHIIVIFOTO

Kuigi avalikus vastupanus Pertmann otseselt ei osalenud ja kollektiivsetele protestikirjadele alla ei kirjutanud, hoidis KGB tal pidevalt silma peal. Aastail 1967–1988 kutsuti teda korduvalt välja ja tehti mitteametlikke hoiatusi. Kuni 1991. aastani ei lubatud viibida piiritsoonides ega sõita välja Nõukogude Liidust. KGB sekkumise tõttu jäid lõpetamata ka õpingud psühholoogia aspirantuuris.

Vabadusvõitlejaks sai Pertmann võrdlemisi noorelt. Moodustati põrandaalune vastupanuorganisatsioon, mis sai Vabadussõja legendaarse kangelase ja noorukite suure eeskuju auks nimeks Kuperjanovlased. Kuperjanovlaste suurimaks aktsiooniks oli moonutatud käekirjaga kirjutatud ja hektograafil paljundatud lendlehtede levitamine Tartus 24. veebruaril 1955. Eesti Vabariigi 37. aastapäevale pühendatud lendlehti oli kokku 960 eksemplari, neid poetati üle linna kirjakastidesse.

Gulagi vangilaagrisse sattus Pertmann hoopis teisel põhjusel. Saanud 1957. aasta oktoobris sõjaväekutse, polnud tal mingit soovi asuda teenima okupandi relvajõududesse. Pertmann otsustas põgeneda välismaale. Paraku lõppes see fiaskoga, sest 11. novembril 1957 arreteeriti ta Nõukogude–Soome piiril ning 28. jaanuaril 1958 mõistis ENSV Ülemkohus talle kodumaa reetmise eest kuus aastat vangilaagrit.

Karistuse kandis Pertmann Mordva ANSV-s eriti ohtlike riiklike kurjategijate laagrites. Ise on ta seda nimetanud Mordva metsaülikooliks. Seal kohtas Pertmann arvukalt mõttekaaslasi, kes pidasid plaane võitluse jätkamiseks Eestisse tagasi jõudes. Ent vangilaagrist vabanenutele valmistas 1960. aastate Eesti tegelikkus tõsise pettumuse. Igal sammul hakkas silma, et eesti rahvas oli selleks ajaks lakanud uskumast peatse vabanemise võimalusse.

Eesti taasiseseisvumise ajal keskendus ta endiste poliitvangide ja represseeritute tegevuse organiseerimisele. Aastail 1990–1994 oli ta Memento Liidu esimees. 1993. aastal asus Pertmann eriülesannetega vanemreferent-psühholoogina tööle siseministeeriumisse. Seal tegeles ta kõrgemate politsei- ja vanglaametnike atesteerimisega, mida kasutas ministeeriumis pesitsevate KGB koputajate paljastamiseks. Aasta pärast suunati kodakondsus- ja migratsiooniameti Tartumaa osakonna juhatajaks.

Suure hilinemisega leidis Pertmanni vastupanuvõitlus ka riiklikku tunnustust. Vabariigi presidendi otsusega 5. veebruarist 2018 omistati talle kui vabadusvõitlejale Riigivapi V klassi teenetemärk.

VIKTOR NIITSOO

TAGASIVAADE

PRO PATRIA Mälestusi

Jüri Pertmann

Saatesõna

Ootamatult meie seast lahkunud Jüri Pertmann (1938–2019) oli meeldejääv, elu lõpuni nooruslik inimene, kes pühendas suure osa oma huvitavast elust ja tegevusest isamaa-aate elushoidmisele aegadel, mil iseseisvasse Eestisse uskumine nõudis suuremat vaimujõudu, kui praegu ehk ette kujutada oskame.

Meie omavahelistes vestlustes mainis Jüri läbi aastate korduvalt kavatsust panna kirja ja avaldada põhjalikumad memuaarid. Tema märkmetest ja muudest tekstidest, mis pärast Jüri surma minuni jõudsid, on näha, et ta oligi sellega, alates 1990. aastatest kuni 2019. aasta suveni mingil määral tegelnud. Temast jäi järele hulk kirjutatud mälestusi artiklites, lõpetamata tekstikatketes (pealkirjaga „Pro patria"), märkmetes ja kirjades.

Järgnevasse olen püüdnud koondada Jüri avaldamata mälestustekste ja -katkeid, aga võimalikult terviklikuma pildi huvides ka osi tema kirjutistest, mis ilmusid Memento teabelehes: „Mordvas – metsaülikoolis" ja „Kirjutati veebruar 1955"; Jaan Isotamme ja Jüri Pertmanni koostatud raamatus „Mees, keda ei murtud: raamat Erik Udamist" (2001) ning ajakirjas Kultuur ja Elu „Kuperjanovlaste salaorganisatsioon 1955. aastal".

Jüri oli hea rääkija ja kirjutaja ning sellepärast sain järgnevas koondtekstis peaaegu kogu ulatuses kasutada tema enda lauseid tema enda sõnastuses, sekkudes vaid minimaalselt, keskendudes eeskätt eri tekstide ühendamisele ja ühtlustamisele. Ent tean, et veel rohkem jäi tal kirjutamata, mistõttu ei saa järgnev asendada kahjuks sündimata jäänud terviklikku memuaarteost ega pretendeeri ka sujuvusele, mille oleks saanud lõplikult viimistleda vaid Jüri ise.

ANDRES AULE

Täna, 27. märtsi õhtul [2010] kärgatas väljas kevadine äike ja akna taga kukkusid esimesed rasked piisad. Kümne minuti pärast kattis lausvihmast tekkinud kardin mu vaate aknast ja läbi aknaklaasi paistva vene kiriku kontuur muutus häguseks. Ja äkitselt meenusidki mälupildid kaugest lapsepõlvest.

Istun oma kõrgel söögitoolil ja vaatlen vene kiriku päikeses säravaid sibulkupleid. Siis äkki tuli vihm ja mis veelgi imelisem: kõrgel taevas, üle kiriku kuplite hakkas särama värvides kaar – vikerkaar. Olin umbes nelja-viieaastane ja toimunu vajutas mu mällu unustamatu vaatepildi. Päike paistis, vihma sadas ja vanaema lausus, et see on vaeslapse silmavesi. Lapsele avaldas see samasugust mõju, nagu see oli avaldanud meie kaugetele eellastele sadu tuhandeid aastaid tagasi. Seletamatu ja imeilus looduslik nähtus.

Varakevadine äike oma vabastava vihmahooga pani mind mõtisklema meie eluea lühiduse ja piiratuse üle. Sellest, kui nägin oma elu esimest vikerkaart, on möödunud aastakümneid, kuid vaade aknast üle aedade kirikule on sarnane kui siis ja majagi, kus ma kasvasin ning nooreks meheks sirgusin, on väliselt sama, võib-olla pisut kulunum ja luitunum. Rohkem muutunud ja vananenud olen ma ise, kes ma olen suure ringiga tagasi jõudnud siia, Karlovasse, oma elu alguspunkti.

Hommikul käisin väljas ja ostsin endale August Rei memuaarid. Et saada ergutust ja äratust omaenese mälestuste kirjapanekuks. Riigivanem on oma mälestuste pealkirjaks pannud „Tormised aastad".

Kahjuks ei lõppenud tormid meie maal Vabadussõjas välja võideldud iseseisvuse ja 2. veebruaril 1920 alla kirjutatud Tartu rahulepinguga, kus on kirjas, et Venemaa loobub igaveseks ajaks meie riigi territooriumist. Kommunistlik impeerium kogus jõudu ja lubatud igavene aeg ei kestnud meie jaoks rohkem kui kakskümmend aastat.

Aastaid 1940–1953 võib Eesti maa ja rahva jaoks nimetada tormi ja raju aastaiks, mil püüti hävitada kõike, mis meie maa ja rahvas oli lühikese, kuid viljaka omariiklusperioodi vältel saavutanud. Ainuüksi inimkaotused olid katastroofilised: kuuskümmend kuus tuhat arreteeritut, kolmkümmend tuhat Siberisse nälga surema saadetut ja viiskümmend tuhat Läände põgenenut. Aga lõhki kistud perekonnad, kaotatud kodud ja hirmu läbi muutunud inimsuhted?

Olin peaaegu kaheaastane, kui see hävitus algas, ja viiekümne kuuene, kui viimane võõrriigi sõdur pidi meie maalt lahkuma. Olen kogu oma teadliku elu teinud ülestähendusi ja märkmeid ning püüan nüüd seda kõike paigutada jooksvale ajalisele teljele.

Olen olnud üks neist vähestest, kes tänu oma vanaemale, eluaegsele politseinikuprouale, on uskunud kogu oma elu, et see vägivallaga meile rahvale peale surutud võim ei saa siin igavesti kesta, *sest vabadus ei saa surra*. Olen jaganud seda usku paljude oma sugulaste ja sõpradega ning püüdnud selles vaimus ka elada.

Tulles tagasi August Rei mälestuste juurde, tahan rõhutada, et see tunnetus, millest kirjutab kahekordne riigivanem, mitmekordne minister ja edukas diplomaat – armastus oma isamaa ja rahva vastu – on olnud meile ühine ja see oli omane ka paljudele minu põlvkonna liikmetele. Sellepärast pühendan need mälestused oma põlvkonnale, kes oli valdavas enamikus saanud kasvatuse ja kogemuste kaudu samasugused arusaamad nagu nende ridade kirjutaja. Ja isegi kui nad neid arusaamu reetsid, jäi neile teadmine, et nad on valesti teinud.

Lapsepõlv ja perekond

Lapsena on meil need asjad selged: meie perekond on isa ja ema, vennad ja õed, vahest ka vanaisad ja vanaemad.

Noorukieas mõisted muutuvad, kuigi me ise enamasti sellele eriti ei mõtle. Formaal-juriidiliselt jääb kõik nii, nagu oli, aga tegelikult tekivad meil uued sidemed uute inimestega,

kes sageli muutuvad meile tähtsamaks ja olulisemaks kui meie senine perekond. Nad muutuvad meile justkui uueks perekonnaks.

„Kuuse ülikoolis": kuidas kõik algas

Kevadel 1950 olin kopsudega haige ja lõpuks paigutati mind Taevaskoja lastesanatooriumi, kuhu jäin augustikuu keskpaigani. Samal suvel nägin seal oma silmaga selliseid asju nagu haarang metsavendadele ja kohaliku poe uksele pandud kuulutus, kus lubati 10 000 rubla sellele, kes teatab ühe rahva hulgas ülimalt tuntud metsavenna (Parmas) asukoha. Suve lõpus leidsime ka ise ühe tühjaks jäänud metsavendade punkri. Samuti käisime mängimas rüüstatud ja tühjalt seisvas Jaan Vahtra majas, kus kõik seinad olid täis joonistatud ja kirjutatud isamaalisi tekste ning Eesti lipu ja vapi kujutisi. Kui ma ei eksi, oli sinna joonistatud ka Võrumaa kaart Suure Munamäe torniga.

> **Ühel ilusal 1952. aasta kevadpäeval otsustasid kolm koolivenda – mina paari sõbraga – luua „kaevupunnide" karistamiseks salaorganisatsiooni Must Kolmik.**
>
> — JÜRI PERTMANN —

Meie toas oli neli 12–14 aasta vanust poissi, igaüks ise asukohast. Aga arusaamad olid meil küllaltki ühised ja nii kujunes meist omaette väike grupp. Arutasime sageli Eesti peatset vabanemist ja seda, kas ja kunas tuleb sõda. Lubasime üksteisele, et kui läheme igaüks oma koju, s.o Tallinna, Tartusse, Viljandimaale ja Virumaale, asutame kodus põrandaaluse noorterühma ja võtame omavahel ühendust.

Meenub aasta 1951, kui ma 13-aastase jõmpsikana pihtisin oma päevikusse, mida keegi härra Nõges Ameerika Hääles oli pajatanud.

Eestis oli Vene võim ja sügav reaktsiooniaeg. Meie rahva paremad pojad ja tütred olid kas langenud, tapetud, vangis või asumisel või kusagil kaugel üle mere. Isakese Stalini surmani oli jäänud veel kaks aastat ja õhkkond oli masendavast masendavam: linnas ja maal oli likvideeritud eraomand, mitukümmend tuhat eestlast oli küüditatud Venemaa põhja ning järelejäänud olid kes kolhoosis, kes proletaarlased. Vanemad inimesed hoidsid suud kinni, sest valitses üleüldine nuhkimine ja kahtlustamine.

Meie aga, 13–14-aastased koolipoisid, lugesime ja levitasime eestiaegseid raamatuid, kuulasime Ameerika Häält ja olime veendunud, et kohe-kohe saab Eesti jälle vabaks.

Selleks et lugeja mõistaks paremini tolleaegseid koolinoori ja meie noorusaega, peatun mõne sõnaga meie noorusmail. „Kuuse ülikool",[2] kus me õppisime, oli Tartus Karlova ja Ropka linnaosa ainus poistekool. Selle mittetäieliku keskkooli vanemates klassides kõikus poiste vanus neljateistkümnest kuni kaheksateistkümne eluaastani. Need erinevused vanuses olid sõjaaegne pärand – raskused õppetöös ja vahelejäänud kooliaastad. Olime elanud üle sõja ja sõjajärgse viletsuse aja. Igas peres oli keegi sõjas haavatud või langenud, oli vangistatuid ja teadmata kadunuid. Meie klassis ei olnud pooltel poistel kodus isa.

Suhtumine nõukogude võimu oli meil üsna ühene. Igas klassis oli üksikuid pioneere, kuid enamik meist hoidus sellest kõrvale. Meie kodudes oli palju säilinud Eesti Vabariigi aegseid asju, kirjandust ja ajakirju. Kogusime, lugesime ja vahetasime neid omavahel. Eriti hinnatud olid teosed Vabadussõjast ja sõjandusest üldse.

Must Kolmik

Kuuendas klassis tekkis meil uus kollektiivne protestivorm. Kui mõni õppetund või õpetaja meile ei meeldinud, lahkusime tunnist kogu klassiga. Olime täis trotsi ja võitlusvaimu ja andsime seda tunda ka õpetajatele. Minu koolikaaslane Enn Voika mäletab, et ükskord kirjutasime otse õpetajate toa uksele suure sildi: „Täna on üldine popipäev!".

Loomulikult ei saanud kogu klassi karistada ja seetõttu otsiti organisaatoreid. Kui aga leidus pealekaebajaid, sattusid need üksmeelse põlguse alla. Nii juhtuski, et ühel ilusal 1952. aasta kevadpäeval otsustasid kolm koolivenda – mina paari sõbraga – luua „kaevupunnide" karistamiseks salaorganisatsiooni Must Kolmik.

Need koolivennad olid 15-aastane Eino Neerot, 14-aastane Vello Veende ja 13-aastane Jüri Pertmann. Igapäevases koolielus sai meie missiooniks võitlus pealekaebajate ja „kittujatega", tänapäevases kõnepruugis lihtsalt „koputajatega". Ning kui seletamine ja veenmine ei õnnestunud, siis anti nurga taga lihtsalt naha peale. Järgmisel koolitalvel õnnestus meil värvata veel paar poissi, kelle seast mäletan Oivo Püttseppa.

Seitsmeklassilise kooli lõpetasime 1953. aasta kevadel ja läksime kes kuhu. Kuna mul ei olnud majanduslike põhjuste tõttu võimalik keskkooli minna,[3] tegin sama aasta sügisel sisseastumiseksamid Tartu Ehitustehnikumis, kus juba eelmisest aastast õppis ka mu tädipoeg Vello Veende. Hakkasin saama stipendiumi 120 rubla kuus, mis oli esimene sissetulek minu elus ja muutis nii minu arusaamasid elust kui ka seisundit perekonnas.

Niisiis õppisid meie algkooli (s.t praeguses mõttes põhikooli) salaorganisatsiooni liikmed nüüd Tartu Ehitustehnikumis ja Tartu I Keskkoolis.

Kuperjanovlased

Nende vanade sõprade kokkutulekul moodustasimegi 26. märtsil 1954 nende kahe kooli õpilastest uue põrandaaluse organisatsiooni. Kuna meie tollaseks suureks eeskujuks oli

Julius Kuperjanov, sai meie nimeks Kuperjanovlased.

Suvel 1954 pidi minu noorem vend Mati minema kuuks ajaks Vellavere pioneerilaagrisse, aga keeldus seda tegemast. Kuna ema ei saanud temaga hakkama ja tuusik oli emal välja ostetud, tuli minul minna Mati asemel – kuigi ma ei olnud pioneer. Selles laagris sain tuttavaks ja sõpradeks vendade Raididega. Nende ema Niina Raid oli kunstiajaloolane, töötas Tartu Riiklikus Ülikoolis ja elas koos oma kolme pojaga samuti Karlovas, üsna meie lähedal. Värbasin Tõnu Raidi[4] meie organisatsiooni ja tema omakorda koos Eino Neerotiga värbas Kaarel Tuvikese[5].

Kuperjanovlaste tuumikuks said ja jäid Eino Neerot, Jüri Pertmann, Tõnu Raid ja Kaarel Tuvike.

Leidsime kusagilt pööningult suure puitkasti eestiaegsete dokumentidega: seal olid ka omaaegse karskusseltsi programm ja mingi Tartumaa valla volikogu põhikiri. Nende põhjal koostasime oma organisatsiooni programmi ja põhikirja.

Organisatsiooni põhieesmärk oli Eesti Vabariigi taastamine. Selleks tuli värvata uusi liikmeid, koguda relvi, korraldada konspiratsiooni ja salategevuse õppusi, selgitada välja võimalikke liitlasi ja fikseerida ka eesti rahva reeturid ja äraandjad.

Saime kusagilt kätte omaaegse „Riigikaitse õpetuse käsiraamatu", mille abil õppisime topograafiat, varjumist maastikul ja lihtsamaid enesekaitse võtteid. Sooritasime kehalisi katseid ja isegi taktikalisi õppusi maastikul. Koostasime konspiratiivsuse eeskirjad ja pidasime neist kinni. Loomulikult kuulus meie tegevuse hulka ka relvade kogumine ja remont.

Organisatsiooni laiendamist alustasime viisikute põhimõttel. Igaüks meist pidi ette valmistama ja värbama veel kaks isikut, keda

Salaorganisatsiooni Must Kolmik üks kolmest liikmest – Vello Veende.

aga teised ei tohtinud teada. Arvasime oma naiivsuses, et see päästab teised mõne lüli vahelejäämise korral. Kevadeks 1955 oli meil 7 liiget ja 5 liikmekandidaati.

Kui ühest küljest võis tunduda, et eestlaste seas on kadunud vähimgi protest ja vastupanu, ei olnud vastupanu kommunistide võimutsemisele veel lõppenud. Veel räägiti kitsas koduses ringis heast Eesti ajast, ikka veel jätkus panipaikades iseseisvusaja kirjasõna ja säilinud oli ka muid dokumente ning esemeid. Mäletan, et minu tolleaegsete sõprade kodudes olid alles meie esimese presidendi ja vägede ülemjuhataja seinapildid, vanaemal oli pööningule peidetud suur Eesti lipp, onul alles politseist ja Kaitseliidust saadud au- ja tunnusmärgid. Ainuüksi meie omavahelises raamatukogus oli mitukümmend teost Eesti Vabadussõja kohta, mida me ka üsna agaralt lugesime ning levitasime.

Meie organisatsiooni suurimaks meheteoks oli lendlehtede valmistamine ja levitamine Tartu linnas 1955. aasta veebruaris, mõni päev enne Eesti Vabariigi 37. aastapäeva.

Ettevalmistusi alustasime varakult. Hektograafi valmistamise ja selle abil paljundamise õpetuse leidsime vist eestiaegsest noorsooajakirjast Vikerkaar. Liikmemaksudest saadud rahaga ostsime vajalikud vahendid, keetsime valmis vastava segu ja asusime koostama lendlehe teksti, mis valmis ühistööna pikkadel sügisõhtutel minu Kuu tänava kodus. Juhatus kiitis teksti heaks detsembris 1954.

Jaanuari jooksul maalisime tindipliiatsitest saadud lilla tindiga (tinti ostma minna me ei julgenud) trükitähelisi algeksemplare ehk matriitslehti. Trükkimine, s.t tõmmiste tegemine toimus veebruari alguses. Tindiga kirjutasime alusteksti üle ja ühest matriitstekstist sai 20–25 loetavat koopiat. Kõik need tööd tegime apteegist ostetud kummikinnastes, palja käega ei tohtinud puutuda ühtegi paberilehte. Matriitslehti oli 50 ja kui mälu mind ei peta, tuli lendlehti kokku 960, mis oli minu

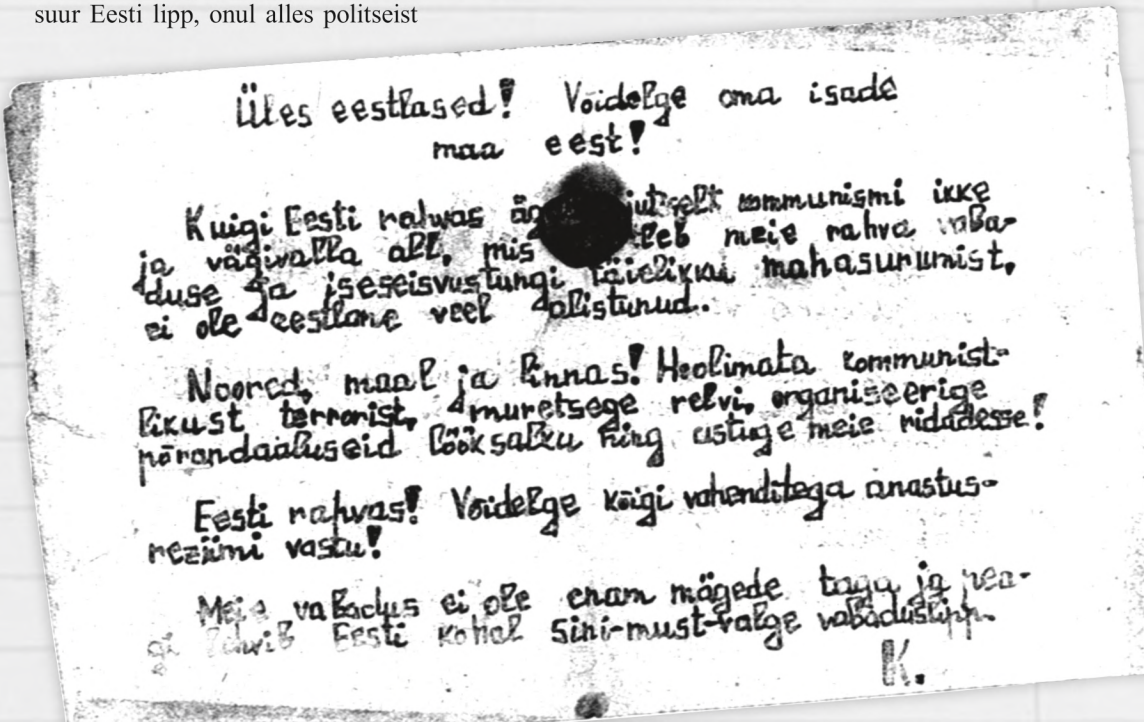

Üles eestlased! Võidelge oma isade maa eest!

Kuigi Eesti rahvas ä[illegible]utsegelt kommunismi ikke ja vägivalla all, mis [illegible]leb meie rahva vabaduse ja iseseisvustungi läiklikkai mahasurumist, ei ole eestlane veel alistunud.

Noored, maal ja linnas! Heolimata kommunistlikust terrorist, muretsege relvi, organiseerige põrandaaluseid lõksaktu hing astuge meie ridadesse!

Eesti rahvas! Võidelge kõigi vahenditega okupatsioonirežiimi vastu!

Meie vabadus ei ole enam mägede taga ja [illegible] Eesti kohal sini-must-valge vabadusliput.

K.

teada üks arvukamaid seesuguseid levitamisi tol ajal.

Hankisime täpse linnaplaani ja jaotasime linna neljaks osaks: igaüks pidi enne levitamist mitu päeva oma piirkonda hästi tundma õppima, tegema kindla tegevusplaani, koostama täpse marsruudi ja vaatama valmis varjumiseks või põgenemiseks sobivad teed ja käigud. Levitamise ajaks valisime viimase pühapäeva enne Eesti Vabariigi aastapäeva, s.t 20. veebruari öö. Eeldasime, et pühapäeval lähevad inimesed varem magama ega longi ringi. Ka külma oli 10–15 kraadi.

Alustasime oma tegevust peale kesköödd. Levitasime kogu põhikoosseisuga, s.o Eino Neerot, Tõnu Raid, Kaarel Tuvike ja Jüri Pertmann: majast majja ja lendlehed kirjakastidesse.

Kõik läks edukalt. Kella poole kaheks öösel olid lendlehed laiali jagatud ja me kohtusime uuesti Karlova linnaosas kokkulepitud kohas. Seejärel läksime koju.

Esmaspäeva, 21. veebruari hommikul leidsid sajad Tartu linna elanikud oma postkastist lendlehe, mis algas sõnadega: „Üles, eestlased! Võidelgem oma isade maa eest!" ja lõppes allkirjaga „Kuperjanovlased".

Järgmistel päevadel kuulasime suure huviga, kuidas inimesed sellest rääkisid. Loomulikult oli see tekst lapselik ja naiivne, kuid meile endile oli see vajalik tõestamaks, et me pole nõus oma riigi anastamisega võõrvõimude poolt. Sundmõtteks oli sealjuures, et kui keegi Eesti vabanemise heaks midagi ei tee, siis peame selleks, kes teevad, olema meie. Teadsime, et me ei ole üksi. Olime näinud organisatsiooni Sini-Must-Valge levitatud lendlehti ja kuulnud punaarmeelaste samba õhkulaskmisest Raadil.

Koolis räägiti meie lendlehtedest suure õhinaga. Järgnenud kuude jooksul pakkusid kaasõpilased meile korduvalt seda lendlehte lugeda. Tegime loomulikult näo, et meid ei huvita sellised asjad. Olime otsustanud, et keegi meist ei jäta enda kätte ühtegi lendlehte, mille nägemine või leidmine meie juurest oleks tõendanud meie seotust levitamisega. Ajaloo jaoks peitsime mõned allesjäänud eksemplarid minu Kuu tänava maja pööningule. Olime arvestanud ka vahelejäämise ja vangiminekuga. Selleks puhuks lõime legendid, mida igaüks rääkima pidi.

Kuna selleks ajaks oli meie hulgas kolme Tartu ja ühe Tallinna kooli õpilasi, leidsime olevat loomuliku, et peame arenema üle-eestiliseks organisatsiooniks. Meie läkituses oli ka järgmine üleskutse:

Noored maal ja linnas! Hoolimata kommunistlikust terrorist, muretsege relvi, organiseerige põrandaaluseid lööksalku ning astuge meie ridadesse!

Kuperjanovlaste tuumiku moodustasid Eino Neerot, Jüri Pertmann, Tõnu Raid (fotol paremal) ja Kaarel Tuvike (alumisel fotol).

Sama esmaspäeva hommikul toimus Riikliku Julgeolekukomitee Tartu osakonnas erakorraline nõupidamine, kus arutati operatiivmeetmeid levitajate avastamiseks ja tabamiseks. Järgnenud päevade jooksul tõid kümned agendid ja komparteilased KGB-sse avastatud ja ära võetud lendlehti. Masinavärk läks tööle.

Eesti Vabariigi Siseministeeriumi eriülesannetega töötajana õnnestus mul 1993. aastal näha Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna aruandeid 1955. aasta kohta, kus kahetsusega mainiti, et nad pole meie organisatsiooni veel avastanud, kuid et meie kohta on avatud toimik nimetusega „Mahajäänu".

Moskvale saadetud aruande sisu oli järgmine:

ANONÜÜMI OTSIMISTOIMIK PSEUDONÜÜMIGA „OTSTALÕI"

Ööl vastu 21. veebruari 1955. a. avastati Tartu linna tänavatel n/v mässulise sisuga lendlehed allkirjaga „Kuperjanovlased" (KUPERJANOV oli üks nn. „vabadussõja kangelasi", kes langes 1918. a. võitluses Nõukogude võimu kukutamiseks Eestis).

Tarvitusele võetud abinõude tulemusena korjati mõne päeva jooksul kokku 138 eksemplari lendlehti, mis olid teostatud käsitsi trükitähtedega eesti keeles ja paljundatud hektograafiliselt 25 originaalilt trükipabe-

ril formaadiga 156 ´ 103 mm.

Kõik 25 originaali on kirjutatud ühe isiku poolt. Lendlehtede valmistamis- ja levitamisviisi põhjal võib oletada, et nende autoriks on keskharidusega natsionalistlikult meelestatud isik.

Otsimise käigus pööratakse erilist tähelepanu vangistusest tagasipöördunud isikutele, kes on väljendanud natsionalistlikke vaateid ning keda jälgitakse kahtlustatuna n/v kuritegudes.

1955. a. märtsi ja aprilli jooksul kõrvu „PK" abinõudega käekirja alal teostati kogu sissetuleva ja väljamineva posti avamist ja lugemist.

KGB voliniku aparaadile Tartu linnas praktilise abi osutamiseks sõitsid korduvalt kohale jälitusjaoskonna ja 2. eriosakonna kaastöölised, 3. erijaoskonna ekspert ning „PK" töötajad.

Koolides lasti õpilastel anda käekirjaproove ja maalida tekste trükitähtedega. Meie jäime tabamata. Julgeolek aga tegutses ja neil õnnestus avastada mitu meietaolist grupeeringut. Edasi lasen taas rääkida julgeolekukomitee operatiivtoimikutel.

Otsingute käigus saadi hulk agentuurisignaale Tartu linnas mitmesuguste illegaalsete nõukogudevastaste, huligaansete ja sportlike noorsoogruppide olemasolu kohta, milliste kontrollimise tulemusena pole saadud andmeid nende osalemise suhtes lendlehtede levitamises.

Avastatud gruppidest profülakteeriti 16 inimesest koosnev illegaalne spordigrupp „Areng". Profülaktika tulemuste ülekontrollimiseks teostati šifreeritud aktsioone ja operatiivjälitust.

On profülakteeritud Tartu II Keskkooli õpilastest koosnev noortegrupp, mis oli koondunud kooli endise õpilase, natsionalistlikult meelestatud Henno Helmuti p. KUIGO (sünd. 1936. a.) ümber. Profülaktika tulemusi kontrolliti üheaegselt agentuuri kaudu ja operatiivjälitusega.

> **Hankisime täpse linnaplaani ja jaotasime linna neljaks osaks: igaüks pidi enne levitamist mitu päeva oma piirkonda hästi tundma õppima.**
>
> — JÜRI PERTMANN —

Paljastatud grupp n/v meelestatud isikuid vangistusest tagasitulnud Lembit MITTi sidemete hulgast on võetud agentuurjälitusse agentuurtoimik nr. 25 „Neispravimõje" põhjal.

Lendlehtede levitajate otsimisele on suunatud kogu Tartu linna KGB voliniku aparaadi kontrollitud agentuur. On teostatud kõigi kõrgemate õppeasutuste üliõpilaste ja Tartu rajooni üldhariduslike ning erikoolide vanemate klasside õpilaste käekirjanäidiste läbivaatus.

Teostatud aktsioonide tulemusena kahtlustatakse praegu lendlehtede levitamises 1950. aastal likvideeritud põrandaaluse n/v organisatsiooni „SKO" („Salajane Kuperjanovlaste Organisatsioon") liikmeid.

RJK poolt Moskvale saadetud aruanne koondnimega „Mahajäänu".

„Profülakteerimine" tähendas asjaosaliste ja nende vanemate totaalset hirmutamist, agendiks värbamist või salajast jälitamist (ja/või) musta nimekirja kandmist, mis omakorda välistas kõrghariduse, välismaa-sõidud ja nõukogulikud olmeboonused.

Sama aruanne räägib ka Nõo alevi keskkoolis 1955. aasta septembris loodud nõukogudevastasest organisatsioonist „Kuperjanovlaste salk", kuhu kuulus kaheksa Nõo kooli õpilast. Villu Kibena ja Evar-Heino Rebane kui selle salga organiseerijad ja aktiivsed tegutsejad arreteeriti ning ENSV Ülemkohus mõistis Kibenale 13 aastat ja Rebasele 7 aastat parandusliku töö laagrit. Rühma ülejäänud kuue liikmega viidi läbi profülaktiline töö.

Nagu näeme, oli meil mõttekaaslasi ja vahest leidis ka meie lendlehtedes väljendatud üleskutse järgijaid. KGB tegevuse tulemusel fikseeriti ja profülakteeriti Tartu linnas mitukümmend noort inimest. Tahaks aga südamest loota, et nii, nagu ei suutnud „võitmatu KGB" avastada meid, ei saanud ta jälile ka mõnele teisele meietaolisele isamaaliselt meelestatud noortegrupeeringule.

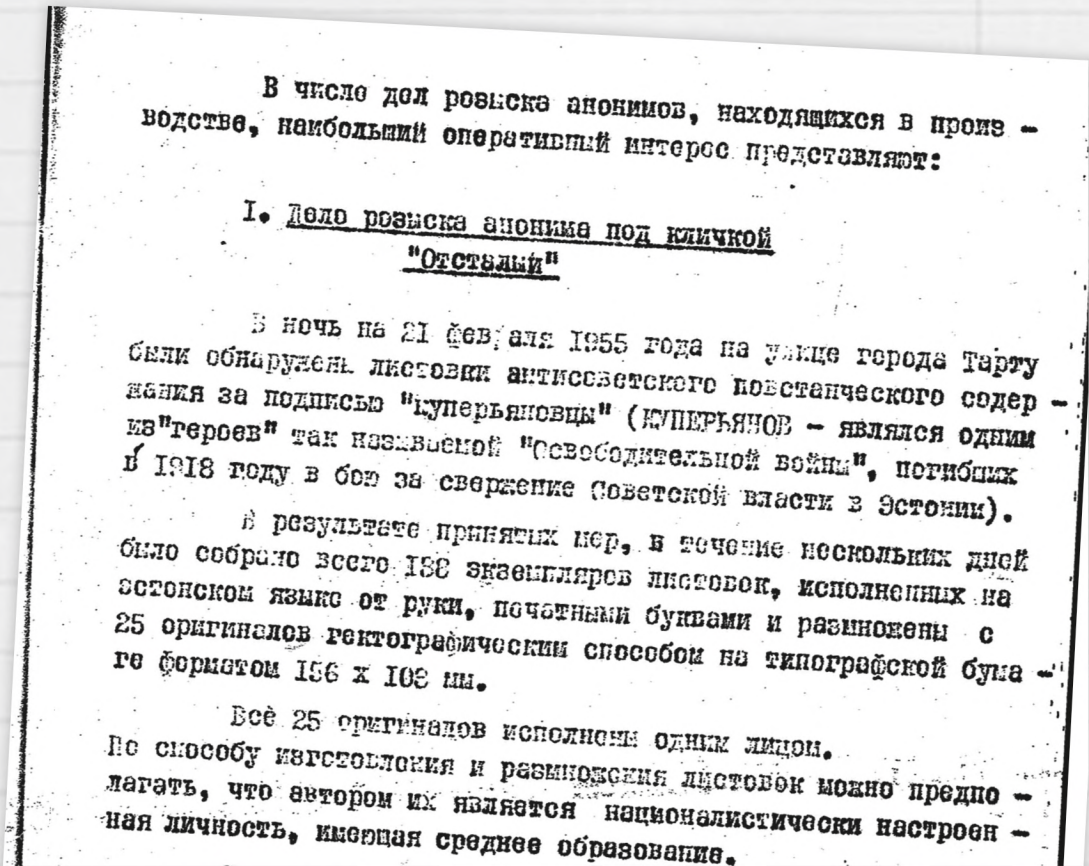

В число дел розыска анонимов, находящихся в производстве, наибольший оперативный интерес представляют:

I. Дело розыска анонима под кличкой "Отставный"

В ночь на 21 февраля 1955 года на улице города Тарту были обнаружены листовки антисоветского повстанческого содержания за подписью "куперьяновцы" (КУПЕРЬЯНОВ - являлся одним из"героев" так называемой "Освободительной войны", погибших в 1918 году в бою за свержение Советской власти в Эстонии).

В результате принятых мер, в течение нескольких дней было собрано всего 188 экземпляров листовок, исполненных на эстонском языке от руки, печатными буквами и размножены с 25 оригиналов ректографическим способом на типографской бумаге форматом 156 х 103 мм.

Всё 25 оригиналов исполнены одним лицом.

По способу изготовления и размножения листовок можно предполагать, что автором их является националистически настроенная личность, имеющая среднее образование.

Olime üks nendest koolinoorte gruppidest ja organisatsioonidest, mis olid tekkinud kõikjal üle Eestimaa kõiksugustes koolides: kõrgkoolides, kutse- ja tehnikakoolides, keskkoolides ja isegi miilitsakoolis. Ainuüksi 1955. aastal levitati Eestis nõukogudevastaseid lendlehti 19 korral ja avastati 21 nõukogudevastast dokumenti. Nõukogude võimu dokumenteeritud kohtutoimikute põhjal anti aastatel 1945–1954 nõukogudevastaste kuritegude eest kohtu alla 82 noorsoo-organisatsiooni 657 liikmega. 47 grupil-organisatsioonil avastati ka relvad, mis kuulusid üsna loomulikult pealesõjaaegse poistepõlvkonna mänguasjade hulka. Jaan Isotamm ütles oma *Korp!* Filiae Patriae konverentsikõnes 29. novembril 2003: „Laias laastus võitles Eesti vabaduse ja iseseisvuse taastamise eest kakskümmend aastakäiku eesti poisse ja tüdrukuid, see on täpselt sama palju kui kestis meie ainus ja õige Eesti Vabariik."

Suur rõõm oli mul lugeda tšekistide täpseid aruandeid, kust ilmneb, et meie peamiselt elanike kirjakastidesse pandud läkitustest jõudis nende kätte ainult 138 tükki. Ka sellest nähtub, et polnud neid koputajaid ja pealekaebajaid ühtigi nii palju kui endised kagebistid ja komparteilased nüüd kinnitavad. Samasuguseks müüdiks on osutunud ka nende kõikvõimsus ja kõiketeadmine. Olen täiesti veendunud, et taolisi organisatsioone oli eri aegadel tunduvalt rohkem kui KGB arhiividest välja võib tugeda. Samuti on kindel, et ka nende avastatud grupeeringutest õnnestus piisavalt hea konspiratsiooni puhul mõningatel pääseda.

Väga sümptomaatiline oli Noorte Partisanide Põrandaaluse Komitee avastamine märtsis 1955. Komitee 24 liikmest ja toetajast-kaasteadjast arreteeriti ainult kaks. Avastamata jäi minu teada vähemalt kaks noorteorganisatsiooni, millest üks oli „Kotkad".

Ka meie olime isegi poolteist aastat hiljem ikka veel avastamata ja kavandasime juba uusi ettevõtmisi.

Operatsioon „Tribüün"

Asusime Kuperjanovlastega järgmisel sügisel välja töötama operatsiooni „Tribüün". Nimelt sunniti kõiki kooliõpilasi kaks korda aastas – mai- ja oktoobripühade ajal – kesklinnas asuva tribüüni eest punaloosungitega läbi marssima ja karjuma „hurraa!" seal toretsevatele kohaliku kompartei funktsionääridele. Meile oli see tegevus vastik ja alandav. Kuna tolleaegne tribüün oli puidust, otsustasime ta bensiiniga üle kallata ja põlema panna.

Selle planeerimiseks kulus palju aega ja arutamist. Praktiliselt olime koos 3–5 päeva nädalas, kogu oma vaba aja. See kõik ligindas meid üksteisele, liitis kokku ja tekitas ainulaadse „meie"-tunde.

Selleks puhuks olid meil valmis proovieksemplarid lendlehtedest. Hilisem kuldsuu Kaarel Tuvike pani ette trükkida vemmalvärsid, mis algasid nii:

Tuli, tuhk ja tukiving,
kommunistil täis on hing.
Tribüün, mis seisis kindlalt seni,
nüüd öösel leegitsema lõi!
Ei, eestlane ei taha näha
neid vihat punaloosungeid,
ei hooli kommunisti kisast,
et elagu see kompartei!

Lisaks lõikasime papist välja trafaretid, mille abil sai õlivärviga kiiresti seinte peale maalida loosungi „VABADUS EI SAA SURRA." – „vabadus" sinise, „ei saa" musta ja „surra" valge värviga.

Meie õnneks või õnnetuseks jäi see efektne operatsioon siiski ära, sest selgus, et vähemalt viis päeva enne demonstratsioone valvasid tribüüni relvastatud sõdurid. Võimalik, et see oli põhjustatud ülestõusust Ungaris. Arutasime isegi sõdurite mahavõtmist, aga neid oli kaks, neil olid automaatrelvad ja nad olid ülimalt valvsad.

Sama aja KGB operatiivtoimikutest aga on lugeda:

Lubamatult kaua on veninud Tartu linnas 1955. a. veebruaris levitatud nõukogudevastaste lendlehtede, kui võeti ära 136 eksemplari lendlehti, autorite otsimine.

Selles kõigile tuntud asjas on teostatud nii Tartu aparaadi kui ka 4. osakonna töötajate poolt suur ja keeruline töö, kuid lõpptulemusi pole siiani saavutatud.

Järgnenud aastatel meie sõpruskonna tegevus soikus. Olime ennast ammendanud ja hakkasime aru saama, et Eestis ei ole enam pinda ega võimalusi aktiivseks võitluseks. Oma osa mängisid siin ka vangist ja asumiselt tagasi tulnud kaasmaalased, keda kohtasime igal sammul ja kes kõik olid meelestatud hoopis teisiti: enamik neist olid seisukohal, et eesti rahval on aeg kosuda ja haavu lakkuda, aru pidada ja jõudu koguda. Praegu tundub, et neil oligi tuline õigus. Olime kaotanud kümneid tuhandeid sõjaväljal ning veel rohkem vanglates ja laagrites. Kui lisame siia nende inimeste perekonnad, kelle omaksed olid vangistatud või välja saadetud, saame sajad tuhanded eestlased.

> **Kuna tolleaegne tribüün oli puidust, otsustasime ta bensiiniga üle kallata ja põlema panna.**
>
> — JÜRI PERTMANN —

Teelahkmel

Oli tõepoolest aeg aru pidada, mida teha ja kuidas edasi elada. Ka meie põrandaalune vennaskond seisis teelahkmel.

Eino Neerot võeti 1956. aasta sügisel Nõukogude armeesse ja teenis oma aega kusagil Udmurtias. Kaarel Tuvike pidi 1956. aasta sügisel Tartu I Keskkoolist lahkuma ja läks Järva-Jaani elektrikuks õppima. Tõnu Raid lõpetas 1958. aastal Tartu I Keskkooli ja läks õppima EPA-sse. Mina olin 1955. aasta kevadel tehnikumist välja arvatud ja töötasin ehitustöölisena Tartu aparaaditehase uue peahoone ehitusel.

Suvel 1957 õnnestus mul koos Tõnu Raidiga panna end kirja juulikuus toimuvatele turismiinstruktorite kursustele. Õppused peeti Viljandi järve ääres ilusas turismibaasis ja päädisid 500-kilomeetrise jalgrattamatkaga Lõuna-Eestis.

Sellel kursusel oli noori üle Eesti ja me olime spordiseltsi „Kalev" ülalpidamisel. Olid ka mõned vanemad üliõpilased Tallinnast, meelde on jäänud praegune tuntud arhitekt Tiit Masso.

Matk kestis kümme päeva ja ööbisime peamiselt telkides. Mina sattusin ühte telki noormehega, kes oli just tulnud Vene sõjaväest ja teeninud Soome – Nõukogude Liidu piiril. Sain temalt üksikasjalist informatsiooni piirikindlustuste ja valvamise kohta. Selgus, et Soome lahest kuni 30–35 km põhjal poole pole praktiliselt võimalik piiri ületada, sest piirivalvetsoon on seal laiem ja kaetud kolme meetri kõrguste rullokastraadist tõketega (nn kaevikutõkked). Maapinna ligiduses aga asuvad risti-rästi paigaldatud juuspeened traadid, mille katkemine käivitab automaatselt hoiatusraketid.

Ka on piirivalvureid seal rohkem ja nad patrullivad kogu aeg. Sealt edasi aga tulevad inimtühjad alad, kus asustus on likvideeritud ja piirikindlustus teistsugune: tavalised okastraataiad ja kahemeheline valvekoeraga patrull iga viie kilomeetri kohta. Selle okastraataia saab tangidega läbi lõigata ning ka patrulliga kohtumise tõenäosus on väike. Maastik on metsane ja üleskuntud riba talvekuudel ei hooldata.

Hankisin omale ka parimad kaardid, mis tollal võimalikud, ja kusagilt olin saanud Saksa sõjaväekompassi. Nüüd oli vaja veel Helsingi linna plaani ja Soome raha.

Sama 1957. aasta sügisel toimus Tartu ülikooli kohvikus soome üliõpilaste kohtumine Tartu tudengitega. Kuna see oli tollal suur ja ennekuulmatu sündmus, pidasime Tõnu Raidiga plaani, kuidas sinna sisse saada. Sisse lasti loomulikult valitud nimekirjade alusel, kuid kuna Tõnu ema töötas ülikoolis, olid meile tuttavad ka tagauksed. Tõnu läks sisse, kui pidu oli täies hoos, ja kuna ta oskas veidi soome keelt, õnnestuski tal soome poistega jutule saada. Kuid ta hakkas silma, ta kutsuti kõrvale ja kui saadi aru, et tal puudub luba, visati ta viisakalt välja.

Kuna üks soomlane oli lubanud talle kinkida Helsingi plaani – see aga oli garderoobis mantli taskus –, läks Tõnu enne ürituse lõppu veel kord sisse ja sai selle soomlasega kokku. Garderoobi ja välisukse vahel pidasid kaks kontrolli Tõnu kinni ja lubasid ta julgeolekusse viia, kuid kuna ümber olid välismaalased, piirduti teistkordse väljaviskamisega. Ent kaardid ja Helsingi linna plaan olid tal juba taskus.

Oktoobri lõpus 1957 kutsuti mind kui kutsealust Tartu sõjakomissariaati arstlikku komisjoni. Seda komisjoni nimetati *schwanz*-paraadiks ja paraad seisnes selles, et kutsealused pidid alasti ja hanereas eriarstide eest läbi marssima, kes siis uurisid silmi ja kõrvu, lasid pead pöörata ja kükki teha. Mind tunnistati kõlblikuks teenima Nõukogude armees ja anti üle kutse kogunemisele 15. novembril

1957 sõjakomissariaadis. Kaasa võtta paar pesu, soojad riided, käterätt, lusikas ja kruus.

Tolleaegsesse vene kroonusse võeti 18-aastaselt, kui kutsealune ei õppinud. 19-aastaselt päästis kutsealust ainult õppimine kõrgkoolis või keskkooli viimases klassis. Mina õppisin töölisnoorte keskkooli kümnendas klassis ja see armeeteenistusest ei päästnud. Vene armees tuli teenida 3–4 aastat olenevalt väeliigist, kuhu sind määrati.

Võtsin vastu otsuse põgeneda Nõukogude Liidust välismaale. Teatasin tööl, et pean minema aega teenima, võtsin lõpparve ja asusin tegema ettevalmistusi piirile minekuks.

Kõik meie salaorganisatsiooni puutuvad paberid, nagu põhikiri, koosolekute protokollid ja päevakäsud, panime suurde tinutatud plekist anumasse ja matsime sõbra puukuuri nurka maha. Kuna olin alates 1950. aastast päevaraamatut pidanud, lisasin sinna viimase sissekandena lause „Alea jacta est" (*liisk on langenud – toim.),* mille oli öelnud Julius Caesar kaks tuhat aastat tagasi Rubico jõge ületades, rebisin päeviku kaaned ära ja toppisin ka päevaraamatu maha maetavasse plekkpurki.

Oma Nõukogude passi ja kõik isiklikud fotod panin teise plekk-karpi ja peitsin Kuu tänava maja pööningule. Teadsin, et kui jään piiril vahele, tuleb kindlasti läbiotsimine ja need võetakse ära. Siis kirjutasin hüvastijätukirjad oma endisele kallimale ja ettelükatud kuupäevadega kirjad emale, mida sõber Tõnu lubas Aegviidu turismibaasist läkitada paarinädalaste vahedega. Kodustele ütlesingi, et sain tööle Aegviidu turismibaasi ja olen paar kuud seal.

Retk Soome piiri poole

6. novembril 1957, oma õe 16. sünnipäeval ostsin Tartu bussijaamast pileti järgmisel õhtul väljuvale Leningradi autobussile. Mul oli kaasas Soome markasid ja maakaardid ning taskus revolver „Nagan". Leningradi jõudsin 8. novembri hommikul. Kuna sõber Tõnu oli Aegviidus ja ma ei saanud talle kirju isiklikult kätte anda, postitasin need pitseeritult Leningradist. Tema pidi need siis adressaatidele kätte toimetama.

Leningradi peapostkontoris olid müügil suured jõupaberist ümbrikud ja sealsamas oli võimalik neid sulatatud kirjalakiga pitseerida. Mingil romantilisel ajendil olin kaasa võtnud Tartu Ülikooli pööningult leitud vanaaegse metallpitsati, millega seda tegin. Selle toimingu eest tuli maksta eritasu ja naljakas oli, et kedagi ei huvitanud, miks ma seda ümbrikut nii pidulikult pitseerin.

Siis otsisin üles Soome vaksali ja sain osta pileti umbes poolele teele Leningradi ja Viiburi vahele. Sealt edasi algas piiritsoon ja pileteid müüdi ainult passis oleva piiritsooni loaga.

Jaama nime ei mäleta, kuid see piirkond kuulus veel Leningradi suvitusrajooni, kus olid põhiliselt väikesed ühepereelamud. Oli hilisõhtu ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäev. Reisirongilt tuli maha vähe inimesi ja needki kadusid kiiresti majade varju. Märkasin inimtühjal perroonil seisvat vedurita kaubarongi ja kuigi mul polnud tollal aimugi James Bondi filmidest, otsustasin bondilikult, et sõidan edasi kaubarongiga. Kuid rong oli kinniste kaubavagunitega ja neil puudusid inimest mahutavad platvormid.

Pugesin rongi alla ja otsisin sellise vaguni, mille põhja all olid ristatud raudtalad. Nende talade ja vaguni põhja vahele jäi umbes 30-35sentimeetrine vahe. Sidusin kaasavõetud varustusega koti endale külge ning pressisin end talade ja põhja vahele – selg ühe ja jalad teise tala peal. Umbes tunni aja pärast haagiti külge vedur ja sõit läks lahti. Vahepeatusi ei olnud ja kella ühe paiku öösel jõudsime Viiburi kaubajaama.

Seisvaid ronge oli palju, aga valvet polnud märgata. See oli suure *prazdnik*'u teine päev ja valvsus oli ilmselgelt vähenenud. Asusin sammuma piki rööpaid põhja suunas. Öö oli külm ja selge, tähed särasid ja Suur Vanker ning Põhjanael oli orientiirideks. Sain juba Viiburi linnast välja, kui tulid mingid valgustatud majad. Kuna mõlemal pool raudteed oli madal võsa, otsustasin minna ringiga läbi võsa sellest valgustatud kohast mööda.

Kuid siis hakkas mu õnn vist lõppema ja kohal, kus väike jalgrada tegi järsu käänaku, jõudsin vastamisi ühe ilmselt töölt tuleva raudteelase vormis ebamäärases eas naisterahvaga. Naine pidas mu kinni ja hakkas pärima, kuhu ma nii hilja lähen. Teades oma kehva vene keele oskust, ei hakanud ma varjamagi, et olen võõras. Ütlesin, et olen Narvast ja lähen oma onu Vasja juurde, kes mind pühadeks külla kutsus. Tädike tahtis veel pärida aga mina ütlesin, et olen väsinud, aeg on hiline ja mul on veel palju maad minna. Jätsime hüvasti ja ma panin minema.

Läksin umbes pool kilomeetrit raudteest eemale, määrisin kingatallad kaasavõetud nuuskpiiritusega ja panin siis jooksujalu tagasi raudteele, kus oli parem ja ohutum kõndida. Maa oli külmanud ja härmas, võsa oli tihe ja ümberringi oli pikk rohi niitmata. Vandusin mõttes oma halba õnne ja seda tädikest, teadmata, et mul tuleb temaga veel hiljem kohtuda kui väga tähtsa tunnistajaga. Hiljem kuulsin, et ta oli tormanud kohe esimese telefoni juurde ja teatanud kahtlasest isikust kolme kohta: KGB-sse, piirivalvesse ja miilitsasse.

Vahepeal sõitsid mööda paar pikka kaubarongi ja mina varjusin pikali kraavi. Kuna need olid veel aururongid ja ülearune aur lasti vastu rööpaid, siis ilmselt hävitas see ka minust jäänud jäljed. Astusin piki raudteed ja mõtlesin omi mõtteid. Proovisin tõrjuda kõike, mis jäi tulevikku. Sisendasin endale, et tähtis on eelkõige tänane päev: varjatult liikuda, päeval varjuda ja puhata, sest teekonna raskemad lõigud on veel ees.

Ikka nii, et elada üks päev korraga.

Imetlesin säravat tähistaevast ja tunnetasin mind ümbritsevat vaikust. Vastu hommikut arvestasin, et olen kõndinud umbes 15 kilomeetrit põhja, ja läksin raudteest vähe eemale. Mul õnnestus leida üks väike mahajäetud heinakuhi, pugesin sinna üleni sisse ja viibisin seal poolunes kogu lühikese novembripäeva. Õhtul, kui hakkas pimenema, sõin ja asusin liikuma. Sellel ööl sõitis must mööda rohkem ronge ja igakordne varjumine võttis mul rohkem lisaaega. Ka raudteega ristuvaid ojasid oli rohkem ning sillakestest ringiga möödumine tekitas lisakadu.

Õnneks oli ojad kaetud jääga ja neist sai kergesti üle. Viiekümnendatel aastatel oli Nõukogude Liidus suurematel raudteesildadel relvastatud valve. Teadsin seda ja pidin olema väga ettevaatlik. Hommiku saabudes otsisin heinakuhjasid, kuid ei leidnud. Siis kogusin raudteeäärsetest kraavidest sinna kukkunud heinasületäied kokku, tassisin need eemale kahe suure põõsa vahelisse lohku, hävitasin kõik võimalikud jäljed ja keerasin end magama. Ka sellel ööl piinasid mind segased unenäod ja nägemused. Mäletan, et ärkasin mitu korda ja ei saanud aru, kas on uni või ilmsiolek. Sõin ära oma viimased toiduvarud ja asusin teele. Minu arvestuste järgi oli vaja liikuda veel paarkümmend kilomeetrit põhja suunas, et siis läände piirile suunduda. Tajusin hirmuga oma viletsat füüsilist seisundit ning mõistsin, et olen liiga vähe söögikraami kaasa võtnud.

Otsustasin sellel ööl vähem kõndida, et jõudu kokku hoida. Koidikul läksin raudteest eemale ja leidsin sobiva lohu. Heinu ei õnnestunudki seekord leida. Lohutasin end mõttega, et sõjas oli sõduritel mitu korda hullem ja sättisin end magama. Külm ja nälg lõpetasid enneaegselt mu magamise. Algasid külmavärinad ja sain aru, et mul on palavik. Olin kaasa võtnud aspiriinitablette, mida nüüd koos vähese lumega alla kugistasin. Täielikku pimedust ära ootamata alustasin liikumist ja mu enesetunne paranes. Igal inimesel on olemas sisemisi reserve, mida ta on võimeline ekstreemsetes oludes kasutama.

Arreteerimine

Umbes neljatunnise liikumise järel jõudsin paralleelrööbastega raudteejaamani, kus seisid kaubarongide vagunid. Mul tekkis idee, et kui mul juba korra rongisõit nii hästi õnnestus, miks mitte veelgi katsetada. Põõsaste ja puude taha varjudes tegin ettevaatlikult ringi ümber valgustatud Gvardeiskaja raudteejaama. Kell oli kaheteistkümne peal öösel ja kedagi ei olnud liikumas näha. Läksin väga ettevaatlikult kahe seisva kaubarongi vahele, et leida endale sobiv vagun. Äkki, endalegi mõistmatult, tundsin mingit teravat ohutunnet. Kükitasin kiiresti vaguniraataste varju ja piilusin kahele poole, rongide alt läbi. Midagi ohtlikku ma ei avastanud ja rahunesin veidi, kuigi seletamatu ohutunne jäi.

> **Pugesin rongi alla ja otsisin sellise vaguni, mille põhja all olid ristatud raudtalad.**
>
> — JÜRI PERTMANN —

Samal ajal asus kolmandal kõrvalteel olev auruvedur manööverdama, et end vagunite külge haakida. Läksin tagasi vagunite rea teise otsa ja otsustasin ära oodata, kuni selgub, milline rong liikuma hakkab. Kuna need viimased vagunid asusid jaamahoonest üsna kaugel, asusin üsna julgelt nende taha minema ja seisin äkki vastamisi relvastatud sõduriga. Tal oli automaat rinnal, ta sihtis selle minu peale ja röögatas: „Stoi, ruki karmane!" Läbi pea käis välguna mõte: Ja ongi kõik. Edasine toimus justkui unes ja

aegluubis. Paarsada pehmet sammu jaamahoone juurde, automaat selga torkimas, siis mingi *spetskomnata* ja trobikond sõjaväelasi, kes kõik midagi karjusid. Jäin seisma peaaegu keset tuba, kõik vaatasid minu peale.

Tegin suu lahti ja ütlesin vene-eesti segakeeles: „Sto vam nada, pistol või?" Silmapilkselt hüppasid nad nagu hästitreenitud lõukoerad mu juurde, nii et igat mu kätt ja jalga hoidis vähemalt üks mees. Hobusenäoga ülemus astus ligi, rebis mu mantlihõlmad lahti ja haaras professionaalse osavusega minu põuest laetud nagaani. Siis kukkus uuesti vene keeles lõugama ja nagaaniga mu nina all vehkima. Ütlesin talle eesti keeles, et ole ettevaatlik, see relv on laetud ja võib lahti minna. Situatsioon oli nagu tummfilmis: ei saanud mina nendest ega nemad minust aru. Edasi tuli kõik nii, nagu vastavad eeskirjad ette nägid: dokumentide küsimine, põhjalik läbiotsimine, kõigi esemete äravõtmine, jõuga sõiduautosse surumine ja sõit piirivalvekordonisse.

> **Seisin äkki vastamisi relvastatud sõduriga. Tal oli automaat rinnal, ta sihtis selle minu peale ja röögatas: „Stoi, ruki karmane!"**
>
> — JÜRI PERTMANN —

Ilmselt oli voodist välja aetud kohaliku garnisoni ülem, kelle kabinetti mind siis pidulikult viidi. Operatiivtöötajad, kes mind tõid, andsid mu ülemusele üle ja tema käskis neil lahkuda ning meid kahekesi jätta. See ei paistnud neile üldsegi meeldivat.

Ülemusel olid kindralipagunid ja ta esimeseks küsimuseks oli, et kas ma tahan juua. Mina olin juba otsustanud, et ma ei mõista vene keelt, ja vastasin, et *neponimaju*. Ülemus naeratas sõbralikult ja ütles, et ta ei usu, et ma vene keelt ei oska. Ilmselt otsustas ta head onu mängida ja asus mind sõbralikult noomima. Kahjuks läks enamik sellest jutust tõepoolest kaduma, sest minu vene keel oligi liiga vilets.

Niipalju ma ta jutust aru sain, et olin sellel aastal juba neljateistkümnes eestlane, kes tema piirkonnas kinni on peetud.

Ka lubas ta mu kohe koju lasta, kui ma kõik ilusasti ära räägin. Minu üllatuseks otsis ta kapist pudeli konjakit, valas klaasid täis ja lükkas ühe minu ette. Tema kurvastuseks raputasin pead. Siis valas ta endale paar klaasi sisse, naeratas veelgi sõbralikumalt ja rääkis midagi sellist, et homme räägid nagunii kõik ära. Kuna meie jutust ei tulnud midagi välja, kutsus ta konvoi ja mind viidi piirivalve hauptvahti puhkama.

Viiburi vanglas, Leningradi „Valges majas", Tallinna Patareis ja ENSV Ülemkohtus

Järgmisel päeval viidi mind Viiburi vanglasse ning KGB uurijatel hakkas pikk ja piinarikas tegevus. Esimesel kahel päeval olid põhiküsimused: „Kes sind piiri ületama saatis?" ja „Kuhu sind saadeti?"

Minul oli pähe õpitud kindel legend, mida kordasin nagu papagoi: Mu nimi on Lembit Mägiste, olen sündinud ja üles kasvanud Eestis Kilingi-Nõmmel. Isa langes punaarmees Velikije Luki all, ema suri eelmisel aastal tuberkuloosi. Kuulasin Ameerika Häälest, et neil on seal palju parem elada ja otsustasingi sinna põgeneda.

Tõlgiks oli meile toodud mingi karjalane, kes oli ka Eestis elanud ja rääkis eesti ja karjala keele segu. Läks nädal aega, uurijal paisusid protokollid ning siis lõi välk sisse. Järjekordsele ülekuulamisele tuli mingi kõrge ülemus ise, väiksemad vennad seisid valvel ja tõlk värises, kui ta teatas mulle parajalt röökides, et olen kogu aja ainult pada ajanud. Eesti KGB oli kõik ära kontrollinud ja sellist isikut ei olevatki Eesti NSV-s olemas. Lõugas ja ropendas, millest ma tollal õnneks midagi aru ei saanud ja ega tõlk seda tõlkinud ka. Siis äkki tegi tõsise näo ja käskis tõlgil mulle öelda, et nüüd saadetakse mind ülekuulamisele Moskvasse ja mind hakatakse seal edasi töötlema. Tõlk ei osanud seda edasi töötlemist tõlkida ja mina ei saanud jälle vene keelest aru.

Siis tuli uurijate ülemus mu nina alla ja ütles viletsas saksa keeles: „Du bist ein Faschist und jetzt vollen Sie mit dir ein Sonderbehaltung machen!" Olin saksa keelt juba algkoolist peale hästi omandanud ja sain silmapilk sellest aru. Jäin seda juttu uskuma ja mõtlesin, et kui nüüd laulma hakkan, siis nad vast ei saada sinna Moskvasse, kus teadagi nalja ei mõisteta. Sest mis see „eritöötlus" ikka muud olla saab kui peksmine ja piinamine. Avalikustasin siis oma isiku, kuid loomulikult mitte meie salaorganisatsiooni.

Edasi taibati Viiburis vist, et minuga peavad siiski kõvemad uurijad tegelema, ja mind saadeti sõiduautos Volga erikonvoiga Leningradi. Seal oli kolm või neli ülekuulamist juhuslike tõlkidega ja siis, kui nad olid tõlgiks toonud ühe Leningradis füüsikat õppiva eesti üliõpilase, kes kõigepealt teatas, et ta toodi tõlkima vastu tema tahtmist ja asus minu kasuks tõlkima, saatsid nad mu jällegi erikonvoiga magamisvagunis Tallinna. Erikonvoid kasutati tolleaegses Nõukogude Liidus ainult väga tähtsate või eriti ohtlike kurjategijate puhul, kuid kahjuks ei tea ma siiani, kumba liiki ma nende arvates kuulusin.

Tallinna saabus reisirong pool kaksteist õhtul, seal oli vastas konvoi koertega ja „Musta rongaga". Poole tunni pärast lamasin Patarei vangla vastuvõtukambri puupõrandal ja asusin endale sisendama, et olen osa sellest vanglast, et mul puuduvad nüüd ja veel palju aastaid rõõmud ja mured, et pean olema ükskõikne, rahulik ja tuim. Arvasin, et ees seisab 25+5 ning minust ja minu arvamustest ei olene palju aastaid mitte midagi.

Järgnesid ülekuulamised Pagaris. Alul oli uurijaks major Ussov, kuid kuna ta eesti keelt ei osanud, vahetati ta kapten Randar Hiire vastu välja. Uurija Hiir oli tulnud KGB-sse peale Stalini surma ega olnud oma jutu järgi hambaid sisse peksnud. Ta oli luuletaja Erni Hiire ja TRÜ raamatukogu direktori (erifondide looja) Aimi Hiire järeltulija.

Randar Hiire arvates oli minu tegu lapselik ja Nõukogude võimule ohutu. Toimik lõpetati tähtaegselt 11. jaanuaril 1958. Selleks viidi mind Patareist Pagarisse ja lubati kogu toimikuga tutvuda. Sellel seisis: „Kriminaalasi nr. 010/58. Salajane." Lugesin seda umbes tund aega ja minuga oli tutvuma tulnud prokurör Bernhard Jakobson isiklikult, kes vahtis mind põlastavalt ja ütles mulle ainult ühe fraasi: „Ah soo, kodanlikul ajal sündinud, tahab kodanlikku korda tagasi."

ENSV Ülemkohtu istung peeti 28. jaanuaril 1958 ja kohtuotsus oli venekeelne, kahel masinakirjalehel. Kuna keeldusin sinna keele tõttu alla kirjutamast, tehti mulle sealsamas kohtumajas eestikeelne käsikirjaline tõlge, mille olen säilitanud läbiotsimistest ja äravõtmistest hoolimata tänase päevani. Juhin lugeja tähelepanu ka sellele, et kuigi meie riigi taasannekteerimisest oli möödunud juba kaksteist aastat, olime juriidilises mõttes nagu Venemaa osa, sest kohut Eestimaa elanike üle peeti Vene NFSV Kriminaalkoodeksi järgi.

* * *

Ma olin sellel momendil neile peaaegu tänulik: ainult kuus ja ei mingit 25+5-t.

Nii arreteeriti mind 11. novembril 1957 Soome piiril ja edasi kulges mu elukene kuus aastat Mordva metsaülikoolis. Kõik läks, nagu oli ette nähtud: kuus aastat istusin ära „kellast kellani". Muljeid ahmisin ja salvestasin mällu analoogselt Solženitsõniga – kuus aastat, kuus laagrit ja (koos tapivanglatega) 12 vanglat.

Järgneb

Salajane. (Tõlge vene keelest)

Kriminaalasi nr. 010/58. a

Otsus.
Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi nimel
ENSV Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegium koosseisus:
eesistuja Afanasjev, kaasistujad Loit ja Maasing, sekretäri Räämets juuresolekul, prokuröri Jakobsoni ja advokaadi Glikmani osavõtul, arutas 28. jaanuaril 1958. a. kinnisel kohtuistungil Tallinna linnas ja vaatas läbi kriminaalasja

PERTMANN, JÜRI EDUARDI p. sündinud 13. juulil 1938. a. Tartu linnas, eestlane, NSVL kodanik, parteitu, vallaline, elukoht Tartus; Kuu tn. 11-6
süüdistuses kuriteos, mis ettenähtud VNFSV KrK §§ 19-58-1 «a», 58-10 lg. I ja 182 lg. I.

Kohtuliku uurimusega – tuvastas:
Pertmann, elades Tartu linnas, olles vaenulikult meelestatud Nõukogude tegelikkuse vastu, ei tahtnud teenida Nõukogude Armees, 1957. a. kavatses põgeneda välismaale. Kuritegeliku kavatsuse teostamiseks Pertmann muretses endale kompassi, teejuhi Soome kaartidega ja muud varustust ning 7. novembril 1957. a., olles relvastatud revolvriga süsteemi „Nagaan", millist ta ebaseaduslikult hoidis enda juures 1955. a. alates; sõitis välja Leningradi, kust edasi suundus NSVL-i ja Soome piiri äärde.
11. novembril 1957. a. Pertmann oli kinnipeetud piirivalvetsoonis Gvardeiskaja jaama läheduses Karjala kitsuses ja arreteeritud. Kinnipidamisel Pertmannilt oli ära võetud relv ja muu varustus. Enne väljasõitu 7. novembril 1957. a. Tartust Pertmann kirjutas kirja, millise postitas Leningradist oma tuttavale Tartu linna. Selles kirjas Pertmann väljendas lootust kodanliku korra kehtestamises Nõukogude Eestis.[6] Pikema aja kestel Pertmann hoidis oma kodus kaht nõukogudevastase sisuga köidet „Eesti rahva kannatuste aasta", millist andis vaatlemiseks ja lugemiseks oma tuttavatele. Pertmann temale esitatud süüdistuses tunnistas end süüdi, kuid seletas, et riigipiiri kavatses ta ületada ilma kontrrevolutsioonilise sihita. Kontrrevolutsioonilise sihi olemasolu Pertmannil on kindlaks tehtud tunnistaja Raidi seletustega, kes kinnitas Pertmanni nõukogudevastast meelestust, samuti on see tõendatud nõukogudevastaste arvamuste avaldamisega kirjas, millise ta saatis Leningradi linnast, ja ka äravõetud nõukogudevastase kirjandusega.
Oma tegudega Pertmann sooritas kuriteo, mis ettenähtud VNFSV KrK §§ 19-58-1 «a», 58-10 lg. I ja 182 lg. I järgi. Võttes arvesse toimepandud kuriteo suurust ja seda, et Pertmann kahjatseb oma tegu, ta vanust, esmalt karistatavust – kohus leiab võimaliku olevat karistusmäära valimisel kohaldada VNFSV KrK § 51-e.
Lähtudes ülaltoodust ja käsitades VNFSV KrPK §§ 319 ja 320

Otsustas:
Pertmann, Jüri Eduardi p. VNFSV KrK § 19-58-1 «a» põhjal **karistada 6 (kuue) aastase vabaduse kaotusega paranduslike tööde laagris** ilma õiguste kaotuseta ja varanduse konfiskeerimiseta, VNFSV KrK § 58-10 lg. I järgi teda karistada 5 (viie) aastase vabaduse kaotusega ilma õiguste kaotuseta ja KrK § 182 lg. I järgi 3 (kolme) aastase vabaduse kaotusega ilma õiguste kaotuseta.
Lõplikuks karistusmääraks Pertmannile vastavalt VNFSV KRk § 49 valida VNFSV KrK § 19-59-1 «a» järgi vabaduse kaotust paranduslike tööde laagris tähtajaga 6 (kuus) aastat, ilma õiguste kaotuseta ja varanduse konfiskeerimiseta.
Asitõendid antud asjas – relv, võtta arvele, äravõetud kompass, taskulamp, nuuskpiiritus ja muud esemed hävitada, nõukogudevastane kirjandus hävitada, äravõetud kirjad jätta asja juurde. Sisse nõuda Pertmannilt riigi kasuks kohtukulu 532 rubla ja 10 kopikat. Karistuse kandmise aega Pertmannile otsuse järgi arvata 11. novembrist 1957. a. Otsus on lõplik ja edasikaebamisele ei kuulu.

Jaak Jõekallas
staaride säras

FOTO: MEELI LAIDVEE

2012. aastal ilmunud raamat „Unustamatu Miliza Korjus" esitleb nii sõnas kui ka pildis legendaarse lauljanna elu ja loomingu käiku. See, kui nii öelda, on umbes veerand Jaak Jõekallase (vägi)tegudest. Ta on rahvusooper Estonia ajalugu käsitleva albumraamatu „Estoonlased maskiga ja maskita" (2017) üks autoritest. Samuti on ta eelmise aasta novembris ilmunud mahuka albumraamatu „Kinostalgia" autor.

MARVI TAGGO

Jaak Jõekallas on rahvusooper Estonia artist, kes teatrisse tulnud, seal pikki aastaid töötanud ja sinna ka jäänud. Selle aasta jaanuaris nägi rahvusooperi laval rambivalgust Jaagu lavastatud etendus „Operetikuningas Imre Kàlmàn". See on Jaagu esimene „pääsuke", teatas direktor Aivar Mäe rahvusooper Estonia teatri sünnipäeva tähistaval pidulikul vastuvõtul. Ega Jaak oma plaanidest enne ei rääkinud, kui käskkiri seinale ilmus. Kes talle selle kärbse kõrva taha pani? See oligi Aivar Mäe, kes andis valida, kas lavastada kontsert-etendus Lehàri või Kàlmàni operetiviisidest. Ja Jaak valis Imre Kàlmàni.

Jaak on mees-meie-hulgast, tundlik natuur, lavastaja„nahk" veel parkimata. Julgus kolleegidega tööle hakata on pool võitu. „Operetikuningas Imre Kàlmàn" täissaalidega edukalt teatri repertuaaris.

„Mul on olnud jah see õnn, et olen saanud näha teatrit mõlema poole pealt – artistina lavalt ja lavastajana saalist," räägib Jaak. „Mõlemad kogemused on hindamatud. Olen siiralt tänulik, et mind usaldati ning anti võimalus seada lavale etendus läbi enda nägemuse. Kõik need inimesed, kes selles kaasa teevad ning kes selle valmimisele kaasa aitasid, avanesid minu jaoks nagu täiesti uue külje pealt. Sa näed, kuidas sinu mõtted saavad reaalsuseks tänu kõigi nende imeliste inimeste jõupingutusele ning minu siiras ja sügav kummardus kõigile neile!

Mis puutub lavastamisse, siis mulle tundub, et selles küsimuses sõna võtta oleks minu poolt ehk veidi kohatu, kuna mul pole sellealast eriharidust – kõik, mis ma tean, on omandatud ja kõrva taha pandud teatris oldud aastate jooksul. Leian küll aga seda, et kindlasti peab olema lavastajal oma nägemus lavale seatavast, ent samas võiks ta olla avatud ka kõigile headele nõuannetele, sest etendus on siiski paljude energiate ühine koostöö."

Helgi Sallo, üks lavastuse peategelastest ütleb, et Jaak on oma tegemistes täpne. Ja see on väga oluline. Helgi Sallo on teatris lavastaja abi-näitejuht. Tema juba teab, kuidas need asjad käivad. Teater on keeruline paik. *See* on sinu hetk ja sa pead selle ära tabama. „Kui ma omal ajal teatrisse tulin, poleks ma ka oma kõige julgemas unistuses võinud arvata, et mul tekib kunagi võimalus tuua lavale etendus

Norman Salumäe (Perchik), Mait Malmsten (Tevje) ja Jaak Jõekallas (Mendel) J.Bocki muusikalis „Viiulda- ja katusel". 2016

koos Helgi Sallo ja Hans Miilbergiga peaosades," räägib Jaak. „Minu austus nende artistide vastu on olnud nii suur, et see sai peaaegu omamoodi takistuseks kehtestada end „tähtsa" lavastajana. Õnneks on Helgi ja Hans nii südamlikud ja soojad inimesed ning nõnda tundlikud lavaartistid, et minu kõhklused ja kartused kustutati juba eos. Nad ulatasid mulle oma abikäe ning koos nende ja kõigi teiste artistide ja etendust ettevalmistavate töötajatega saime valmis lavastuse, mis ma loodan, pakub publikule veel pikka aega meeldivat äratundmisrõõmu."

Teater on keeruline paik. Kes teatris töötab, peab teatrit armastama, ütles kogenud lavastaja Arne Mikk. Ta on ka ise Estonia teatris mitut ametit pidanud ja teab, millised on need inimesed. „Teatris ei tööta keegi raha pärast. Siis oleksid seal kõik kohad vabad," kordab Arne Mikk oma tuntud ütlemist. Fanatism käivitub ning õiges teatriinimeses see ei rauge...

Nagu Olümposele

Kui Jaak Jõekallas teatrisse võeti, oleks ta enda sõnul nagu sattunud jumalate juurde Olümposele. „Mul oli nooruses ilus hääl (nagu ilmselt paljudel lastel), aga just häälemurde ajale sattus minu ääretu vaimustumine Miliza Korjusest ning tema plaatide järgi kõrgete nootide järele proovimise nahka mu hääl läkski. Midagi jäi aga siiski ka alles ning

> **Südamelähedasemaks rolliks on ilmselt ikka Freddy muusikalis „Minu veetlev leedi".**

kui ma 1990. aasta jaanuaris Estonia teatri ooperikoori katsetele läksin, leiti, et olen sobilik täitma tühja kohta tenorirühma ridades. Ma olin õnnest nagu purjus … liiga suur oli minu aukartus selle maja ning seal töötavate isiksuste ees. Leping teatriga andis mulle kordumatu võimaluse astuda nendega ühtedele lavalaudadele ning

Janne Ševtšenko (Eliza) ja Jaak Jõekallas (Freddy) F. Loewe muusikalis „Minu veetlev leedi". 2008

FOTOD: ERAKOGU

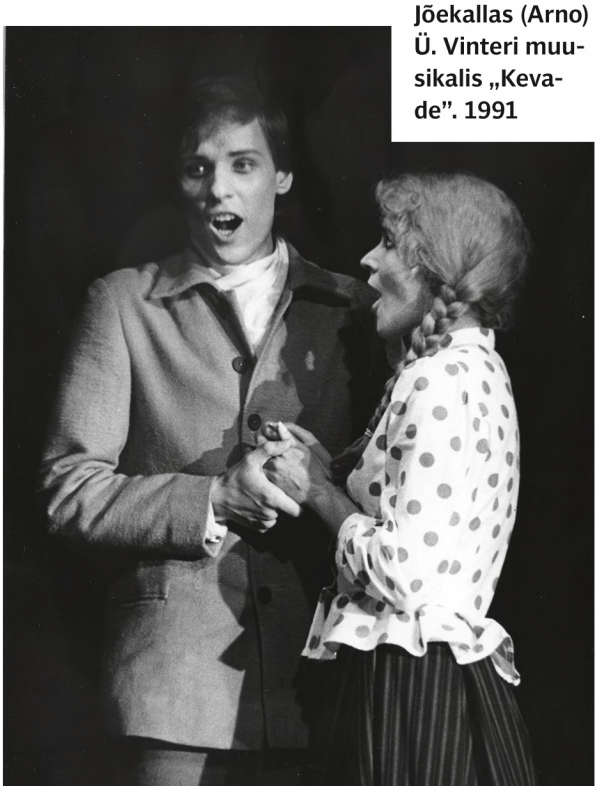

Airi Udras (Teele) ja Jaak Jõekallas (Arno) Ü. Vinteri muusikalis „Kevade". 1991

saada osa igapäevasest teatriimest. Ma olin neid artiste ju telesaadetes ja portreefilmides enne näinud. Aga Eri Klas, Margarita Voites, Anu Kaal, Helgi Sallo, Sulev Nõmmik jt ütlevad mulle tere, elusuuruses Tiit Härm tuleb trepist alla. See oli ju unistuste tipp! Elasin teatrimaailma sellise kire ja vaimustusega sisse, et minust läks pehmelt öeldes mööda kogu meie väikese Eesti ärkamisaegne möll 1990-ndatel aastatel. Teater oli minu jaoks alati esiplaanil, vaieldamatu ja vankumatu verstapostina."

Kui Sulev Nõmmik, kelle emakeeleks oli huumor, noort kooriartisti esimest korda nägi, oli ta naljast kaugel, pigem lausa sõnatu: mõtelda vaid, kui eetiline noor artist! Ja esimesel võimalusel katsetas teda – pani Jaak Jõekallase oma lavastusse, muusikali

„Kevade", Arno Talit mängima. Pärast hakkasid kolleegid Jaaku teatris Arnoks kutsuma. Tähendab – läks korda.

Tänaseks on Jaak teinud rolle paljudes lavastustes rahvusooperi laval, aga ka Vanemuises, Von Krahli Teatris ja Smithbridge Productioni muusikaliprojektides linnahallis. Südamelähedasemaks rolliks on ilmselt ikka Freddy muusikalis „Minu veetlev leedi". Üks viimastest rollidest on Georg Malviuse „West Side Story" loos, mida kommenteerides ütles Estonia kauaaegne solist Liidia Panova-Järvi: „No vaata siis, kui vahvalt Jaak etenduses vana meest mängib, ise veel nii noor!"

Kui lavastaja Ago-Endrik Kerge oma lavastusse „Minu veetlev leedi" Freddy osatäitjat otsis, soovitas endine Estonia esitenor Kalju Karask Jaaku proovida: „Jaak on selle rolli peale igatpidi sobiv," öelnud Karask. „Ta teeb seda Freddyt siiamaani väga kenasti," kinnitas Kerge, kes ise muidu lihtsalt sõnu ei loobi ega kiida ka. Ütlesin Kergele, et Jaagul on teisigi ahvatlusi. Jaak lavastab, tal on ilmunud kino-ja teatrialaseid raamatud. Ka raadiotöö on ta elu oluline osa. Kuidas ta seda kõike jõuab? Nii võib ju poolhulluks minna!? „Tal pole enam minna! On juba täishull," ütleb Ago-Endrik Kerge talle omase tunnustava huumoriga.

Jaagul on kodus palju raamatuid. „Mulle on alati meeldinud lugeda Gerald Durrelli raamatuid. Tema lõputu optimism ja huumorimeel on lihtsalt ületamatud. Hea raamat on üldse võrratu kaaslane. Hiljuti lõpetasin raamatu Inglise kuningas Edward VIII-st, kes loobus troonist oma elu armastuse Wallis Simpsoni kasuks. Kui ilus ja puhas armastuslugu, mis mattus labaste inimlike ja poliitiliste intriigide möllu. Mind on alati huvitanud ka Venemaa valitsejate Romanovite dünastia lood ning mul on palju sellealast kirjandust. Väga hea lugemismaterjal on muuseas Felix Jussupovi mälestused ning äärmiselt

Helgi Sallo ja Jaak Jõekallas (Baby John) L. Bernsteini muusikalis „West Side Story". 1993

tugeva elamuse sain ma vürst Sergei Volkonski mälestusteraamatust. Milline kirjakeel ja sõnaseadmine ning milline aeg!" ütleb ta.

> **Jaak on mees-meie-hulgast, tundlik natuur, lavastaja „nahk" veel parkimata.**
>
> — AIVAR MÄE —

Jaak oli juba lapsepõlvest saati üle mõistuse tundlik laps, suur loomasõber ega lubanud kärbestki puudutada. Kui tüütu porilane sisse lendas ja teda kärbsepiitsaga lahmides tabada püüti, porises Jaak kõvahäälselt: jälle tapavad kärbseid! Jaagu korras majapidamises ei puudu miski, on koerad, kassid, papagoid ja kilpkonn. Kui kilpkonn, papagoid ja kassid on tubased, siis koerad tahavad jalutamist.

„Mulle on alati meeldinud ning meeldib jätkuvalt meie maailma mitmekesine loodus ja loomariik, olgu siis elus või juba ammu välja surnud," räägib Jaak. „Kooli ajal oli minu suurimaks sooviks saada paleontoloogiks, kes käib väljakaevamistel ning avab uksi ammusulgunud aegadesse. Kuna ma joonistasin päris hästi, siis olid kõik minu vihikud ja märkmed loomi ja dinosauruseid täis sirgeldatud. Klassiõed kutsusid mind omavahel „Loomahaigeks" ja „Dinosauruseks". Joonistamiskirg viis mind omakorda sisseastumiskatsetele kunstiinstituuti, ent segastel asjaoludel jäi üks töö esitamata ning jäin nimekirjast välja. Edaspidi olen tegelenud joonistamise-maalimisega küll vaid peamiselt oma lõbuks. Miskipärast ilmselt parema puudusel asusin õppima hoopiski Tallinna Pedagoogilisse Instituuti bibliograafia erialale, kuna minu suureks kireks olid kõige muu kõrval ka raamatud. Töötasin mõne unustamatult hea aasta ka Teaduste Akadeemia raamatukogus ning sellele kõigele järgnes ootamatu kannapööre muusika poole, õpingud G. Otsa nim. Muusikakoolis ning tööleminek Estonia teatrisse …"

Igaühel oma lugu

Noorest peale on Jaak olnud suure kogumiskirega. Lisaks kõigele, mis puudutas loomi, oli ta ka suur kinosõber. „Mündi tänaval Tallinna vanalinnas oli minu lemmikpaik – antikvariaat, kust sai tutvuse kaudu n-ö „leti alt" osta igasugu vanu filmiajakirju ja filminäitlejate postkaarte. Sinna ma raiskasin omal ajal palju raha," meenutab Jaak muigega suul. Lisaks on ta ka kirglik autogrammikütt. Autogrammide kilogramme on Jaagul iidsetest aegadest, kastide kaupa, virnade viisi, meilt ja mujalt,

Jaak Jõekallas (Achilleus) J. Offenbachi operetis „Ilus Helena". 1999

FOTOD: ERAKOGU

igast maailma servast. See ongi ta (auto)portree oluline osa. Ja on täiesti loomulik, et Jaagu taoline fanaatik on staaride piltide keskel, neid imetledes, nagu omas kodus. Kodus sai ta aga ema käest „võtta", et miks poiss selle kõige peale nii palju raha raiskab. Raiskab? Mis küsimus see ka on. Ja kui Jaak-poiss tahtnud midagi head hamba alla pista, öelnud ema, et eitea-kust ma raha võtan: „Söö nüüd oma pilte!" See oli nagu hane selga vesi, jooksis nurga taga mööda külgi maha. Jaak loeb raha, mida tal pole ja on õnnelik „Aga piltidel on oma energia ja lugu, mis on peamine," lausub Jaak.

Sellepärast pole Jaak jätnud kedagi niisama rahule. „Sain teatriliidust kontakte ning hakkasin teatriveterane oma „autogrammisoovidega" pommitama. Kust ma selle julguse tookord võtsin, ma ei tea. Nüüd ma enam ilmselt nii söakas ei oleks. Aga noorel inimesel on rohkem pealehakkamist. Igatahes olid meie teatrilegendid väga meelitatud, et üks noormees neist huvitub ning paljud saatsid oma pildid ning paljud kutsusid ka külla. Need olid unustamatud kohtumised. Ja millised isiksused: Inge Põder, Veera Nelus, Georg Taleš, Olga Lund, Veera Leever, Hilda Malling-Koit, Herta Elviste, Lia Laats, Velda Otsus, Salme Reek, Sophie Sooäär jne.

Kõige ilusama pühenduse kirjutas omaaegne näitleja Evi Rauer, kellel kodus külas käisin. Rauer otsis välja pildi ja tegi siis pool tundi suitsu, pastakas teises käes, et mõelda kõige olulisemat, mida kirjutada. Ja kirjutas: „Kulla Jaak! Julgust, edu, õnne ja tervist!! Näitleja on kullasoone otsija inimeses." See on ikka väga imeline mõttetera!"

Aga on ka teisi arvamisi. Tookord, kui Jaak oma autogrammide kilodest Astrid Lepale rääkis ja fotot küsis, ütles endine telerežissöör talle omaselt tsipa irooniaga: „Kulla noormees, see kõik on ju väga kena, aga milleks mina? Kas poleks aeg minna üle kvantiteedilt kvaliteedile." Jaak kergitas kulme, aga ei taandunud. „Aga nüüd olen hakanud tasahilju oma kogu siiski selekteerima, et mida võtta, mida jätta." Vahel tulebki majapidamises inventuuri teha.

> **Mündi tänaval Tallinna vanalinnas oli minu lemmikpaik – antikvariaat, kust sai tutvuse kaudu n-ö „leti alt" osta igasugu vanu filmiajakirju ja filminäitlejate postkaarte.**
>
> — JAAK JÕEKALLAS —

Estonia teatri legendaarne tenor Aleksander Püvi pidas Jaaguga maha pikki vestlusi teatri koridorides ning iga kord lubas, et kohe-kohe toob ka oma autogrammiga foto. Aga … saamata see jäigi, sest Vikatimees jõudis Püvi endaga enne kaasa võtta. „Sama kurb stsenaarium oli näiteks ka Arvo Laidi ja Peeter Liljega. Ma töötasin nendega ju päevast päeva koos ega osanud arvatagi, et nende elutee nii lühikeseks jääb," tõdeb Jaak tagantjärele.

Kuigi Jaaku on vallutanud filmistaarid, on ta jätkuvalt põnevusega huvitatud kuulma lugusid ka meie oma lavaisiksuste kohta: kuidas ilus operetisubrett Mari Kamp tantsis laua peal; kuidas noobel Endel Pärn steppis rohkem lavalaes kui -laudadel; kuidas Paul Pinna lehekülgede kaupa etenduse käigus improviseeris, mitte autori, vaid oma teksti, partnereid segadusse ajades; kui ilus oli kooriartist Maie lauluhääl. Kolleegide silmis on see üks ta loomulik osa. Jaak on fanaatik! Mida iganes, aga igas jutus on tera ja head huumorit. Jaagul on silma ning oskust ka oma kolleege parodeerida.

„Teatris on tähtsad kõik – kõik sünnib ühises hingamises ja mõtlemises," leiab Jaak. „Loomulikult on ikka aeg-ajalt neid, kes arvavad, et nemad on teatris kõige algus ja lõpp ning võtavad endile suure kohustuse leida, et kõik keerleb nende ümber, aga ka see on osa sellest kirevast masinavärgist, mis meid endaga kaasa haarab. Kõik me oleme inimesed oma väikeste vigade, krutskite ja rõõmudega ning mida mitmepalgelisem on teatripalett, mida rohkem on selles värve ja isiksusi, seda nauditavam on teater ise. Mulle kahjuks küll tundub, et tänapäeva teater on muutunud kuidagi liiga reaalseks – midagi on nagu puudu. Kõik on hästi professionaalne ja sellega seoses nagu veidi … kuiv. Ilmselt on need praeguse aja värvid, mis annavad tooni terves maailmas ning muudavad märkamatult ka

Valik kuulsuste fotosid isiklike autogrammidega Jaak Jõekalda kogust – Miliza Korjus, Marlene Dietrich, Zarah Leander, Ljubov Orlova, Greta Garbo jpt

FOTOD : ERAKOGU

meid endid. Võib-olla on see tingitud ka ehk sellest, et avatud maailm annab võimaluse kõigele avarama pilguga vaadata ning paratamatult tekib tunne, et kõik on juba millalgi olnud ning võrdlusmoment tapab juba eos nii paljudki tärkavad emotsioonid. Vanema aja teatritegemistes oli midagi teistmoodi, olid teised ajad ja inimesed … Tänapäev on liiga alasti ja ilmne – terve maailm on sinu taskus, kõik on kättesaadav ja võimalik ning seega pole peaaegu miski enam huvitav. Inimesed on muutunud sõltlasteks oma nutitelefonidest ning iga kiretu telefoninäppimisega kaugeneme päev-päevalt millestki meile väga olulisest … aga sellest, mida me kord kaotanud oleme, saame kunagi ehk küll aru ning lootkem, et selleks pole siis juba liiga hilja …"

Väärikad staarilood väärivad omaette peatükke

„Kino on olnud läbi aegade minu lemmik ning siiamaani pole olnud küll ühtegi märki sellest, et see kuidagi raugeks," tõdeb Jaak. "Miskipärast meeldivad mulle rohkem vanema aja filmitähed, kuna neis on rohkem seda tabamatut isiksuse fluidumit, mis mind väga paelub. Rudolph Valentino, Pola Negri, Marta Eggerth, Adolf Wohlbrück, Paula Wessely jpt. Lõputult lummav on Greta Garbo oma tummfilmi perioodi linateostes! Need oli ka ajad, kus oli rohkem värve ja kõik tundus kuidagi ehedam ja tõepärasem, unustamata siiski ka teatavat salapära. Aga see ei tähenda, et mul poleks lemmikuid tänapäeva staaride seas: Meryl Streep, Glenn Close, Judi Dench, Nicole Kidman, Gerard Butler, Ben Affleck jpt. Minu lapsepõlve vaieldamatu lemmik oli vene-nõukogude filmistaar Ljubov Orlova ja eriti tema film „Tsirkus" (1936). Sealt on pärit ka minu vaimustus Isaak Dunajevski muusika vastu. Sellele järgnes „Helisev muusika" (1965) Julie Andrewsiga peaosas, mida ma käisin Kosmose kinos oma tosin korda vaatamas."

Nüüdseks on parimad palad Jaagu staarilembusest paksude kaante vahele pandud. „Kinostalgia" register on pikk, põhjalik ja mahukas, peaaegu nagu magistritöö. Vaikselt lehitsedes näed saksa, itaalia, prantsuse, ameerika, inglise ja teiste maade staaride unikaalseid fotosid ning loed nende kuulsusrikkast elust, afääridest ja skandaalidest, kust ei puudu ka paras annus eneseimetlust. Suure ande juurde kuuluv suur süda ning vanaduspäevade kaaslane – üksindus. Kuidas üks staar hakkab kukkuma ja on sunnitud valetama ka iseendale. Kui värvid kinopaletil tuhmuvad, ei räägi sellest ainult ekraan ja kaamerad, vaid ka publik. Kõike seda lugedes tekib iseendast küsimus: kust see tee kuulsate ja kummaliste juurde alguse on saanud?

Jaak oli siis 13-aastane, kui sattus lappama oma lapsepõlvesõprade kodus 1930-ndate aastate naiste- ja kodude kuukirja Maret. See pakkus peale perenaisele mõeldud näpunäidete ja naiste moodide ka sinistes-pruunides-rohelistes toonides tollaste kuulsate kinonäitlejate pilte: Greta Garbo, Marlene Dietrich, Robert Taylor. Ja äkki nende tähtede kõrval heledapäine kaunis naine. Pildi all kauni daami nimi – Miliza Korjus.

1984. aastal õnnestus Jaagul Miliza Korjust näha kinos Oktoober, kus näidati filmi „Suur valss" Miliza Korjusega peaosas. Meenutades löövad Jaagu silmad salapäraselt särama: „Tuled kustusid … Ma ei jõudnud ära oodata. Ühe hetke jooksul pidasin Miliza Korjuseks isegi Luise Rainerit – filmi teist naispeaosalist. Aga siis ta tuli …, läbi pragiseva vana

filmilindi 45 aastat hiljem. Ning see oli erakordse ja kordumatu isiksuse sarm, mis lummas iga kinosaalis istuva vaataja."

2012. aastal ilmus albumraamat „Unustamatu Miliza Korjus", mis on Jaak Jõekallase sügav kummardus legendaarsele lauljannale. Ja see on ka Jaagu (võidu) raja algus. Ilus algus. Seda lugenud, ütles Ita Ever: „No tõesti, see raamat on täis huvitavat informatsiooni, suurepärasid pilte …" Ja lisas: „Ma pean Jaagule helistama ja teda selle eest tänama." Miliza Korjuse tütar Melissa Wells, kes oli aastatel 1998–2001 USA suursaadik Eestis, vaimustus sellest nõnda, et laskis selle tõlkida inglise keelde, et see ka New Yorgis lähiajal välja anda.

Jaak Jõekallase „Kinostalgia" sadadelt lehekülgedelt vaatavad vastu superkvaliteet-fotodel glamuursed ekraanisuurused. Paneb ahhetama ja ohhetama. Nii igav ja kullakarvaline see staarielu aga ka ei ole. Näitlejate lood ja laulud pole ainult lilled ja liblikad. Okkaid on ikka ka. Kui mohäär ja boad on seljast

> **Miskipärast meeldivad mulle rohkem vanema aja filmitähed, kuna neis on rohkem seda tabamatut isiksuse fluidumit.**
>
> — JAAK JÕEKALLAS —

heidetud, on maandumisi ja hädamaandumisi operatsioonilauale.

Vene nõukogude filmistaar Ludmilla Gurtšenko ahvatleva naeratusega avapildil, toob meelde filmi „Karnevaliöö" ning näitlejanna niitpeene talje ja hääle. Kes oli Gurtšenko päriselt, ka sellest räägib raamat „Kinostalgia": kuus abielu, meeletud operatsioonid. Kutsuti KGB-sse, millest näitlejanna keeldus ja seetõttu lubati jahvatada pulbriks: Sellist nimegi ei jää! Õnneks nad eksisid. 1977. aastal, filmi „Ema" võtete ajal, uisutamise stseenis, kukkus filmis kaasa löönud kloun Oleg Popov õnnetult Ludmillale peale. Näitlejannal murdus parem jalaluu 19 tükiks. Pärast kokkulappimist jäi jalg poolteist sentimeetrit lühemaks ja Gurtšenko lonkama, eri kõrgusega jalanõusid kandma. Raamat kirjeldab põrgu eeskoda, mis olnud Ludmilla Gurtšenko abielu kuulsa laulja Jossif Kobzoniga. Ja et näitleja oli inimesena ikka küllaltki ettearvamatu – lõi vihahoos triikrauaga kuulsale Kobzonile piki pead. Alates sellest pidi suur laulja Kobzon kandma eluaeg parukat…

„Kinostalgia"-s on Jaak Jõekallas loonud kui mosaiikpildi staaride elu- ja ekraaniteest. Seejuures väga objektiivse ja faktoloogilise. Staaritõde pole elutõde. Mis oli tegelikult Zarah Leanderi fenomen? Vastus on üsna proosaline: Zarah Leander oli tugevalt lühinägelik ja kui lühinägelikule inimesele suunatakse näkku tuhandevatine elektripirn, ongi tulemuseks selline igatsev pilk. Maailmakuulus pilk Zarah Leanderi silmades, mida ei unusta ...

Oma pikaajalise hea vormi saladuse avaldas Marika Rökk 1988 antud intervjuus: „Loomulikult treenin ma ka praegu. Muidugi mitte nii nagu varem, aga venitus-ja sirutusharjutusi ma teen. Kõige tähtsam siin elus on tervis! Mida annab mulle raha, kuulsus ja au, kui ma olen haige, kannatan valu?" Viimast korda seisis Marika Rökk publiku ees 2002. aastal, olles sel ajal 89-aastane.

88-aastane näitleja Ita Ever on tänaseni laval. „Ja mida muud ma teha oskaksin: heegeldada, natuke süüa teha, aga kas sellest piisab…," tõdeb Ever, kes pärast etendust oma Mustamäe paneelmaja tillukeses kahetoalises korteris ringi kõnnib ning kiikab külmkappi, mis tavaliselt on täis tühjust.

Greta Garbo lugu lugedes saad aru, mis on tõeline staaristaatus. Garbo ei olnud staar selle sõna harjumuspärases tähenduses, ei andnud intervjuusid ega vastanud fännipostile. „Mind ajavad segadusse need tuhanded kirjad. Võtete ajal kuulun ma ainult kaameramehele ja valgustajale, elus ei kellelegi," teatas Garbo ja jäi erakuks. Terve elu käinud Garbo enda sõnul liftide ja tagauste kaudu, et inimesed teda ära ei tunneks ega tülitaks.

„Kinostalgia" viimasel pildil istub kuulus vene-nõukogude näitlejanna Faina Ranevskaja, tossav suits käes, ja lausub oma tuntud vaimukuses: „Vaatasin seda filmi juba neljandat korda ning pean teile ütlema, et täna mängisid näitlejad nõnda nagu mitte kunagi varem."

Meeldib või ei, aga ükskõikseks ei jäta see albumraamat kedagi. K&E

Vabahärrad von Ungern-Sternbergid

Baltlaste sundlahkumise 80. aastal ilmus kaks raamatut, kus on juttu Ungern-Sternbergidest, Liivi-, Eesti- ja Kuramaa põlisaadli hulka kuuluvast suguvõsast, kes majandas ja valitses siin, Balti mere kallastel, 800 aastat. Nils von Ungern-Sternbergi mälestusteraamat "Rändur vastu tahtmist" ja Milvi Hirvlaane kodulooline kogumik "Erastvere raamat".

JAANIKA KRESSA

EESTI AJALOOMUUSEUM

Vabahärrade von Ungern-Sternbergide vapp.

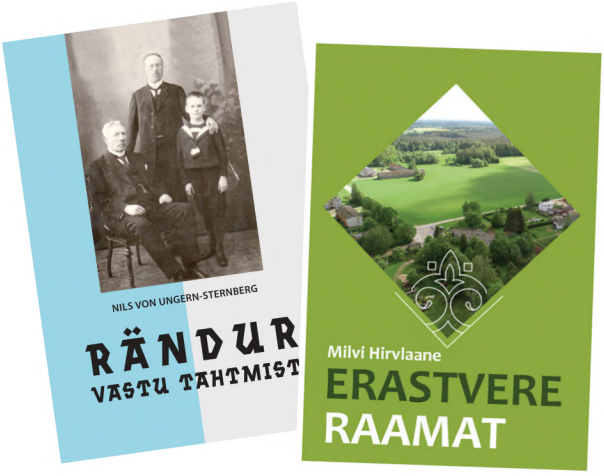

Vabahärrad von Ungern-Sternbergid kuuluvad balti põlisaadli hulka, nende esiisa Johan von Ungern abiellus 13. sajandil liivlaste kuninga Kaupo tütre Hedwigiga. Sealtpeale on nende emaliinis aegade jooksul esindatud vist kõik siinsed aadlisuguvõsad, kuid et aadel ise pidas arvestust vaid isaliine pidi, siis ei ole emaliine eraldi uuritud.

Pärinemist Kaupo perekonnast ehk kohalike „paganate" „ülemklassi" hulgast, on Ungern-Sternbergid aegajalt omaks võtnud. Üks paljudest versioonidest on, et nimi Ungern on tuletatud liivikeelsest sõnast *anger* ja tähendab angerjat.

Ungern-Sternbergide Erastvere liinid

Ajaloolane ja Ungern-Sternbergide perekonna usaldusisik Milvi Hirvlaane, kes on Ungernite kõiki liine sügavuti uurinud, alustab oma „Erastvere raamatus" esimese Erastvere liini Ungernite esindaja Otto (VI) vabahärra von Ungern-Sternbergiga, kes kuulub XIV generatsiooni (1627–1666) ja nende Ungern-Sternbergide hulka, kes 1653. aastal Rootsi kuninganna Cristinelt nende vana vabahärra staatuse tagasi palusid ja paruni tiitli said.

Tema poeg Reinhold (Renauld VII) (1656–1713) oli kõigi aegade kuulsaim Ungern-Sternberg, kelle portree rippus kõikide järeltulijate lossides seintel. Ta oli muuhulgas tsaar Peeter I-le 1712. aastal enne Balti aadli privileegidele allakirjutamist öelnud, et kui ta neist kinni ei pea, ei maksa ka alla kirjutada. Aadel kinnitas hiljem, et need privileegid pidasid vastu 150 aastat.

Tema esimese abielu lapsed ja naine surid enne teda, kuid pärast tema surma sündis viimane poeg teisest abielust Reinhold Gustav „Postumus", kelle kasuisaks sai 1715. aastal vene sõjavangist vabanenud Hans von Rosen Soonurmest. Postumus õppis Jenas ja Halles, liitus 1736. aastal hernhuutliku vennaskonnaga ja lahkus 1772. aastal Ungru mõisast Erastverre. Tema kolmest pojast said alguse kolme Erastvere liini rajajad.

Esimese poja Gustav Johanni (1738–1807) liini järeltulijad jäid majandama Erastverre, nad õppisid ülikoolis majandust ja juurat, kuulusid pärisorjuse kaotamise kavandajate hulka ja rajasid rahvakoole, nende

hulgas oli teadlasi, kunstnikke ja kirjanikke. Sealt pärinevad ka Nils von Ungern-Sternbergi esiisad.

Erastverest pärinev II sugupuu liin algab „Postumuse" poeg Otto Reinhold Ludvigiga (1744–1811), keda tema vaenlased on ka mere- või siis rannaröövliks laimanud. Tema lapselapse rajatud on Ungern-Sternbergide palee Toompeal ja Ungru loss Läänemaal, mis seisab praegu varemetes.

Kolmas vend Christian Renatus (1746–1808) oli tulevase Mongoolia kõrbekuninga Romani esiisa. Seda onu Romani on väike Nils lapsena Amblas näinud. Neid ühendas Rootsi kivirist, mille nõukogude maaparandajad nüüdseks hävitanud on.

Erastvere kalmistud ja kabelid

„Erastvere raamat" on tänuväärne ja põhjalik ühe paiga lugu. Kõik paigad Eesti- ja Liivimaal oleksid väärt selliseid südamega uurijaid. Milvi Hirvlaane on aastakümneid olnud sild Erastverest pärit von Ungern-Sternbergide perekonna esindajate ja Kanepi tänaste kohalike võimukandjate vahel ning vahendanud tegevusi nii tulemusrikkalt, et koristatud ja osaliselt taastatud on kaks perekonnakalmistut ning ehitatud kaks kabelit.

Kanepi Mäe kalmistu keskmes asub vanem Ungern-Sternbergide perekonnakalmistu, mida kohalik rahvas talgutel korrastas ja kuhu Gerd ja Martha von Ungern-Sternbergid 1997. aastal Võrust mälestuskivi tellisid. Kaks aastat hiljem paigaldas Milvi Hirvlaane sinna ka nimekirja kalmistule maetute kohta.

Teine perekonnakalmistu asub Erastvere mõisapargis ja selle rajas 1883. aastal Gerdi vanavanaisa August Paul von Ungern-Sternberg (1816–1887), kel oli kolm poega ja kolm tütart. Tütar Marie oli haigestunud noores eas ja tema kaasavarast ehitati kirik-kabel Marienkapelle, mida rahvas Maria kirikuks hüüdis. 1948. aastal see hävitati. 1997. aastal püstitasid Gerd ja Martha sinna uue kabeli, mis nüüd hakkas Gerdi isa järgi Gerhardi kabeli nime kandma.

2004. aastal restaureeriti Gerd ja Martha von Ungern-Sternbergide finantseerimisel ja kohandati hooldekodu personali ja patsientide jaoks palvelaks 1750. aastal ehitatud keldriga kivihoone, mida hooldekodu seni oli kasutanud laona. See ehitis sai viimase mõisaomaniku järgi nimeks Conradi kabel.

Nilsi vanavanaisa oli sündinud Erastveres

Milvi Hirvlaane piirdub oma „Erastvere raamatus" von Ungern-Sternbergide Erastveres elanud liikmete lähema tutvustamisega ja nii pole tema raamatus pikemalt peatutud Nilsi esiisadel, kes tegutsesid Harju- ja Järvamaal.

Kahte raamatut ühendab mõlemas põgusalt mainitud 1813. aastal Erastveres sündinud Constantin August von Ungern-Sternberg, Anija, Alavere ja Pikva mõisnik, Revali Rüütli- ja Toomkooli kuraator, kes sulges silmad 1889. aastal Tartus ega näinud kõiki neid punaseid hommikuid, millega järgmine sajand oli rohkesti varustatud. Nimetatud Anija mõisnik, keda usin ajalehe joonealuste kirjutaja Eduard Vilde oma venestamisaegsete vaenuõhutavate tellimustööde keskmises osas „Kui Anija mehed Tallinnas käisid" ka meeles on pidanud, oli Nilsi vanavanaisa.

Tema noorem vend August Paul valitses Erastveret pikka aega (1837–1887), ostis 1860. aastal oma vanimale pojale Oswaldile Viljandi mõisa, mille tulemusena Viljandi kasvas ja õitses. August Pauli poeg Leonhard majandas Kuramaal Pormsatenis ja Erastveret pidi jääma valitsema tema noorim poeg Conrad. Tema poeg Gerhard oli Erastvere viimane mõisaomanik, kelle tee viis üsna kiiresti Lõuna-Saksamaale: Erastvere loss riigistati ja 1926. aastal avati seal vanadekodu. Täna asub „Kanepi kodu" küll samas loodukaunis paigas, kuid juba uues, ajastule vastavas hoones...

ÜLAL: **Gerd von Ungern-Sternberg Erastvere mõisapargis perekonnakalmistul Gerhardi kabeli juures.**

ALL **Milvi Hirvlaane ja „Ränduri" tõlkija Ülle Pillaroo Kanepi Mäe kalmistul asuva von Ungern-Sternbergide vanema perekonnakalmistu juures.**

FOTOD: ERAKOGU

Härraslaps punasel hommikul

Ambla Koigis Järvamaal elas Nils von Ungern-Sternbergi isa Hermann oma häärberis kuni 1939. aasta sundlahkumiseni. Tänaseks pole Koigi mõisast alles midagi muud kui vaid Nilsi mälestused. Kuid need on veel palju enamat.

Nils von Ungern-Sternbergi mälestusteraamat „Rändur vastu tahtmist" on tema laste lahkel loal tõlgitud saksakeelsest käsikirjast ja pakub nüüd eestikeelsele lugejale ülevaate, milline oli baltisakslaste saatus XX sajandil. Osake sellest, mille kohta Saka mõisa omanik Tõnis Kaasik nii tabavalt on öelnud, et „Baltisakslaste traagika jäi teiste ajaloosündmuste varju", on Nils von Ungern-Sternbergi köitvas keeles ja Ülle Pillaroo heas tõlkes nüüd päevavalgele toodud.

Järvamaal Ambla kihelkonnas Koigi mõisas 1909. aastal sündinud autor ei näinud rahulikke aegu. Tema saatus oli olla „härraslaps punasel hommikul", kes juba lapsena kuulis ohtrasti lugusid sellest, kuidas varem oli kõik olnud palju parem. 8-aastasena oli ta tunnistajaks 1917. aasta punase terrori sündmustele, kuid ta ei kirjuta ainult oma mälestusi, vaid põimib raamjutustusena sisse ka oma abikaasa ja tolle vanemate samaaegsed üleelamised, tänu millele satume lugedes Eestimaa kubermangust ka välja, teisele poole Peipsit, Oudovasse.

FOTO: ERAKOGU

Onu Romani (1886–1921) oli Nils väikese poisina Amblas näinud. Rootsiaegne kivirist jutustas, et ta oli taassündinud sõjajumal, väljavalitu, keda kolm ja pool sajandit oodati.

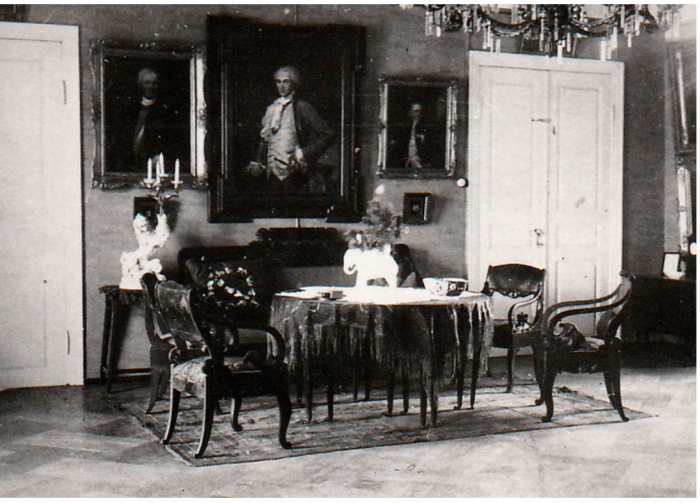

Nilsi vanaisa elutuba Toompea palees. Seinal keskmes Otto Reinhold Ludwig (1744–1811).

FOTO: DAG VON UNGERN-STERNBERGI ERAKOGU

Omaette roll on raamatus vanal Revalil ja Toompeal, sest vanaisa elas Ungern-Sternbergide palees Kohtu 8. See raamat paneb mõtlema, et kui vanasti olid kõikidel Toompea majadel omanike nimed, siis miks me tänapäeval teame nimepidi vaid ühte – Stenbocki maja?

Hea sulejooksuga Nils, kes ajaloo ja pärimuste vastu tundnud huvi lapsest saadik, on oma elu mälestustesse põiminud sisse palju seiku, mis käivad tema kodukandi ajaloo kohta, teisalt on ta tahtnud selgitada ka vanemat perekonnalugu. Eesti lugejale on küllap tundmatu, et „rannaröövlina" ajalukku läinud Otto Reinold Ludvig polnud röövel ning et selle väärika mehe saatis Siberisse vääritu naabri kadedus.

Heino Rossi mälestuseks

Kahetsusväärselt ei olnud kirjastusel Väike-Viru vahendeid, et tõlkida kogu mahukas käsikiri, mis oli kolmes osas ja viies köites. Väike-Viruoli Heino Rossi ühemehekirjastus ja Nils von Ungern-Sternbergi „Rändur vastu tahtmist" oli viimane töö, millega Heino alustas, kuid mille ilmumist ta ise enam ei näinud. Viisime koos Heino venna Antsuga selle töö Heino mälestuseks lõpuni. Tegime nii, nagu Heino tööd alustades oli otsustanud: kui leiame mingit ainelist toetust, anname välja kogu terviku, kui sellist imet ei juhtu, peame tegema kärpeid ja valikuid. Nii lõpetasime „Ränduri" loo pere lahkumisega Euroopa pinnalt, raske südamega on välja jäetud ka põikeid kaugemasse minevikku.

Heino Ross oli kodu-uurijana andnud välja palju raamatuid eelkõige oma kodukandi, Simuna kihelkonna kohta. Vabadussõjalase pojana, ausa ja õiglase inimesena, soovis ta, et eestlased saaksid rohkem teada oma kodumaa tegelikust ajaloost ning loobuksid lõpuks ometi venestamisaegsete muinasjuttude igavesest ülessoojendamisest.

Nils von Ungern-Sternbergiga oli Heino Ross isiklikult kohtunud ja nad mõistsid teineteist hästi. Raamatus „Rändur vastu tahtmist" kohtab eesti lugeja uusi, senitundmata vaatenurki, mis ometi on meie maa ajalugu. Loodetavasti julgevad edaspidi teisedki baltisakslaste järeltulijad avalikkusele tõlkimiseks ja lugemiseks usaldada oma esivanemate mälestusi, sest eks ju need kõik on sündinud ja kirja pandud austusest selle maa vastu ja soovist, et neid meenutataks. Inimene sureb kaks korda: esimene kord kui ta lakkab hingamast ja teine kord, kui teda enam ei mäletata. K&E

Restoran Kaerajaan

MODERNNE EESTI KÖÖK

Ajaloolises hoones asuv restoran pakub silmailu ja nostalgiat rahvuslikest mustritest inspireeritud disainielementide näol. Lampe katavad imearmsad kootud kampsunid-käpikud. Autentsed paekiviseinad ning ehedat tahma sisaldav mantelkorstnasse rajatud tualett on omaette põnev vaatamisväärsus.

Silmailu kõrval pakub restoran Kaerajaan naudinguid maitsemeeltele. Modernne Eesti köök annab võimaluse kombineerida parimaid Eesti maitseid kogu maailma köögikultuuridega.

Peakokk **Maris Tiitre** valmistab maitsvaid roogi Eesti metsadest korjatud marjadest-seentest, kodustel põldudel kasvanud köögiviljadest ja teistest kohalikest toorainetest. *À la carte* menüü on laialdase valikuga nii taimetoitlastele, liha- kui ka kalasõpradele, samuti on silmas peetud erinevaid toidutalumatusi.

Restoran Kaerajaan pakub oma koduse olemisega suurepärast võimalust tähistada nii sünnipäevi, firmaüritusi kui ka erinevaid tähtpäevi. Läbi kahe korruse paiknevas restoranis on lahedalt ruumi, aga ka võimalus privaatsemalt aega veeta.

Olles küll linna südames, võimaldab Kaerajaan siiski mõnusalt distantsilt seda argist siginat-saginat pealt vaadata, saateks hea toit ning sageli ka elav muusika.

Restoran Kaerajaan
Raekoja plats 17 Tallinn
tel 6155400
kaerajaan@kaerajaan.ee
www.kaerajaan.ee

Kindral-adjutant jalaväekindral Karl Heinrich Georg von Bistram

Tulevane jalaväekindral ja keisri kindral-adjutant Karl Heinrich Georg von Bistram (1770–1838) sündis tuntud Eestimaa aadelkonda kuuluvate suguvõsade esindajate Hans Heinrich von Bistrami ja Charlotte Helene von Bistrami (neiupõlves von Tiesenhausen) pojana. Venemaa keisririigi teenistuses osales ta olulistes lahingutes ja jõudis välja kindrali kõrgeima auastmeni.

JÜRI KOTŠINEV

Karl Heinrich Georg von Bistram, George Dawe maalil. FOTOD: WIKIPEDIA.ORG

Hans Heinrich oli oma teenistusajal olnud Mogiljovi linna sõjakomandant. Algse hariduse sai Karl Heinrich koduõpetajatelt. 1784. aastal kanti noor Karl Heinrich Georg von Bistram kaardiväe Izmailovski polgu nimekirja ning 1787. aastal ülendati ta kaardiväeseersandiks. Samal aastal asus ta teenistusse Neeva musketäripolku, kus teenis välja kapteni auastme. Selle polgu koosseisus võttis von Bistram osa Vene-Türgi sõjast (1788–1790).

1796. aastal, kui Vene troonile tõusis keiser Paul I (1754–1801), viidi Karl Heinrich Georg von Bistram üle esimesse jäägripolku. 1803. aastal, kui riiki valitses juba Paul I poeg Aleksander I (1777–1825), määrati von Bistram 20. jäägripolgu komandöriks. 1805. aastal ülendati von Bistram polkovnikuks. Vahemikus 1806–1807 osales Karl Heinrich Georg von Bistram Napoleonivastases koalitsioonisõjas ning sai ilmutatud vapruse eest lahingus prantslaste vastu Tšarnovo all 1806. aasta detsembris Püha Georgi ordeni IV järgu risti. Lahingus Pultuski all sai von Bistram haavata vasakusse jalga.

1807. aasta jaanuaris sai ta uuesti haavata, seekord Preusisch-Eylau lahingus. Haavata sai ta vasakusse õlga. Preusisch-Eylau lahingus

Kindral Bistrami mälestusmärk Romanovkas, Kingissepa rajoonis.

ilmutatud mehisuse ja vapruse eest autasustati von Bistrami Püha Vladimiri ordeni III järgu ristiga. Järgmine autasu tuli Karl Heinrich Georg von Bistramile vapruse eest Gudstadti lahingus 1807. aasta maikuus. Siis sai ta Püha Anna ordeni II järgu risti. Ordeniristil olid seekord kaunistuseks teemandid. See näitas erilist tunnustust – kaugeltki mitte iga selle ordeni saaja ei saanud ordenit koos teemantidega. Samal aastal määrati Karl Heinrich Georg von Bistram keiserliku kaardiväe jäägripolgu pataljoni komandöriks ning juba 1807. aasta lõpus sai temast selle kaardiväepolgu komandör.

1812. aastal alanud Napoleoni sõjakäigu ajal Venemaale teenis von Bistram oma juhitud kaardiväe jäägripolgu eesotsas ja paistis silma Smolenski lahingu ajal, kui kaitses oma üksusega Dnepri jõe ületuskohti. Peagi toimunud Borodino lahingus, mis oli 1812. aasta sõja pealahing (7. september 1812), olid just Bistrami kaardiväejäägrid need, kes asusid esimestena prantslastega võitlema Borodino küla juures. Vapra vastupanu eest ülekaalukatele prantslaste üksustele Borodino küla kaitsel ülendati von Bistram kindral-majoriks. Järgnesid lahingud Tarutino all ning Malojaroslavetsi all. Seal juhatas von Bistram jäägribrigaadi. Eriliselt paistis von Bistram silma novembris 1812, kui toimus lahing Krasnõi all. Selles lahingus üles näidatud vapruse eest annetati talle Püha Georgi ordeni III järgu rist.

Kui venelased osalesid koos liitlastega Napoleoni vastases Euroopa sõjakäigus 1813–1814, võitles von Bistram Ltzeni all (aprill, 1813), Bautzeni all (mai, 1813) ja Kulmi all (august, 1813). Karl Heinrich Georg von Bistram osales kuulsas „rahvaste lahingus" Leipzigi all (oktoober, 1813). Selles lahingus juhatas von Bistram mitmest jalaväepolgust koosnevat eriüksust.

1814. aastal jõudsid venelaste väed koos liitlastega Prantsusmaa pinnale ja von Bistram osales 1814. aasta märtsikuus toimunud Pariisi vallutamises. Enne seda võitles ta Napoleoni vägedega Brienne'i all, Arais-sur-Auble'i all ning Fere-Champenoise all. Kõik nimetatud lahingud on sõjaajaloos hästi teada ja tuntud. Viimane sõjakampaania, mida 1813. ja 1814. aastal viis oma vägede eesotsas läbi prantslaste keiser Napoleon, oli kõige hiilgavam kampaania, mida ta juhtis sõjakunsti seisukohast. Kahjuks olid Napoleoni vastase koalitsiooni väed niivõrd suured, et sellest hiilgavast sõjakunstist ei olnud enam mingit kasu ja Napoleoni impeerium pidi paratamatult kapituleeruma Preisi-Vene-Austria koondvägede ja inglaste rahaliste subsiidumide ning kavala saareriigi (inglaste) merejõudude koostöö ees.

1814. aastal, peale Pariisi kapituleerumist, autasustati von Bistrami kuldmõõgaga, millel oli graveering „Vapruse eest".

1825. aastal määrati von Bistram 2. kaardiväe jalaväediviisi komandöriks. Sama aasta detsembris sai Bistramist keisri kindral-adjutant, mis tähendas seda, et ta määrati keisri kaaskonda.

Edasi sõdis von Bistram Vene-Türgi sõjas 1828–1829 ning osales Poola mässu mahasurumisel 1830–1831. Selle operatsiooni ajal juhatas von Bistram venelaste kaardiväekorpuse eelvägesid. 1831. aasta maikuus sai Bistram Otsrolenka all jalga põrutada. Peale Varssavi langemist ja Poola ülestõusu mahasurumist annetati von Bistramile vapruse eest Püha Georgi ordeni II järgu rist ja ülendati jalaväekindraliks – see oli kindralite kõrgeim aste.

Alates 1832. aastast oli von Bistram kaardiväe erikorpuse juhataja suurvürst Mihhail Pavlovitši abi.

Karl Heinrich Georg von Bistram suri 68-aastasena Baierimaal Kissingenis ravil viibides ning ta maeti talle kuuluvasse mõisa Peterburi kubermangus Jamburgi lähistel. K&E

Eesti militaaraadel Jüri Kotšinev

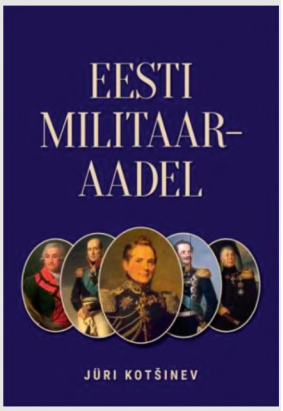

1710. aastal kapituleerus Põhjasõja käigus venelaste ees Balti aadelkond. 1721. aastal sõlmitud Nystadi rahu järgi läksid Eesti- ja Liivimaa alad Vene keisririigi koosseisu. Mitme sajandi vältel olid baltisaksa aadelkonda kuuluvatel aadlisuguvõsadel täielik võim Baltikumi põhjaosa regionaalses omavalitsuses ning nende esindusorgan oli Landtag (Maapäev). Enamik nende suguvõsade esindajaid teenis sõjaväelastena Vene keisririiki.

Selles raamatus käsitletakse Eestiga ajalooliselt seotud tuntumaid aadlisoost sõjaväelasi, kes jätsid jälje Euroopa sõjanduse ajalukku. Peale baltisakslaste elas ja tegutses Eesti- ja Liivimaal ka teistest rahvustest aadlisuguvõsade esindajaid, kes pühendasid end sõjandusele. Neist kõigist annab ülevaate käesolev raamat.

FOTOD: KRISTI KUUSE

Euroopa akvarelliparemik kogunes Haapsalus

Augustikuus toimus Haapsalus Euroopa Akvarelliühenduste tähtsündmus – 22. rahvusvaheline akvarellifestival.

PILLE LAUB, Festivali peakorraldaja, EAÜ juhatuse liige. Küsis Tea Kurvits

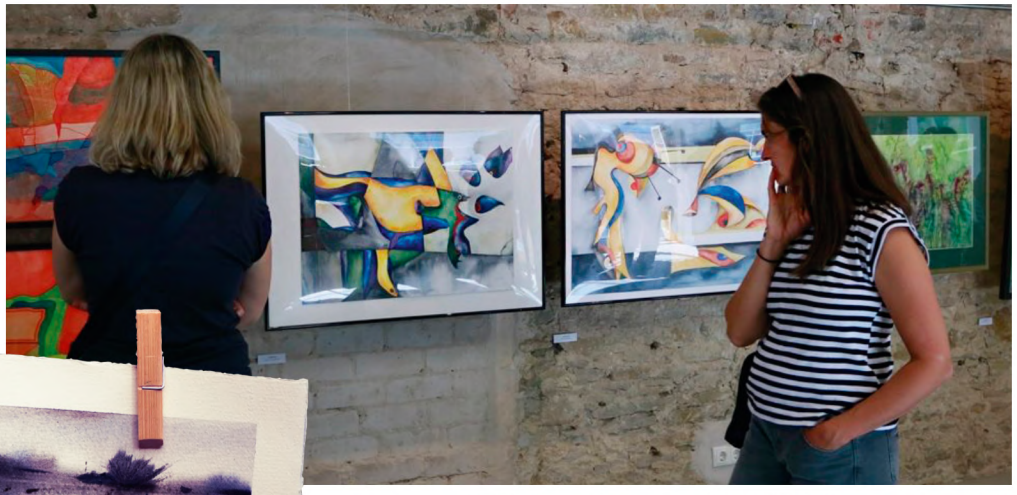

ÜLAL: **Rein Mägari taies,** ALL: **Tuulikki Tolli akvarellimaalid**

Kunst kolis galeriidest ka linnatänavatele, *pop-up*-näitusepromenaadil esitleti kunstnike Haapsalus valminud töid.

Paarsada akvarellmaali Euroopa 14 riigist olid välja pandud galeriides üle kogu linna. Sümpoosioni raames toimusid ettekanded ja *workshopid*, kunstihuvilised võisid oma silmaga näha akvarellide sündi otse rannapromenaadil ning linnatänavatel.

Millal viimati selline üritus Eestis toimus? Kus eelmine oli?

Varasemalt ei ole sellist näitust Eestis korraldatud. See on esmakordne ja ilmselt niipea sarnast akvarellisündmust ei toimu ka, kuna üritus leidis aset rahvusvahelise üritustesarja käigus ja toimub igal aastal erinevas riigis. Eesti akvarellistide ühendus (EAÜ) kuulub Euroopa akvarelliühenduste konföderatsiooni (ECWS) ja juba 22. korda korraldab üks ECWS-i liikmesmaa sellist festivali. See ei ole pelgalt ametliku kutsega saabunud külaliste üritus, vaid laiemale publikule. Ka Haapsalu ürituses said osa tavainimesed, kes siis külastasid näitusi või osalesid mõnel muul sümpoosioni käigus toimunud ettevõtmisel.

> **Näitus oli üle ootuste populaarne. Seda sõideti vaatama ka kaugemalt.**

Eelmine analoogne üritus toimus aasta tagasi Krakowis, järgmine toimub aasta pärast Mallorcal. See on suur sündmus ja korraldamise au antakse riikidele kordamööda ja mitu aastat ette, meil Eestis käis ettevalmistus kolm aastat. Juba piisavalt suure

näitusepinna leidmine on keeruline. Haapsalus oli väljas 176 kunstniku maalid, väljapanek oli nii linnagaleriis kui ka kultuurikeskuses, sisuliselt sai kogu seinapind ära kasutatud.

Kuidas esinejad ja vaatajad rahule jäid?

Rõõmuga pidime tunnistama, et näitus oli üle ootuste populaarne, seda sõideti vaatama ka kaugemalt, spetsiaalselt tuldi kohale. Galeristi sõnul ei ole sellist rahva huvi varasemalt ühegi näituse puhul olnud, tagasiside on olnud külastajatelt väga hea. Ka *pop-up*-näitus promenaadil, kus näitasime kunstnike Haapsalus tehtud töid, oli üllatavalt menukas. Pildid olid väljas kõigest päeva, aga kogu aeg jätkus uudistajaid ja oli kahju näitust maha võtta.

Kuidas väljastpoolt Eestit tulnutele akvarellistidele Haapsalus meeldis?

Külalised nautisid Haapsalus veedetud päevi, see oli ilmselge. Kiideti linna ilu ja Eesti loodust, puhtust ja rahu. Ekskursioonid viisid külalised Marimetsa rappa ja Vormsile ja Noarootsi, seega said nad näha pisut rohkem kui ainult väikelinna elu. Loodus jõudis ka kunstnike töödesse ja ilmselt maaliti Eesti maastikke rõõmuga, kuna suurem osa meie külalistest on vanast Euroopast, põhjamaine lauge ja karge maastik oli paljudele uus teema.

Haapsalu linnapilti ilmestasid *workshopid* galeriides ja linnatänavatel.

FOTOD: KRISTI KUUSE

> **Meie üritus oli korraldatud inimestele, kelle jaoks akvarell ei ole moe teema, vaid kel on sügavam huvi selle meediumi vastu.**

Kelle töid enim imetleti?

Eesti publik sai festivalinädala jooksul valida oma lemmiku ja hääletuse võitis ülekaalukalt rootsi kunstniku Måns Sjöbergi meisterlikult maalitud rebaseportree.

Milline erinevus on meie akvarellistide ja mujalt tulnute vahel, kui üldse on?

Põhinäitusel olid esindatud 14 riigi kunstnike tööd maade kaupa, vaataja sai ülevaate, kuidas akvarellile ühel või teisel maal lähenetakse. Põhjamaalased on abstraktsemad, lõunamaalased figuratiivsemad, seda kindlasti. Eesti väljapanek oli esinduslik, meie akvarelliühing eristub ka muidu teistest oma professionaalsuse poolest. EAÜ liikmed on eranditult kõik akadeemilise kunstiharidusega, viljelevad akvarellimaali tihtipeale muu meediumi kõrvalt, n-ö iseõppijaid ei ole, meie organisatsioon on väike. Soomes seevastu võetakse vastu kõik soovijad, kel on tõsisem huvi akvarelli vastu ja seega organisatsioonil on teine eesmärk kui meil.

Eks näitusel osalenud kunstnikke oli mitmesuguse tausta ja tasemega, iga maa valib oma ekspositsiooni ise, korraldajal kaasarääkimise õigust ei ole muus osas, kui tööde formaat. Meie ülesandeks on saabunud tööd väärikalt välja panna ja vastutus tööde n-ö kunstilise väärtuse pärast ei ole meie teema.

Iga ECWS-i liikmesühing teeb oma valiku teatud kriteeriumite järgi, aga aastanäitusele valitakse ikka alati silmapaistvamad tööd ja ka Haapsalus oli näha ülimat akvarellimaali meisterlikkust. Akvarellimeedium on nõudlik ja nauditava tulemuseni jõuab kunstnik ikka ainult siis, kui on tehnikast n-ö üle.

Eesti kunstnikud oma töid häbenema ei pea, vastupidi, meie väljapanek oli kunstiliselt ühtlaselt tugev. Kaasaegset eesti akvarelli sai festivali ajal näha ka teistes Haapsalu galeriides, kus toimusid satelliitnäitused. Oli vanemat akvarelli Mai Levini kuraatornäitusel Okase muuseumis ja kaasaegset akvarellimaali ka neilt kunstnikelt, kes EAÜ ridadesse ei kuulu.

Kas akvarell on praegu moes või ei ole?

Sellisele küsimusele on keeruline

Tule kohale ja vaata oma silmaga, kuidas käib kvaliteetne

kunsti ja kunstireprode trükk

Pildistame/digitaliseerime, korrigeerime ja ...
... trükime lõuendile, akvarell- ja teistele FineARTpaberitele
... pasparteerime, klaasime ja raamime ka fotokunsti
... trükime ning vormistame näituseid

Anneli Akinde

Jüri Mildeberg

Regina Lukk-Toompere

Spetsiaalselt kunstitrükile mõeldud paberitele annavad tootjad värvi tuhmumiskindlust kaugelt üle 100 a.
Meil on palju pikaajalisi ja ustavaid kunstnikest koostööpartnereid, kellega töötame ja kelle töid on ka meie vahendusel võimalik saada.

DIGITAL FineART
FOTOPLAKAT.EE

FOTODE, GRAAFIKA, KUNSTI
JA KUNSTIREPRODE TRÜKK
PILTIDE RAAMIMINE
VANADE FOTODE RESTAUREERIMINE
JA DIGITALISEERIMINE
JOON STUUDIO OÜ 28 a kogemust
L.Koidula 5 Tallinn tel 501 4579

Anname vanale fotole uue elu!

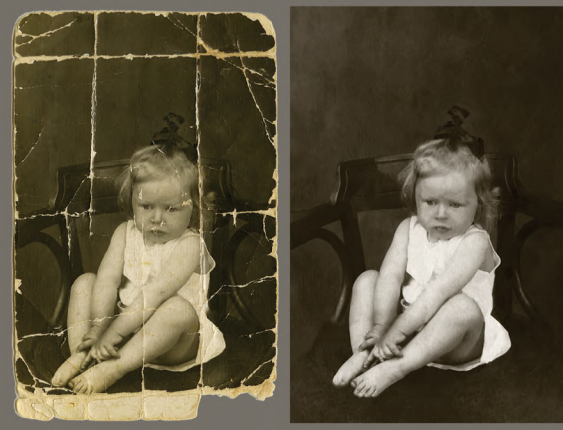

vastata. Mujal maailmas on huvi suurem kui ta vahepeal on olnud. Suured nimed *a la* David Hockney on akvarellimaali oma arsenali võtnud ja sellega on toimunud teatav muutus paradigmas. Et ei ole asjaarmastajate meedium. Sarnane halvustav suhtumine on paraku Eesti kunstimaailmas.

Meie üritus oli korraldatud inimestele, kelle jaoks akvarell ei ole moe teema, vaid kel on sügavam huvi selle meediumi vastu. Vaadates publiku käitumist, sooja vastuvõttu ja huvi, võime küll öelda, et akvarellimaali võiks olla meie avalikus kunstipildis rohkem.

Igapäevaseks töövahendiks on akvarell kunstnikule väga mõnus ja tänuväärne meedium, keemiavaba ja kiire, sellega tegelemiseks ei vaja sa suurt stuudiot. Pluss vahetus ja mängulisus, pidev võitlus, kumb on üle, kas meedium või kunstnik. Vigade parandus ei ole võimalik, küll aga saab vead panna pildi kasuks tööle. Kel on sügavam huvi, vaadake näiteks David Hockney maastikke või Marlene Dumas'i portreid, need on head näited kaasaegsest moodsast akvarellist.

Eesti kaasaegset akvarellimaali tutvustav näitus on septembri- ja oktoobrikuus üleval uhiuues kultuurikeskuses Kaja.

Autor Carmen Mateos, Baskimaalt.

FOTO: REPRO

Promenaadil valminud tööd – Adam Papke Poolast

FOTOD: KRISTI KUUSE

> **Loodus jõudis ka kunstnike töödesse ja ilmselt maaliti Eesti maastikke rõõmuga, kuna suurem osa meie külalistest on vanast Euroopast.**

..ja Haapsalu vana vaksal, autor Eleanor Mill.

Millised tööd teile endale kõige enam meeldisid ja miks?

Minule endale meeldisid enim Marju Bormeistri monotüüpia töötubades sündinud kunstitööd. Kahel päeval said sümpoosionil osalejad proovida monotüüpia tehnikat ja tõeliselt üllatav oli see, et just need, kes tavapäraselt maalivad väga figuratiivselt akvarelli, nendelt kunstnikelt tuli monotüüpia töötoas väga huvitavaid tulemusi. Ja muidugi väljapanek promenaadil, ka see oli väga huvitav ja esinduslik. Põnev oli tunnistada, et kuidas väljapoolt tulnud näevad ja kujutavad meie maad. K&E

Eesti kaasaegset akvarellimaali tutvustav näitus on oktoobrikuus avatud uues kultuurikeskuses KAJA (ürituste ajal), www.kajakeskus.ee

RAHVUSOOPER
ESTONIA

Operetid Rahvusooper Estonia laval

Linnukaupleja

2019 / 12.10, 8.11, 24.11, 13.12

Operetikuningas Imre Kálmán

2019 / 29.09, 23.10, 1.11, 16.11, 28.11, 11.12, 15.12 (Haapsalu Kultuurikeskus), 19.12, 29.12

2020 / 4.01, 1.03, 4.03 (Paide Muusika- ja Teatrimaja), 11.03 (Pärnu kontserdimaja), 1.04 (Jõhvi kontserdimaja, 6.05, 27.05

Savoy ball

2019 / 19.09, 19.10

2020 / 19.01, 7.02, 19.02

TALLINK SEB LEXUS Kalev G4S LIVIKO AMSERV

opera.ee

MERI ÜHENDAB

KIIRELT JA MÕNUSALT TALLINNAST HELSINGISSE
MS FINLANDIA PARDAL!

Ühe suuna pilet alates **15€** | Autopakett alates **39€** | Hotellipakett alates **74€**

Lisainfo ja broneerimine: **www.eckeroline.ee**

ECKERÖ LINE
MÕNUSALT TALLINNAST HELSINGISSE